

**Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií**

Jana Dvořáková:

Bakalářská práce:

**POHŘEB V PRAŽSKÉ ŽIDOVSKÉ OBCI V LETECH 1989-2005:
*K OTÁZCE POHŘBU JAKO SOUČÁSTI SOUČASNÉ ŽIDOVSKÉ IDENTITY***

Vedoucí práce: **PhDr. Blanka Soukupová**

Praha 2006

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne

2005

podpis

Poděkování

Cesta k vypracování této práce byla pro mě mnohdy klikatá s cílem v nedohlednu, přesto však jsem se rozhodla, že zůstat někde uprostřed a nedojít až na konec by bylo zbabělé i vůči lidem, kteří mi pomáhali. Tímto bych chtěla poděkovat zejména své vedoucí práce PhDr. Blance Soukupové, rabínu Samuelovi Abramsonovi, rabínu Jehudovi Ješarimovi, vrchnímu rabínu Karolu Efraimovi Sidonovi, vedoucímu správy Nového židovského hřbitova panu Ivanu Berkovičovi, všem dotazovaným členům Židovské obce v Praze, paní Gutmanové, obětavým pracovníkům správy Nového židovského hřbitova, velice ochotným pracovnícům Domova důchodců Charlese Jordana a knihovny a referenčního centra Židovského muzea v Praze, všem dotazovaným členů ŽOP a také svým kolegyním z Univerzity Karlovy, Michaele Brychtové a Anně Kroupové.

OBSAH

1. Cíl, vzorek a metody

2. Židovský pohřeb ve světle odborné a populárně naučné literatury

A.) Literatura určená pro odbornou veřejnost

B.) Literatura určená převážně pro členy židovských komunit

3. Scénář židovského pohřbu

A.) Ortodoxní pohled

- *Chevra Kadiša v Praze*

B.) Konzervativní pohled

C.) Reformní pohled

4. Pohřeb v Pražské židovské obci v letech 1989-2005: *K otázce pohřbu jako součásti současné židovské identity*

A.) Scénář židovských pohřbů v současnosti na Novém židovském hřbitově v Praze a statistika počtu židovských pohřbů v letech 1989-2005

C.) Význam židovského pohřbu z pozice funkcionářů ŽOP

D.) Význam židovského pohřbu z pozice řadových členů ŽOP

5. Závěr

6. *Prameny a literatura*

7. *Přílohy*

1. KAPITOLA: CÍL, VZOREK A METODY

Smrt patří ke každodenní zkušenosti na celém světě, je nevyhnutelným faktem každého života. Způsob, kterým je prožívána, se však v jednotlivých kulturách a dobách významně liší. Rituály, které ji doprovází, jsou svou jedinečností často vázány na hodnoty a víry určité komunity.¹⁾

V moderních západních civilizacích je smrt často skryta každodennímu prožívání. Příčiny tohoto jevu nalezneme za prvé v tom, že předčasná (v mladém věku) smrt je už dnes spíše vzácným jevem, než tomu bylo dříve, dětská úmrtnost je poměrně nízká a neočekávaná smrt není příliš častá. Místo toho je většina smrtelně nemocných (převážně staršího věku) hospitalizována. Smrt tak nastává často v nemocnicích, nikoliv v soukromí domova. Smrt je vnímána jako akutní a nepřírozený stav, proti kterému se musí bojovat co nejdéle a všemi možnými prostředky. Ti, co se blíží smrti, jsou často schováni před zraky ostatních lidí, kromě nejbližších příbuzných a různých lékařských specialistů. Toto uzavírání umírajícího pokračuje i po smrti, zesnulí jsou obvykle „uskaldněni“ v márniciích až do pohřbu. Pohřby bývají často soukromými uzavřenými ceremoniály a hřbitovy bývají většinou vzdáleny od lidských domovů. Naše společnost tak izoluje smrt z každodenního prožívání. Ve svých úvahách vycházím z toho, že židovské komunity jsou ovlivňovány dvěma směry: svými starými tradicemi a rituály a na druhé straně tlakem moderních společností, které od řady starých zvyků upouští.²⁾

CÍL

Ve své práci jsem se zaměřila na vnímání významu smrti a současných pohřebních rituálů u funkcionářů a řadových členů dnešní pražské židovské komunity. Přístup k těmto dvěma fenoménům nahlížím jako součást identity Židovské obce Praha (dále jen ŽOP).³⁾ Identitu zde definuji jako „jednu z antropologických daností, potřebu člověka ztotožňovat se s modely chování svého společenského prostředí. Člověk, který takto přijal jistou skupinovou identitu, má tendenci tuto identitu udržovat a chránit, přičemž není vyloučena pluralita identit.“⁴⁾ Židovský tradiční pohřeb je tedy brán jako jeden z indikátorů identity členů této „skupiny“, nebo-li ŽOP, přičemž tuto identitu ukazují tak, jak ji vnímají oni sami, nikoliv, jak je vidí okolí: „...každý je totiž tím, co znamená ve skutečnosti, zároveň však tím, co si myslí, že představuje, a konečně i tím, co se záměrně snaží o sobě samém sdělit veřejnosti. Pro tuto trojjedinost volíme termín *identita*.“⁵⁾

Tuto součást identity sleduji nejdříve u funkcionářů ŽOP a poté u řadových členů této obce a nakonec jsem chtěla poukázat na rozdíly mezi oběma přístupy. Cílem této analýzy bylo tedy nalézt odpověď na otázky typu, jak členové židovské komunity v Praze přistupují k možnosti tradičního židovského pohřbu, proč si tuto možnost volí, či nevolí, jak přistupuje vedení Pražské židovské obce k tomuto rituálu a jaké kroky učinilo k obnovení tradice *Chevry Kadiš*⁶⁾ v Praze. Židovský pohřeb by samozřejmě šlo zkoumat i z celé řady jiných aspektů.

VZOREK

Ve své práci se zaměřuji zejména na členy pražské židovské obce a to jak na reprezentaci obce, tak na řadové členy.

Jako zástupce reprezentace ŽOP jsem vybrala tři rabíny, kteří vedli v posledních letech smuteční obřady při tradičních židovských pohřbech nejčastěji, a vedoucího správy Nového židovského hřbitova v Praze na Olšanech, který má skoro vždy na starosti celou „režii“ pohřbů, včetně přípravných rituálů těla zesnulého a zajištění náhrobního kamene, na největším fungujícím židovském hřbitově v ČR. V tomto případě byl tedy mým kritériem výběru úzký vztah k realizaci židovského pohřbu a řadovým členům, kteří si takový typ pohřbu zvolí.

V roce 2003 jsem vedla rozhovor s izraelským rabínem Jehudou Ješarimem, který pobýval v Praze přibližně od roku 2000 do roku 2004, přijel z Izraele, aby pomáhal

s obnovou spolku Chevra Kadiša a během svého pobytu v Praze vedl také mnoho tradičních smutečních obřadů. Rabín Jehuda Ješarim se narodil roku 1974 v Izraeli, jeho otec pochází z Íránu, matka z Temešváru. Vyrůstal v zemědělské osadě Merkaz Šapira u Aškelonu ležícího na pobřeží Středozemního moře v Izraeli nad pásmem Gazy, absolvoval ješivu tichonit (kombinace ješivy a střední školy), poté ješivu chesder, jejíž zvláštností je to, že frekventanti během studia absolvují rok a půl vojenského výcviku. Kromě ješivy chesder absolvoval čtyřletá bakalářská univerzitní studia (obor pedagogika a judaismus). Před příjezdem do Prahy působil jako rabín ve městě Maale Adumim východně od Jeruzaléma. Je představitelem ortodoxního směru judaismu.⁷⁾

Dále jsem v roce 2004 zjišťovala pohled na celou problematiku u rabína Samuela Abramsona, který nejdříve působil od roku 2001 jako rabín při židovské obci v Karlových Varech a od roku 2003 zastává funkci rabína Jeruzalémské synagogy v Praze, od roku 2005 také začal vést některé smuteční obřady na Novém židovském hřbitově v Praze. Rabín Samuel Mardochei Abramson pochází z českožidovské rodiny, po roce 1989 patřil mezi první imigranty do Izraele, kde vystudoval experimentální fyziologii a přednášel na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě. Má oprávnění působit i jako šochet (=rituální řezník). Samuel Abramson je také ortodoxním rabínem.

Za velmi důležité jsem považovala uskutečnit také rozhovor s vrchním pražským a zemským rabínem, spisovatelem, scénaristou a dramatikem Efraimem Karolem Sidonem, který se stal pražským a zemským rabínem již po návratu z Jeruzaléma roku 1992. Jeho pohled byl pro mou práci velmi podstatný, protože rabín Sidon sestavil a vedl naprostou většinu smutečních proslovů – hespedů při tradičních židovských pohřbech v letech 1989-2005, což také znamená, že byl velmi často v kontaktu s pozůstalými, a v posledních pěti letech také vedl většinu smutečních obřadů při židovských pohřbech. Narodil se 9.8. 1942 v Praze v tzv. smíšeném manželství, otec byl pro svůj židovský původ poslán do koncentračního tábora Terezín a zde roku 1944 popraven, Karol jako chlapec byl za války skrýván na venkově až do konce okupace. Počátkem 60.let vystudoval FAMU, poté pracoval ve studiu J.Trnky a v letech 1968-69 v redakci Literárních listů a Listů až do jejich zrušení. Od 70.let se Sidon stal jedním z mnoha desítek autorů zakázaných komunistickým režimem a jeho práce vycházely jen v samizdatových edicích, on pracoval jako dělník a prodavač v kiosku. V roce 1977 podepsal Chartu 77 a musel opustit i toto zaměstnání. Později pracoval jako topič v nemocnici. V roce 1978 obdržel exilovou cenu Jiřího Koláře. V roce 1983 byl nucen se z existenčních důvodů vystěhovat i s rodinou, emigroval do Německa, kde studoval hebraistiku na Hochschule für jüdische Studien v Heidelbergu. V letech 1990-1992 studoval v ortodoxním rabínském semináři v Jeruzalémě.

Dalším velmi významným článkem na ŽOP v otázce pohřbů je vedoucí správy Nového židovského hřbitova v Praze, pan Ivan Berkovič, který v této funkci působí již devět let a většinou zařizuje vše, co s tradičním židovským pohřbem souvisí, od vyzvednutí těla zesnulého, jednání s pozůstalými, přes rituální omývání zemřelého, po samotný obřad a uložení do hrobu a vztyčení náhrobního kamene. Při těchto činnostech také úzce spolupracuje s rabinátem ŽOP, protože jeho funkce vedoucího správy hřbitova spadá pod orgány ŽOP. Pan Ivan Berkovič se narodil v roce 1948 v Praze, kde se jeho rodiče setkali, když se matka vrátila z Osvětimi a otec z východní fronty. Oby byli Židé z Podkarpatské Ukrajiny. Ivan Berkovič od raného dětství navštěvoval židovskou obec a zúčastňoval se bohoslužeb a svátků pod dohledem strýce Viktora Feuerlichta, vrchního kantora Staronové synagogy, nakonec u něj pracoval několik let jako šámes (=pomocník v synagoze). V dalších letech vystřídal několik profesí: zakládal cestovní kancelář, vedl košer restauraci na ŽOP, až mu bylo nabídnuto místo správce hřbitova.⁸⁾

Řadoví členové ŽOP, s kterými jsem vedla přímé řízené rozhovory, tvoří nesourodý vzorek, protože jsem chtěla představit více názorů, které dnes v ŽOP jsou. Oslovila jsem 11 osob, z toho 6 mužů a 5 žen. Kritérium výběru pro mě byla na prvním místě příslušnost k ŽOP, poté příbuzenský vztah k zesnulému, který měl židovský pohřeb nebo jeho popel byl uložen v urnovém háji na židovském hřbitově v Praze na Olšanech, dále mě zajímal pohled na židovský pohřeb vzhledem k náboženské orientaci u starších členů a mladých konvertitů.

Hlavní skupinou u řadových členů jsou pozůstalí, které jsem však neoslovila během svých návštěv židovských pohřbů, ale zejména v denním centru seniorů a v Domově seniorů Ch. Jordana na Praze 6. Obě střediska patří pod Oddělení sociální a zdravotní péče ŽOP. Denní centrum seniorů je určeno seniorům, kteří nemohou nebo nechtějí být přes den sami. Klienti se mohou aktivně zúčastnit různých programů a nebo si jenom posedět a popovídat s přáteli. Domov seniorů Ch. Jordana je pobytovým zařízením pro klienty s větším stupněm postižení, kteří potřebují trvalou ošetrovatelskou a zdravotnickou péči. V domově se nachází šest jednolůžkových a dva dvoulůžkové pokoje. Všichni klienti těchto středisek jsou členy ŽOP.

V denním centru jsem oslovila pět členů, dva z nich zařizovali židovský pohřeb na Novém židovském hřbitově v Praze na Olšanech pro své blízké, jedna žena pro manžela a druhá pro manžela a sestru. Další z oslovených návštěvníků denního centra zařizovala uložení urny s popelem svého bratra v urnové části židovského hřbitova. Dále jsem oslovila dva klienty Domova seniorů, kteří patřili mezi pozůstalé, paní W. zařizovala židovský pohřeb pro svého manžela a pan A. pro svou matku. Všichni tito pozůstalí patřili do věkové skupiny 70 a více let, dva z nich měli vysokoškolské a tři středoškolské vzdělání. Většina starších dotazovaných pozůstalých vyrůstala v reformních židovských rodinách. Určitý bližší vztah k ortodoxní židovské tradici a dodržování židovských svátků a jiných zvyků podle této tradice lze zjistit jen u jejich prarodičů. Tito členové tedy vnímají své židovství spíše v souvislosti s původem, komunitou a rodinnou tradicí, než jako otázku víry. Pouze jeden muž byl vychováván ve víceméně ortodoxní tradici. Jeho rodina pocházela ze Slovenska. Svě židovství vnímá v souvislosti s vírou. Ostatní dotázaní pozůstalí judaismus nepraktikují, tito nepraktikující však slaví některé židovské svátky.

Ke skupině pozůstalých jsem přiřadila také dva řadové členy ŽOP střední věkové kategorie, na které jsem získala kontakt od svých známých. Jeden z nich zařizoval židovský pohřeb pro svou matku a druhý uložení urny otce na Novém židovském hřbitově v Praze. Oba mají středoškolské vzdělání a pocházejí z asimilovaných rodin, jeden z nich ze smíšeného manželství. Židovské tradice a svátky téměř nepoznali a nedodržují.

V denním centru seniorů jsem oslovila také další dva starší řadové členy ŽOP, kteří však osobní zkušenost se zařizováním židovského pohřbu neměli (jeden z nich však navštívil židovský pohřeb své ženy, který zařizovali jeho děti). Jejich myšlenky ohledně židovského pohřbu a vlastní volby pohřbu byly důležité pro dokreslení názorové pestrosti v současné ŽOP. Tito oslovení patřili také do věkové skupiny 70 a více let, pocházeli z židovských reformních rodin, vyučili se, po válce se k židovské tradici, ani v reformní podobě, již nevrátili, ortodoxní podobu židovství odmítají.

Pro zajímavost a ukázání jistého kontrastu v ŽOP i mezi řadovými členy jsem oslovila také dva mladé ortodoxní konvertity ve věku okolo 25 let. Oba studují vysokou školu. Nebyli vychováni v židovsky věřících rodinách, u jednoho z nich je otec židovského původu, u druhého měl židovský původ dědeček. Pravidelně navštěvují bohoslužby v synagoze a své židovství vnímají v souvislosti s vírou a dodržováním ortodoxních předpisů. Jejich věk i pozice v ŽOP je tedy jiná než u ostatních oslovených řadových členů.

Pro vypracování statistiky tradičních židovských pohřbů v Praze v letech 1989 - 2005 a pro získání dalších informací k tématu židovského pohřbu jsem použila menšinový tisk a to zejména měsíčník *Roš Chodeš*, do roku 1990 vycházející pod názvem *Věstník židovských náboženských obcí v Československu*, který vydává Židovská obec v Praze nákladem 2200 kusů. *Roš chodeš*, věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku, je jediný židovský periodický časopis na území bývalého Československa. Název časopisu *Roš chodeš* je hebrejským výrazem pro "nový měsíc": časopis přináší každý měsíc aktuální zpravodajství o životě židovských obcí v Čechách a na Slovensku, v rozhovorech představuje zajímavé domácí i zahraniční osobnosti, komentuje dění v Izraeli, publikuje literární, historické a kunsthistorické studie, uvádí do základů judaismu, informuje o bohoslužbách v pražských synagogách, o kulturních pořadech a knižních novinkách, poskytuje inzertní služby čtenářům. Lze si jej koupit v několika pražských knihkupectvích,

dále v Židovské radnici (Maiselova 18, Praha 1) a na Novém židovském hřbitově v Praze-Strašnicích. Další možností ročního předplatné.⁹⁾

Dále jsem čerpala informace z periodika s názvem *Maskil*, tento věstník vydává židovská kongregace Bejt Simcha, přidružený člen Federace židovských obcí v ČR¹⁰⁾, a vychází jednou měsíčně od podzimu roku 2001 nákladem 600 kusů a od jara 2005 nákladem 800 kusů. Orientuje se, stejně jako organizace Bejt Simcha¹¹⁾, na všechny zájemce o židovskou historii, kulturu, tradici, literaturu apod. Věstník je obsahově vybudován na těchto tématických okruzích: vzdělávání (exkurzy do židovské historie, filosofie, svátků a tradic), výročí (informace o významných osobnostech a událostech z židovských dějin vzhledem k jejich výročí), vzpomínky (životní příběhy přeživších holocaustu a jiných žijících osobností židovské komunity), rozhovory, reportáže, osobnosti, mládež a děti, kultura, zprávy z obcí, současná židovská komunita, Izrael, národnostní menšiny, rasismus a antisemitismus a jiné. Většina článků, která zde vychází, nepředpokládá hlubší znalosti židovské problematiky. Časopis *Maskil* lze získat elektronicky nebo v tištěné podobě v sídle Bejt Simcha nebo pomocí předplatného.¹²⁾

Pro obsahovou analýzu smutečních řečí jsem použila 12 vzorů, které byly uveřejněny ve výše zmíněných periodikách mezi lety 1989 a 2005, a dále hespedy, které jsem měla možnost vyslechnout při terénním výzkumu – při 10 návštěvách židovských pohřbů zaznělo 9 smutečních řečí.

METODY

Při získávání a zpracování materiálů pro svou práci jsem použila několik různých metod. První z přímých metod¹³⁾, které jsem aplikovala, byly přímé řízené rozhovory se čtyřmi funkcionáři ŽOP a s jedenácti řadovými členy ŽOP vedené v letech 2003 – 2005.

Otázky rabínům jsem rozdělila na tři hlavní okruhy: 1. Význam a scénář tradičního židovského pohřbu dle ortodoxního ritu, 2. současná situace v židovských obcích v otázce pohřbů a jednání s pozůstalými, 3. obnova, předpisy a činnost Chevry Kadiši.

Do prvního okruhu spadaly otázky (někdy se však vztahovaly i k druhému okruhu) týkající se místa židovského pohřbu mezi židovskými slavnostmi, jeho významu pro věřící i nevěřící, jeho průběhu, scénáře a jazyka, v kterém jsou pronášeny jednotlivé modlitby či smuteční řeč. Zajímalo mě, jestli se jednotlivé tradiční pohřby v něčem liší a kdo a s jakým vzděláním je může provádět.

Druhý okruh byl na otázky nejrozsáhlejší. Chtěla jsem od rabínů, aby se pokusili zhodnotit dnešní situaci ohledně přístupu členů židovské komunity k tradicím a v rámci toho i k tradičnímu ritu židovského pohřbu. Zjišťovala jsem průměrný počet židovských pohřbů konaných během jednoho roku i vzhledem k členství v ŽOP zesnulého. Dále jsem chtěla přiblížit způsob a průběh jednání s pozůstalým ohledně židovských pohřbů. Sledovala jsem i přístup k členům, kteří si židovský pohřeb nevolí a v rámci toho i zlom, který znamenaly v pohřbu události holocaustu. Zajímalo mě dodržování ortodoxního scénáře pohřbu v současnosti a sestavování a obsah smutečních řečí.

V třetím okruhu byly otázky týkající se Chevry Kadiši, jak se spolek vyvíjel po roce 1989, zajímala mě pozice spolku v současnosti, kolik má členů a kdo jsou tito členové a jak se ke členství v Chevře dostali. Sledovala jsem, jak celý spolek v současnosti funguje a co si o jeho fungování sami funkcionáři myslí.

Pana Berkovič, správce Nového židovského hřbitova v Praze – Strašnicích, jsem se nejdříve ptala na jeho zaměstnání, jak se k němu dostal a co se po něm na výkon této pozice požadovalo. Místo dotazů ohledně výkladu židovského pohřebního ritu jsem se více zaměřila na jednání pana Berkovič s pozůstalými, s kým obvykle jedná a jaké jsou motivace lidí k volbě židovského pohřbu, jestli mají pozůstalí nějaká speciální přání a jak je jim vyhověno. Dále mě zajímala současná situace na židovském hřbitově, kolik pohřbů a kolik ukládání se průměrně koná, a jestli se tento počet nějak změnil, jak vypadá současný scénář pohřbu, jak pohlíží na reformní pohřební rituály a na pohřbívání příbuzných nežidovského původu na židovském hřbitově. V rámci tohoto okruhu jsme také více rozebírali otázku smíšených manželství a možností pohřbení na židovském hřbitově. Nakonec jsme se dostali k praktické

problematice nákladů na židovský pohřeb, datumu obřadu a odhalování náhrobku a udržování hrobu. U pana Berkoviče jsem předpokládala i přímou zkušenost se spolkem Chevra Kadiša, a proto jsem se zeptala, co si myslí o jeho současném stavu, fungování a vývoji do budoucna.

V rozhovorech s řadovými členy jsem otázky rozdělila do čtyřech okruhů. Nejdříve jsem zjišťovala vztah k židovské tradici u rodiny a u informátora a jeho potomků.

Další okruh otázek byl zaměřen na situaci po roce 1989 až po současnost, na členství v ŽOP, na náboženské přesvědčení dětí či vnoučat, na vlastní pohled informátora na situaci na ŽOP v současnosti, na osobu rabína Sidona jako symbol současného vedení ŽOP a na vnímání svého židovství.

A nakonec jsem se snažila klást dotazy zaměřené na židovský pohřeb, volbu typu pohřbu a zkušenosti se zařizováním pohřbu pro příbuzného. Zajímal mě především význam židovského pohřbu pro respondenty, kteří takový pohřeb zařizovali nebo si ho sami přejí. Dalším tématem tohoto okruhu otázek bylo také dodržování smutečních rituálů pozůstalými a návštěvy hřbitova

Se třemi rabíny jsem vedla rozhovory na rabinátu ŽOP v Maislově ulici. Nejdříve jsem zpovídala v roce v březnu roku 2003 izraelského rabína, Jehudu Ješarima, poté v květnu roku 2004 rabína Samuela Abramsona a v červnu roku 2005 vrchního rabína K. E. Sidona. Pracovní rabína na rabinátu je poměrně hlučným prostředím, během rozhovorů sem přicházeli zaměstnanci obce s různými dotazy, či využívali kopírku v kanceláři. Se správcem Nového židovského hřbitova v Praze, s panem Berkovičem, jsem vedla rozhovor v květnu roku 2005 v jeho kanceláři v budově správy hřbitova na Olšanech.

S řadovými členy ŽOP jsem měla možnost se setkat v období 2003-2005 v denním centru seniorů a na jejich pokojích v Domově seniorů Ch. Jordana na Praze 6, dále na domluvených schůzkách v kavárně (pozuštalí střední věkové kategorie) a s mladými konvertity jsem se kontaktovala na půdě Univerzity Karlovy.

Všichni reprezentanti ŽOP odpovídali na mé dotazy velice ochotně, pokud neznali odpověď, odkázali mě na osobu, která by mi mohla dané informace poskytnout. Otázka mého původu při rozhovorech nikdy nezazněla. Rabín Jehuda Ješarim se mnou pokračoval v rozhovoru i přesto, že jsem mu položila velmi nevhodně formulovanou otázku: *“Závisí členství v Chevře kadiše na výběru Karola Sidona? Funguje zde nějaká protekce?”*, na kterou mohl zareagovat jen jediným způsobem, reagovali krátkou stručnou odpovědí: „Ne.“ Všichni oslovení funkcionáři ŽOP jeví o dané téma rozhovoru zájem a ve svých odpovědích se často dostávali ke konkrétním situacím, které museli v současnosti řešit.

Řadoví členové ŽOP byli při rozhovorech také většinou velice vstřícní a ochotní spolupracovat, respondenti starší věkové skupiny se často rozhovořili i o svých rodinách, příbuzných a životních zkušenostech, na choulostivé otázky týkající se smrti a pohřbu odpovídali, narozdíl od mladších členů ŽOP, otevřeně a bez zábrán. Klienty denního centra seniorů a domova důchodců občas také zajímal můj původ (jestli jsem Židovka), vzdělání a rodina. Jejich chování ke mně se však na základě těchto informací nezměnilo, tyto dotazy pro ně znamenaly spíše určitý způsob bližšího seznámení, nebo také opětování služby, „za jejich odpovědi jim také musím říct něco já o sobě.“

Dotazovaným rabínům i správci hřbitova jsem nejdříve zaslala otázky se stručnou charakteristikou tématu mé práce elektronickou poštou. Pro rabína Ješarim jsem přeložila otázky do angličtiny a ve stejném jazyce s ním vedla rozhovor. Poté jsem je kontaktovala telefonicky a domluvila si s nimi schůzku. Rozhovory trvaly většinou jednu a půl až dvě hodiny. a nahrávala jsem je na diktafon po domluvě s respondentem.

U řadových členů dotazování většinou nechtěli znát otázky předem, datum rozhovoru jsme si dohodli předem osobně (u starších členů), nebo telefonicky (u mladších členů). Nahrávání na diktafon ve třech případech odmítli (členové mladší věkové kategorie), a tak jsem si po jejich souhlasu dělala poznámky na papír.

Další přímou metodou, kterou jsem použila bylo přímé zúčastněné pozorování při návštěvách deseti pohřbů během let 2003 až 2005, jednalo se o devět tradičních židovských pohřbů a jedno uložení urny v urnovém háji na pozemku Nového židovského hřbitova v Praze. Jednou jsem se také zúčastnila rituálního omývání těla zesnulého (tzv. tahara). Pozorovala jsem scénář tradičního židovského pohřbu a reakce zúčastněných. Jednotlivých rituálů, konkrétně házení hlíny na rakev a kondolování, jsem se přímo zúčastnila jednou, když se jednalo o zesnulou, kterou jsem měla možnost před její smrtí krátce poznat. V ostatních případech jsem při zahazování a kondolování volila roli pozorovatele z pozdálí.

Jako jeden z limitů metodologie se ukázal fakt, že jsem se mohla zúčastnit pouze ženské tahary. Dalším limitem, dá se říci, byl i počet konaných židovských pohřbů, kdy jsem si nemohla určit kritéria výběru, ale navštívila jsem pohřby, které se v té době konaly a o kterých jsem se dověděla. V sedmi případech se jednalo o židovské pohřby řadových členů ŽOP, kdy se účast pohybuje okolo 50 osob. První pohřeb, který jsem navštívila, byl však pohřeb významného funkcionáře obce, který vedl rabín Jehuda Ješarim, hesped pronesli dva řečníci, dostavilo se přes sto lidí a po uložení rakve do hrobu se ještě konalo malé posezení jeho přátel v budově správy hřbitova. Dalšího pohřbu, který byl poněkud netypický, jednalo se o ortodoxní věřící, členku Chabadu¹⁴⁾, se zúčastnilo pouze okolo 15 lidí a celý obřad vedl rabín Manis Barash na přání pozůstalých. Pro srovnání smutečního obřadu u židovského pohřbu a uložení urny jsem se zúčastnila jednoho ukládání popela v urnovém háji, který je přiřčen k Novému židovskému hřbitovu. Jednotlivé pohřby lze tedy rozlišit podle návštěvnosti, která souvisí s postavením zesnulého v ŽOP, a podle toho, kdo obřad vede. V roli rabína vedoucího smuteční obřad a rozloučení jsem tedy zaznamenala při návštěvách pohřbů tři různé osoby: jednou rabína Ješarima, jednou rabína Barashe, sedmkrát rabína Sidona a uložení urny vedl pan Berkovič.

O konání pohřbů jsem se dovídala většinou od správy hřbitova, jednou od rabína Ješarima a jednou od sociální pracovnice Domova důchodců Charlese Jordana. Účast při tahaře mi domluvil rabín Samuel Abramson.

Vlastní pozorování jsem v popisu současného scénáře židovského pohřbu v Praze porovnávala s popisem tradičního židovského pohřbu, jak mi byl podán funkcionáři ŽOP při rozhovorech, a s pohledem řadových členů, kteří se nějakého židovského pohřbu zúčastnili.

Další použitou metodou byla archivně-historická analýza menšinového tisku z let 1989-2005 – *Věstníku židovských náboženských obcí v Československu* a měsíčníku *Roš Chodeš, věstníku židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku*, přesněji zde rubriky „Zprávy z obcí“, kde jsou každý měsíc uveřejňována významná životní jubilea a úmrtí v jednotlivých židovských komunitách ve větších českých a slovenských městech. U zpráv o úmrtí je většinou uveden věk, jméno, členství v ŽOP a datum úmrtí dotyčné osoby, a pokud se konal tradiční židovský pohřeb, je zde poznamenáno, kdo provedl rozloučení a obřad. Na základě takto získaných údajů jsem sestavila statistiku počtu tradičních židovských tradičních pohřbů u členů i nečlenů ŽOP v daných letech. Sestavila jsem tabulku na každý rok, ze které lze vyčíst, kolik v daný měsíc a rok zemřelo mužů a žen židovského původu, kolik z nich mělo tradiční židovský pohřeb, kdo provedl rozloučení a obřad na těchto pohřbech, jaký byl průměrný věk zesnulých a kolik z nich bylo členy ŽOP. Ze závěrečné shrnující tabulky se dozvíme celkové údaje od ledna roku 1989 do srpna roku 2005, kolik lidí židovského původu za tu dobu zemřelo, kolik z nich mužů a kolik žen a kolik bylo členy ŽOP, jejich průměrný věk, kolik se konalo tradičních židovských pohřbů a kolikrát provedl rozloučení a obřad daný kantor, rabín, či jiná osoba. Tabulky k jednotlivým rokům a shrnující tabulka jsou uvedeny v příloze č.2. Údaje z jednotlivých let jsem mezi sebou porovnávala a dále jsem vyhodnotila rok s nejvyšším počtem úmrtí, poměr zemřelých žen k zemřelým mužům za celé období od roku 1989 do roku 2005, rok s nejvyšším počtem tradičních židovských pohřbů, rok s nejvyšším počtem židovských tradičních pohřbů vzhledem k počtu úmrtí daný rok a osobu, která provedla nejvíce rozloučení a obřadů během celého zkoumaného období.

Kromě oznámení o úmrtích a pohřbech se měsíčník *Roš Chodeš, věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku* věnuje tématu pohřbívání a židovských hřbitovů v několika jednotlivých článků a v cyklu z roku 2001 s názvem „*Náhrobky a osudy*“, který je však jen na staré náhrobky z židovských hřbitovů. Více o židovských pohřebních tradicích jsem našla v periodiku *Maskil*, kde vycházel od března do června 2005 pětidílný cyklus článků „*Bejt olam – pohřbívání v židovské tradici*“ od Ivy Steinové.

Dané měsíčníky jsem použila také ke shromáždění vzorů smutečních řečí – hespedů, kterými se podrobněji zabývám v popisu aranžmá pohřbů. Vycházím zde z obsahové analýzy dvanácti hespedů které byly uveřejněny v *Roš Chodeš, věstníku židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku* v letech 1992 až 2003. K tomuto připojuji vlastní zkušenost z pozorování při obřadech a výpovědi řadových členů o tom, jak se jim hesped při pohřbu, který navštívili, líbil, kdo ho pronesl, nebo jak ho sestavoval.

Posledním pracovním postupem, který jsem použila, byla komparativní metoda.¹⁵⁾ Nejdříve jsem si definovala objekt komparace: význam židovského tradičního pohřbu z pozice funkcionářů a řadových členů ŽOP. Poté jsem si určila cíle komparativní metody: elementární určení shod a rozdílů mezi ortodoxním pohledem vedení ŽOP a pohledem řadových členů. Ve svých cílech jsem se snažila vysvětlit vzájemnou souvislost jevů a jejich kauzálních vztahů, jejich specifiku, dílčí zákonitosti vývoje a jejich konkrétní projevy. Stanovila jsem si kritéria, hlediska, podle nichž jsem mohla objekty komparace analyzovat, např. znalosti a dodržování tradičních židovských pohřebních a truchlících rituálů, náboženská, sociální, národnostní a politická východiska jednotlivých členů a jejich rodin, vztah k židovství, osobní volba typu pohřbu a její důvod, osobní angažovanost na fungování ŽOP.

2. KAPITOLA: ŽIDOVSKÝ POHŘEB VE SVĚTLE VYBRANÝCH TITULŮ ODBORNÉ A POPULÁRNĚ NAUČNÉ LITERATURY

Existují tři hlavní zdroje literatury týkající se židovských rituálů, včetně smrti a pohřbívání: USA, Izrael a diaspora, kde produkuje nejvíce této literatury zejména Velká Británie a Francie. Většina níže zmíněných titulů je z amerického zdroje, několik málo knih pochází z evropských a izraelských zdrojů s tím, že byly přeloženy do anglického jazyka a vydány v USA.¹⁾ Seznam následující literatury jsem sestavila zejména z anglicky psaných knih a několika málo česky psaných či česky vydaných. Kritériem výběru byl pro mě tedy nejprve jazyk, poté jsem se zaměřila na databáze různých knihoven a sledovala, jaké tituly jsou dostupné u nás, k nim jsem přiřadila i tituly vydané v zahraničí a dostupné pouze přes internetové obchody. Při obohacování seznamu o u nás běžně nedostupné tituly jsem vycházela zejména z informací o dané literatuře, které byly uveřejněny na různých webových stránkách, zejména pak na stránkách židovských kongregací v USA.²⁾

Literaturu týkající se problematiky tradičních židovských rituálů souvisejících se smrtí bychom mohli rozdělit na dva druhy podle toho, na jaký okruh čtenářů je zaměřena. **První skupinu tvoří literatura určená pro odbornou veřejnost a druhou literatura určená pro členy židovských komunit**, tuto skupinu lze ještě rozdělit v závislosti na autorech, kterými jsou buď **rabíni** různých židovských kongregací, či **pozůstalí** předávající své zkušenosti, nebo různí **odborníci** z pomáhajících profesí, většinou se vztahem k židovské komunitě.

Literatura psaná v českém jazyce týkající se židovského pohřbu je velmi skrovná a určená převážně pro méně či více odbornou veřejnost. Jedná se zejména o literaturu historickou zaměřenou buď výhradně na téma židovského pohřbívání, nebo na činnost a historii Chevry kadiši v Praze či na pražské židovské hřbitovy, nebo na literaturu zabývající se židovskými dějinami v českých zemích či judaismem, pouze se stručnými odkazy k židovskému pohřbu či ke spolku Chevra kadiša, a na prameny vydané samotnou Chevrou kadišou jako např. stanovy spolku.

A.) Literatura určená pro odbornou veřejnost

Literatura určená pro více či méně odbornou veřejnost se může lišit šíří témat, buď se týká přímo tématu smrti v židovské tradici, nebo se zabývá všemi židovskými rituály včetně pohřbívání, pak může také rozebírat jednotlivé rituály podle toho, co je psáno v Bibli a rabínské literatuře, a nakonec může jít o encyklopedickou literaturu. U prvních dvou se objevují i rozdíly v závislosti na druhu odborného vzdělání autorů, při čemž pak tuto literaturu můžeme rozdělit na *religionistickou* a *historicko-etnologickou (nebo jen historickou)*, kde je hlavním tématem změna rituálů v závislosti na proměně společnosti.

1) Religionistická literatura

Religionistickou literaturu můžeme dále rozdělit podle tématu, zda-li se úzce zaměřuje na téma smrti, nebo se věnuje různým židovským rituálům, včetně rituálů souvisejících se smrtí. Většina autorů je odborníky v oblasti religionistiky či židovských studií a řada z nich má také rabínské vzdělání.

➤ *Téma smrti v židovské tradici:*

○ Téma smrti je zpracováno buď čistě teologicky či religionisticky: Tyto knihy jsou určeny zejména studentům teologických škol, religionistických oborů či lidem se zájmem o danou problematiku. Autorem knihy „*A Time to Mourn, A Time to Dance*“ (*Pensylvania State University, 1991*) je Gary Anderson, profesor hebrejské bible na Harvardské teologické škole, který momentálně zastává funkci ředitele Harvardského centra pro studium světových náboženství. Podobně je tomu u knihy

„The Tractate „Mourning“ – Semachot – Regulations Relating to Death, Burial and Mourning“ (Yale University Press, 1966), jejímž autorem je Dov Zlotnik, profeso rabínské literatury na univerzitě v Yale. Tato kniha se opět úzce dotýká tématu smrti v židovské tradici, protože je přímo výkladem traktátu „Semachot“, který obsahuje předpisy související se smrtí, pohřbem a truchlením.

Některé knihy zahrnují kromě religionistického pohledu i rabínské náboženské hledisko, jedná se převážně o reformní pohled, protože autoři absolvovali kromě odborného univerzitního vzdělání i rekonstruktivní (reformní) rabínské školy. Např. autorka knihy „*Confronting Mortality and Facing Grief: Jewish Perspectives on Death and Mourning*“ (Reconstructionist Rabbinical College, 1997), Rebecca T. Alpert je docentkou religionistiky a ženských studií na Temple univerzitě. Roku 1978 byla „vysvěcena“ na rabínku na Rekonstruktivní rabínské škole a poté zde působila 10 let jako děkan. Vyučovala židovská studia na Haverford a Bryn Mawr College, na univerzitě Rutgers v New Jersey, na Gratz College a na Rekonstruktivní rabínské college. Je spoluautorkou knihy *Exploring Judaism: A Reconstructionist Approach*, a autorkou *Like Bread on the Seder Plate: Jewish Lesbians and the Transformation of Tradition*. Dále je vydavatelkou či spolu vydavatelkou několika knih a publikuje své články týkající se tématu lékařské etiky a dnešního židovského života v několika časopisech.

Dalším odborným píšícím rabínem je Neil Gillman, který je však zastupitelem konzervativního směru, působí také jako vedoucí ústavu židovské filosofie na Židovském teologickém semináři v New Yorku, kde je současně děkanem Rabínské školy. V současnosti je Gillman v USA brán jako jeden z vedoucích náboženských myslitelů. V knize „*The Death of Death: Resurrection and Immortality in Jewish Thought*“ (Woodstock, The Jewish Lights, 1997) Gillman čtenáři nabízí originální argumenty proti tvrzení, že judaismus se jako náboženství příliš nezabývá otázkou posmrtného života. V rámci této problematiky se zabývá i tématem smrti v židovské tradici. Gillman kombinuje historický, teologický a liturgický pohled na danou věc, zabývá se vývojem židovských myšlenek týkajících se fyzického zmrtnýchvstání a duchovní nesmrtnosti. Začíná u Bible, která na toto téma spíše mlčí, a sleduje vývoj těchto pohledů na posmrtný život během celé židovské historie. Autor také popisuje, proč současní učenci bez ostychu znovu potvrzují pojetí tělesného vzkříšení. Kniha tak oživuje starou antickou debatu a je zdrojem intelektuálních i duchovních poznatků pro všechny, kteří se zajímají o smysl života a smrti.

Stejně téma probírá i kniha *Jewish Views of the Afterlife* (Jason Aronson, 1994) od Simcha Paul Raphaela, který je rabínem a zároveň profesorem ústavu religionistiky na La Salle University. Kniha je souborem myšlenek a spekulací týkajících se posmrtného života stejně jako kniha *What Happens After I Die?* (Jason Aronson, 1990) od Rifata Soncino a Daniela Symeho, Rifat Soncino je také rabínem, ale jeho pohled je odborný, určený nejen pro věřící Židy.

Posmrtný život v židovské tradici rozebírá i David M. Wexelman v knize *The Jewish Concept of Reincarnation and Creation, Based on the Writings of Rabbi Chaim Vital* (Jason Aronson, 1999), která je založena na překladu díla Chaima Vitala, „Brána k reinkarnaci“, a v druhé části autor podává výklad dalších Vitalových prací.

Další odborný pohled na tematiku smrti se úzce vztahuje také k židovské mystické a filosofické tradici. Otázkou reinkarnace v dílech kabalistických učenců se zabývá kniha *Reincarnation* (Jason Aronson, 2002) od rabína DuBera Pinsona, který je někdy nazýván i pokračovatelem lubavičského rebbeho. Na základě textů kabalistických učenců Pinson vysvětluje, co je to reinkarnace, proč se objevuje a jak nás osobně ovlivňuje.

Obdobnou knihou je, *A Guide to Life, Jewish Laws and Customs of Mourning* (Jason Aronson, 1989) od Tzvi Rabinowicze, jež je sbírkou židovských mystických a

duchovních textů týkajících se rituálů truchlení, včetně navštěvování nemocných, různých období truchlení, Jahrzeitu a slov útěchy. Kniha je spíše historickou studií.

Nakonec v rámci filosofické tradice vede velký znalec Maimonida, Fred Moses Rosner, v knize *Maimonides' Treatise on Resurrection* (Jason Aronson, 1997) rozsáhlou diskusi ohledně mystérií mesianistického období, zmrtvýchvstání, nesmrtelnosti duše a Onoho světa z pohledu velkého židovského středověkého filosofa Rabiho Moše ben Maimonida.

Některé knihy spojují i více pohledů na danou problematiku. Kniha *A Time To Mourn* (Bloch Publishing, 1985) od reformního rabína Jacka Spiro je studií zabývající se tématem úmrtí a truchlení podle tradic judaismu, na které je pohlíženo z psychologické stránky. Nejde jen o náboženskou příručku rabína, ale o hlubokou psychologickou analýzu od biblického období po současnost, je zde tedy kombinováno hledisko religionistické s psychologickým. Kniha *Life & Death Responsibilities in Jewish Biomedical Ethics* (JTS, 2000), jejímž autorem je bioetik Aaron Mackler, staví před religionistické pojetí otázky z bioetiky.

Ze souhrnných prací připomínám religionistické studie zabývající se celkově tématem židovských rituálů, jež můžeme rozlišit také podle toho, zda-li je autor rabínem či nikoli, ale toto hledisko zde není příliš podstatné, hlavní rozdíl spočívá většinou v rozsahu, jak podrobně se daná kniha věnuje právě tématu rituálů souvisejících se smrtí.

Vybrala jsem tři knihy, které se v některé ze svých kapitol věnují tématu smrti a pohřbu a jsou dobře dostupné i u nás. První z nich je kniha od Alana Untermana *The Jews: Their Religious, Beliefs and Practices* (Sussex Academic Press, Portland, 1999). Unterman je předsedou reformní synagogy³⁾ v Manchesteru a učitelem srovnávací religionistiky na univerzitě v Manchesteru. Jeho kniha podává všeobecný výklad myšlenek, zvyků a tradic v judaismu, je určena především studentům či učitelům religionistiky, ale také pro méně odbornou veřejnost. Tématu smrti je věnován malý oddíl v kapitole „Rituály týkajících se životních období“, kde na třech stránkách nastiňuje autor stručně rituály související se smrtí a truchlením podle výkladu halachy, jen velice krátce zmiňuje problém mozkové smrti v současnosti a rozdíly v délce období truchlení u reformního judaismu.

Autor druhé knihy, *The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times* (The University of Washington Press, 2004), Ivan G. Marcus, je vedoucím katedry Židovských studií na Yaleské univerzitě. Kniha je jakýmsi přehledem židovské kultury a historie. Autor vykládá vývoj různých zvyků a rituálů, které doprovázejí jednotlivé etapy života, detailně také popisuje jednotlivé ceremoniály a vysvětluje jejich význam. V kapitole „Stárnutí, umírání a vzpomínání“ se podrobně věnuje problematice smrti, nejdříve uvádí řadu biblických odkazů, s postupným vývojem zmiňuje mnoho dalších pramenů, ukazuje na proměnu rituálů a současnou praxi v různých židovských komunitách po celém světě. Fascinující je i rozsáhlý seznam bibliografie, z které autor čerpal. Kniha je určena hlavně pro čtenáře, který se o judaismus zajímá, předpokládá již určitou znalost židovské problematiky.

Třetí kniha, *Gates of Mitzvah: A Guide to the Jewish Life Cycle* (Central Conference of American Rabbis, 1979), je jakýmsi průvodcem židovskými životními cykly a událostmi, zaměřuje se i na otázky sexuality, předpisy kašrutu a etická přání, v rámci toho jsou zde popsány i tradiční pohřební rituály. Editor knihy, Simeon J. Maslin, je rabínem, ale průvodce může být zajímavou četbou pro každého, kdo se chce dovědět něco o židovských rituálech.

2) Historicko-etnologická

Historicko-etnologická literatura je psána většinou historiky či odborníky v oboru židovských studií. Lze ji ještě rozčlenit podle toho, zda se úzce týká tématu smrti v židovské tradici a proměny se smrtí souvisejících rituálů v historii, či zda se zabývá jiným fenoménem v životě Židů, který má však určitý vztah k pohřební tematice.

➤ *Téma smrti a pohřbívání*

Jako prvního zástupce této kategorie jsem zařadila knihu *From This World to the Next, Jewish Approaches to Illness, Death & Afterlife (The Jewish Theological Seminary of America, 1999)*, která vznikla jako doprovodný materiál k výstavě uspořádané knihovnou Židovského teologického semináře v USA. Knihovna Židovského teologického semináře byla založena s posláním stát se národním muzeem židovské knihy a je hlavní vědeckou knihovnou judaiky a hebraiky v západním světě. Její sbírky rukopisů, inkunábulí (prvotisků), zlomků z geníz, kramářských písní, ketubbot, megillot a hebrejských knih z 16.- 19. století jsou neocenitelnou pomůckou vědcům a studentům, kteří se zabývají židovským dědictvím. Cílem Knihovny je budování židovské budoucnosti na základě udržování židovské minulosti. Přátelé Knihovny založili fond pro pořádání výstav v Knihovně, které mají za úkol seznámit širší veřejnost s bohatstvím židovského odkazu, které bylo během mnoha let v Knihovně nashromážděno. Kniha je katalogem ke stejnojmenné výstavě, kterou sestavili čtyři kurátoři: Sharon Liberman Mintz, Elka Deitsch, Wiebke Light a David Wachtel. Kniha je tedy stejně jako výstava určena i pro méně odbornou veřejnost, předpokládá však určitý zájem o danou problematiku. Kniha je bohatá na obrazové přílohy, na kterých jsou zachyceny předměty z výstavy, např. předměty používané pohřebními bratrstvy, úryvky ze vzácných rukopisů, Jahrzeit kalendáře atd. Vše úzce souvisí s tématem nemoci, smrti a posmrtných představ. Text nás seznamuje s tradičním ritem péče o nemocné, pohřbu a truchlení s odkazy na konkrétní případy a proměny v dodržování rituálů v minulosti.

Další velmi významnou knihu, která je v ČR dostupná i ve své původní francouzské verzi, představuje *Crossing the Jabbok: Illness and Death in Ashkenazi Judaism in Sixteenth-through Nineteenth-century Prague (University of California Press, 1996)* od Sylvie Anne Goldberg. Kniha je fascinující studií politiky a postojů židovských komunit. Autorka, skrze analýzu rituálů spojených se smrtí a nemocí, literatury týkající se pohřbů, židovských pohřebních bratrstev a postojů k otázce zmrtnýchvstání, nám nabízí zajímavou kulturní analýzu sociální struktury židovstva ve střední Evropě. Goldbergová si klade i otázky po příčině rozdílu židovského a křesťanského ritu a také po reakcích židovských komunit na změny životních podmínek. Autorka sleduje měnící se postoje ke smrti a nemoci v židovské náboženské praxi od biblických dob až po 19. století. Dále je také diskutováno téma zmrtnýchvstání. Autorka také osvětluje postoje a praktiky Židů související se smrtí skrze analýzu vývoje židovských hřbitovů. Po všeobecném uvedení do dané problematiky se Goldbergová podrobně věnuje židovským pohřebním praktikám v Praze, kde zdůrazňuje klíčovou roli vzniku prvního židovského pohřebního bratrstva (Chevra Kadiša - r. 1564) a rozšíření této praxe ve všech velkých židovských komunitách. Autorka také zdůrazňuje roli mystické tradice v literatuře s tématem smrti té doby. Sám název knihy „Crossing the Jabbok“ si autorka vypůjčila z díla Ma'avar Yabbok od Aarana Berachii z Modeny, které vzniklo v 16. století, věnovalo se tématu smrti a bylo ovlivněno mystickou tradicí. Sylvie-Anne Goldberg je docentkou historie na Katedře pro historický výzkum, L'École des Hautes Etudes en Sciences Sociales, v Paříži. Je také vydavatelkou časopisu Histoire Juive, s podtitulem „histoire des juifs: D'autres approches“, který byl speciálním číslem časopisu Annales v roce 1994. Knihu z francouzštiny do angličtiny přeložila nezávislá překladatelka Carol Cosman.

Další významnou historicko-etnologickou studií židovských pohřebních rituálů je kniha od Davida Charlese Kraemera *The Meanings of Death in Rabbinic Judaism (London, Routledge, 2000)*. David Kraemer je profesorem Talmudu a rabínských

textů na Židovském teologickém semináři v New Yorku. Kniha se podle autorových slov začala formovat, když se setkal s rozdíly rituálů souvisejících se smrtí v Talmudu a těmi, které se praktikují v současných židovských komunitách. Kraemer se rozhodl sestavit obsah a najít význam starověkých rituálů. Napsání knihy předcházely rozsáhlý výzkum textů a hrobek. V knize autor zkoumá raně rabínské kanonizované texty – Mišnu, Toseftu, Midrašim a Izraelský Talmud. Poukazuje na rituály popisované v textech, který se zabývají obdobím od přípravy na smrt do opětovného pohřbívání zbylých kostí a konce truchlení. Kraemer také diskutuje materiální evidenci, která byla odhalena v největším židovském hřbitovním komplexu starověku – v katakombách ve čtvrti Bet Šearim. Nakonec nabízí interpretaci rabínského výkladu pohřebních rituálů, který byl zachycen v Babylonském Talmudu.

Velmi podobnou studií je i kniha *Burial, and Afterlife in the Biblical World* (Ivan R, 2001), která se však zaměřuje na rituální praktiky již v biblickém období izraelských dějin, které zkoumá na základě archeologické, literární a umělecké evidence. Podtitul knihy zní „Jak se Izraelité a jejich sousedi chovali k mrtvým“. Autorka, Rachel S. Hallote, je asistentkou profesora historie a vedoucí programu Židovských studií na Univerzitě v New Yorku.

Poslední knihou, či částí knihy, která se zabývá čistě tématem smrti a pohřbívání v židovské tradici z historicko-etnologického hlediska je jeden svazek vícedílné studie týkající se Židů v pozdním starověku, *Judaism in Late Antiquity, Volume 3, Part Four, Death, Life-after-death, Resurrection and the World-to-come in the Judaism of Antiquity* (Brill Academic Publishers, 2001). Tento svazek rozebírá téma smrti, posmrtného života a vzkříšení na základě dochovaných textů z té doby, tzn. zejména biblických, kumránských a rabínských textů.

Z česky psaných knih můžeme do této skupiny přiřadit např. *Pražské židovské hřbitovy* (Židovské muzeum v Praze, 2003) od Arno Pařika a Vlastimily Hamáčkové. Tato kniha je spíše fotografickým turistickým průvodcem po pražských židovských hřbitovech, ale text je věnován historii a činnosti pražské Chevry kadiši a historii jednotlivých hřbitovů. Arno Pařík napsal již dříve i další knihu ve spolupráci s Petrem Ehlem a Jiřím Fiedlerem zabývající se stejným tématem, ale zahrnující v oblasti židovských hřbitovů celé Čechy a Moravu: *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy* (Paseka, Praha, 1991).

Velice významnou literaturou pro badatele v oblasti židovského pohřbívání jsou prameny, které vydávala sama Chevra kadiša v Praze, ať již jde o *Stanovy Pražského židovského Pohřebního bratrstva* z roku 1936, nebo o příručku *Modlitby a rituální zvyklosti židovského Pohřebního bratrstva v Praze* vydanou stejného roku pro potřeby členstva bratrstva. Zde se dočteme podrobně o jednotlivých pohřebních rituálech a o právech a povinnostech členů Chevry kadiši.

K důležitým zdrojům informací ohledně židovského pohřbívání a hřbitovů patří i česky psaná periodika vydávaná ŽOP nebo Bejt Simcha, což je židovská kongregace, přidružený člen Federace židovských obcí. V Židovských ročenkách nalezneme článek z roku 1990-1991 od Jany Doleželové *Úcta k živým i mrtvým* (Židovská ročenka 5751, str. 64-72), dále článek od A. Pařika *Otevření Nového židovského hřbitova na Olšanech dne 6. července 1890 – 18. tamuse 5650* (Židovská ročenka..., str. 73-77), kde A. Pařík překládá proslov předsedy Pohřebního bratrstva Davida Liebena z roku 1890 a přidává další historické informace o pražských židovských hřbitovech. Nakonec v Židovské ročence z roku 1974 -1975 vyšel také článek od Gustava Sichera z roku 1974-1975 *Slavnosti a obyčeje náboženského života* (Židovská ročenka 5735, str. 11-23), který se však netýká přímo tématu židovského pohřbu. Vrchní rabín dr. Gustav Sicher však uveřejnil také článek ve Věstníku židovských náboženských obcí z roku 1960, který se týká Pražské Chevry kadiši, kde vyzývá k obnově spolku a vyzývá členy ŽOP ke vstupu do bratrstva (Věstník židovských náboženských obcí, ročník XXII, číslo 6, str.3). Věstník židovských náboženských obcí (dále jen Věstník) dále uveřejňoval roku 1990 sérii

článek nazvanou *Co dál se hřbitovy?* Od J. Fiedlera. V roce 1997 vyšlo ve Věstníku několik článků týkajících stavu hřbitovů v Čechách a na Moravě, podobné články se objevovaly i během roku 2000 a 2001. V roce 2001 byl ve Věstníku také publikován cyklus *Náhrobky a osudy*, zabývající se, jak již název napovídá, jednotlivými náhrobky na židovských hřbitovech a osudy lidí, kteří pod těmito náhrobky odpočívají. V časopisu Maskil vydávaném kongregací Bejt Simcha vycházel od února 2005 do června 2005 cyklus nazvaný *Bejt Olam – pohřbívání v židovské tradici*, jehož autorkou je absolventka Filosofické fakulty UK (Dějiny umění a historie) Iva Steinová, která se specializuje na průzkum židovských hřbitovů a studium náhrobků jako odborný pracovník Národního památkového ústavu v Praze. V cyklu se zabývá nejdříve scénářem pohřbů již od biblických dob, dále historií Chevry kadiši, židovskými hřbitovy v českých zemích a podmínkami jejich zakládání a také náhrobky.

K této skupině ještě přidávám magisterskou práci na UK Pavly Martiňákové z roku 2000: *Pražská Chevra Kadiša*, která velmi podrobně shrnuje historii daného spolku, ale také jeho činnosti, povinnosti členů, podmínky členství atd. Stejným tématem se také zabývají dvě bakalářské práce vzniklé na FHS UK v Praze, jedná se o práci Kateřiny Svobodové z roku 2002: *Chevra Kadiša v Praze (židovské pohřební zvyklosti)* a práce Marka Bárty: *Statuta pražského židovského pohřebního bratrstva*.

Do historicko-etnologické literatury jsem vybrala i knihu, která se týká tématu smrti a pohřbívání pouze okrajově.

První z nich je třísvazková antologie zaměřená na židovskou komunitu v Československu v 20. století, sepsaná skupinou židovských autorů, kteří emigrovali do USA. *The Jews of Czechoslovakia (Society for the History of Czechoslovak Jews, New York, 1968)* je sborníkem odborných esejů týkajících se židovských komunit v Československu. Ve třetí kapitole, *Religious Life and Organization*, jsou dvě eseje týkající se náboženských kongregací v ČSR v letech 1918-1938, autorem je Gustav Fleischmann, kde jsou zmínky o pražské Chevre Kadiše (=pohřební bratrstvo) v souvislosti s problémem pohřbívání uřen na židovském hřbitově v Praze ve 20. letech 20. století, a esej o náboženském životě v ČSR, autorem je rabín Dr. Hugo Stranský, kde se opět dovídáme o židovských pohřebních bratrstvech a hřbitovech, kde je zmíněna proměna tradičního rituálu pod vlivem západní křesťanské společnosti, týká se to zejména pokládání květin na hroby a pravidelného navštěvování hrobů významných osob z minulosti.

Stručné odkazy k židovskému pohřbu či Chevře kadiše nalezneme i například v česky psané knize Tomáše Pěkného: *Historie Židů v Čechách a na Moravě (Sefer, Praha 2001)*, kde stručně na dvou stranách shrnuje židovský pohřeb a historii pražské Chevry kadiši. Podobně, co se týče rozsahu odkazů, je na tom i kniha *Židovská Praha (TV Spektrum + Akropolis, Praha 2001)* od Ctibora Rybára. Obsáhlejší odkaz je v česky psané knize *Židovské tradice a zvyky (Židovské muzeum, Praha 2005)* od Alexandra Putíka a v knize se stejným názvem od Jany Doleželové z roku 1995, vydané také Židovským muzeem v Praze.

Velmi stručné poznámky k židovskému pohřbu se objevují v česky vydaných cizích knihách jako např. v *Judaismu* od Michaela A. Fishbanea, vydaného roku 1996 nakladatelstvem Prostor. A dále v historických a etnologických knihách týkajících se všeobecně tématu smrti či přechodových rituálů jako např. Ohler Norbert: *Umírání a smrt ve středověku (Jinočany H&H, 2001)* a Arnold van Gennepe: *Přechodové rituály (Lidové noviny, Praha 1996)*.

3) encyklopedická literatura

Encyklopedická literatura nám umožňuje nalézt pod jednotlivými odkazy základní informace dané problematiky, pod každým odkazem je také uvedena použitá bibliografie a zkratka jména autora, který stručně tématiku odkazu zpracoval.

V ČR jsou dostupné zejména tyto tři encyklopedie: *The Jewish Encyklopedia* (London, 1903), která obsahuje odkazy na „pohřeb“, „chevra kadiša“, „smrt“ a mnoho dalších týkající se tématu smrti v židovské tradici. Dále je to velmi populární *Encyklopedia Judaica* (Jerusalem 1972), sedmnáctidílná encyklopedia, která navázala na předchozí *The Jewish Encyklopedia* a ještě více ji rozšířila. A nakonec slovník *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (Oxford University Press 1997), jehož editory jsou R. J. Zwi Werblowsky a Geoffres Wigoder. Odkazy v této knize jsou velice stručné.

Z česky vydaných encyklopedií uvádím jednu, která se přímo zabývá judaismem: *Judaismus od A do Z* (Sefer, Praha 2004) od Ja'akova Newmana a Gavri'ela Sivana, v této stručné encyklopedii nalezneme odkazy na pohřeb, chevra kadišu, macevu atd.

B.) Literatura určená převážně pro členy židovských komunit

Všechny tyto knihy jsou určeny pro židovského věřícího čtenáře, jsou to tzv. průvodci židovského života. Většinou jsou sepsány rabíny nebo jinými členy židovských kongregací a mají být pomůckou pro vedení „řádného židovského“ života. Jsou v nich popsány jednotlivé rituály týkající se smrti a jsou zde vytyčeny povinnosti truchlícího a ostatních. V některých příručkách se dovíme i o rozdílných rituálech konzervativního a reformního judaismu, pokud však autor vychází z ortodoxní tradice, pohlíží na tyto odchylky jako na narušení tradice. Tyto průvodci také, kromě popisu a výkladu tradic z Bible a rabínské literatury, řeší problémy, které vyplývají ze střetu moderní doby a starých tradic, např. problém sebevraždy, kremace, amputace, mausolea atd.

Tato skupina lze však dále rozdělit podle typu autora podle toho, zda se jedná **a) o rabína**, který se obrací na členy své kongregace nebo všeobecně na věřící Židy, **b) o pozůstalého**, člena židovské komunity, který má zkušenost se smrtí svého bližního a který chce předat svou zkušenost, pomoci a poradit ostatním lidem, jak toto těžké období překonat či se s ním vyrovnat, a **c) o odborníka** většinou z pomáhajících profesí či psychologa, který ze své každodenní praxe podává návod pozůstalým a ostatním lidem, jak je třeba čelit smrti, či se s ní smířit, a jak pomoci truchlícím.

Seznam vybraných titulů celé skupiny *Literatury určené převážně pro členy židovských komunit* uvádím vzhledem k jeho rozsahu jako přílohu č. 1.

a) Literatura psaná rabíny:

Literaturu psanou rabíny pro členy židovských komunit můžeme rozčlenit podle toho, zda-li daný autor patří ke směru ortodoxního, nebo liberálního judaismu. U ortodoxních rabínů nalezneme knihy určené čistě pro členy ortodoxních komunit pro poučení o židovských rituálech či přímo pro pozůstalé (tyto dvě skupiny se většinou kryjí), jako tzv. průvodci obdobím truchlení, či knihy určené přímo pro rabíny jako pomůcka pro vykonávání jejich praxe.

➤ *Ortodoxní rabíni:*

Knihy psané ortodoxními rabíny pro pozůstalé či další členy židovských komunit obsahují ortodoxní výklad všech rituálů a příkázání se smrtí a nemocí souvisejících, osvětlují jejich význam a truchlícím často doporučují i útěšné žalmy či různé židovské příběhy pro nejtěžší období. Tato literatura řeší i současná témata jako dárcovství orgánů, amputace, eutanázie atd. v pohledu ortodoxního judaismu.

Literatura psaná a určená pro ortodoxní rabíny většinou popisuje postupy a povinnosti rabínů, kantorů a členů Chevry kadiši při jednotlivých rituálech souvisejících s nemocí a smrtí, či při jednání s pozůstalými, podle zásad ortodoxního judaismu.

Z česky psané literatury jsem našla pouze jednu knihu patřící zřejmě do této skupiny⁴⁾, autor ani vydavatelství však není známo, je to *Knihy smutku*, vydaná roku 1900 a obsahující modlitby: K oslavě duší, Počátek a konec, Rozjímání smuteční, Modlitbu za otce a za matku (psané jak česky, tak hebrejsky s výslovnostním přepisem), Modlitbu v den památky duší, Modlitbu před dnem novoročním a dnem smíření (modlí se na hřbitově), také modlitbu při vstupu na hřbitov pro ty, co nenavštívili hřbitov po dobu 30 dnů, v hebrejštině s výslovnostním přepisem a českým překladem je uvedena Modlitba kaddiš. Kniha také obsahuje článek od J. Vrchlického *Akibovo vidění věků a kaddiš*. Nakonec jsou zde modlitby při odchodu ze hřbitova, u hrobu manželova, manželky, bratra nebo sestry, u hrobu otcova a matčina, ve výroční den úmrtí otce nebo matky, modlitby rodičů u hrobů dětí, po dobu smutečního týdne a předpisy pro rok smuteční.

➤ *Liberální rabíni:*

Literatura psaná liberálními rabíny se liší zejména v tom, že nepřikládá takovou váhu přesnému plnění všech příkázání a předpisů pro truchlící, které vychází ze starověké rabínské literatury. Většinou se autoři zaměřují spíše na nějaká užší témata v oblasti problematiky smrti, která mají vztah k současnosti. Proto řeší např. téma samovolných potratů, narození mrtvého dítěte, genetického inženýrství, ale také téma, které se v ortodoxním judaismu vůbec neobjevuje, a to smrt domácích zvířecích miláčků.

a) Literatura psaná pozůstalými:

V literatuře psané pozůstalými předávají své zkušenosti členi židovských komunit, kteří se setkali se smrtí svého bližního a prošli všemi rituály a procedurami a stavy, které s tím souvisí. Předáním své zkušenosti chtějí většinou pomoci druhým k překonání těžkého období ztráty druhého člověka. Tato literatura je někdy laděná antropologicky.

b) Literatura psaná odborníky z řad psychologů a jiných pomáhajících profesí, kteří mají vztah k židovské komunitě:

Literaturu psanou odborníky z řad psychologů a jiných pomáhajících profesí, kteří mají vztah k židovské komunitě, můžeme rozdělit na literaturu určenou pouze pro židovskou komunitu, která vysvětluje židovské rituály, ukazuje na jejich význam pro věřící z jiného, než náboženského hlediska, a na literaturu, která se obrací k celé společnosti a pojímá téma smrti jako problém celé postmoderní společnosti.

➤ *Literatura psaná odborníky určená pro členy židovské komunity:*

Jedná se často o pohled psychologů a psychoterapeutů na problematiku smrti a umírání. V knihách odborníci předávají své zkušenosti nebo píšou tzv. příručky pro lidi vyrovnávající se s touto těžkou situací v životě. Některé příručky jsou speciálně určené pro děti a dospívající.

Dále existují knihy různých jiných odborníků na téma nemoci a smrti, kteří mají vztah k židovské komunitě. Patří sem různé sbírky talmudických a midrašických příběhů, novely, sbírky básní, modliteb, meditací atd., které mají pomoci ulevit truchlícímu.

➤ *Literatura psaná odborníky určená nejen pro členy židovských komunit:*

Literatura psaná odborníky určená nejen pro členy židovských komunit je velmi pestrá, jsou zde zastoupeny pohledy psychologů, pracovníků hospiců, či lidí

pracujících v pohřebnictví. Většina z nich má sice určitý vztah k židovským komunitám, ale informace a pohledy, které v knihách představují se týkají celé společnosti, obrací se k naší postmoderní společnosti, která téma smrti odsunuje kamsi do pozadí místo, aby ho přijala za součást života.

Celkový seznam vybrané literatury určené převážně pro členy židovských komunit je s krátkými popisky jednotlivých knih uveden v příloze č. 1.

3. KAPITOLA: SCÉNÁŘ ŽIDOVSKÉHO POHŘBU

Posvátnost života a smrti v judaismu

V Mišně se praví: „Kdykoliv někdo zachrání něčí život, je to, jako by zachránil celý svět.“ Z pohledu judaismu je život darem od Boha, a proto každá lidská bytost, stvořená dle božího obrazu, nabývá nejvyššího významu. V tomto smyslu dostává povinnost navštěvovat a pomáhat nemocným přednost i přesto, že tím dojde k narušení průběhu šabatu. Úctou k životu je odůvodněn i zákaz urychlovat smrt nemocného jakýmkoliv prostředky a bez ohledu na vážnost nemoci. Dále je povinností každého Žida starat se o své tělo. Dokonce celý základ rabínského práva po mnohá století tvoří problematika správné výživy, cvičení apod.¹⁾

Posvátnost lidského života se vztahuje nejen na tělo, ale i na duši, protože oboje je dle judaismu dílem božím. A tak jelikož existuje specifický židovský přístup k životu, existuje i židovský způsob nahlížení smrti a umírání. Během mnoha staletí rabínští myslitelé nabízeli široké spektrum praktik a rituálů, které měly odpovídat na všechny aspekty smrti. Těmito rituály se vyjadřoval nejen respekt a úcta k mrtvému, ale měly také pomoci truchlícím.²⁾

Abychom plně rozuměli sdělení a účelu židovského pohřbu, musíme se soustředit na to, že když někdo v židovské společnosti zemře, veškerá pozornost a vděčnost se obrací na život, který byl prožit. Židovský přístup ke smrti a truchlení za mrtvé během století vykrystalizoval a pozměnil se v rámci různých židovských komunit na celém světě. S židovským přístupem však zůstává svázáno několik zásad:³⁾

1. Úcta k mrtvým (*Kavod Ha-Met*)
2. Uvědomění si skutečnosti smrti a její přijetí
3. Zachovávání rovnosti a prostoty
4. Komunitní zodpovědnost a podpora
5. Dávání volného průchodu emocím
6. Potvrzování a uvědomění si ceny života
7. Uchování vzpomínky na zesnulé v paměti.

Z těchto zásad je nejvýznamnější úcta k mrtvým (*Kavod Ha-Met*), na níž spočívá přístup a zacházení s tělem zemřelého. S tělem musí být zacházeno s respektem a péčí od doby úmrtí až do konce pohřbu.

Druhou velmi důležitou zásadou je pohled na smrt jako na přirozený proces: smrt je považována za přirozenou součást životního cyklu a tělo je tak navraceno do země, odkud původně povstalo. Vše, co souvisí s přípravou pohřbu, by nemělo bránit přirozenému rozkladu těla, mělo by naopak usnadňovat tento proces návratu – „prach jsi a v prach se obrátíš“.

Třetí zásada zdůrazňující prostotu židovského pohřbu má zabránit dalším psychologickým úskalím a konotacím pro truchlící. Náboženský předpis prosté dřevěné rakve a bílého lněného rubáše, do kterého je oblečen zesnulý, symbolizuje rovnost ve smrti, nebo-li není žádného rozdílu mezi bohatým či chudým, všichni jsme si před Bohem rovni.

Obzvláště při střetu se smrtí bližního potřebuje truchlící útěchu a podporu od ostatních. V židovské tradici se dodržuje, že celá židovská komunita má dávat pozůstalým na srozuměnou, že v jejich smutku nejsou osamoceni. Prvním takovým znakem je příprava prvního jídla po pohřbu, kterou připravují ostatní pro truchlící. Také je možné, že během prvních dnů po smrti se celá kongregace přesune do domu truchlících, kde se konají i bohoslužby.

Tradice a náboženské zvyklosti ukládají Židům také mimořádnou úctu k místům, kde jsou uloženy pozůstatky jejich předků. Hřbitov se hebrejsky nazývá *bejt kevarot* – dům nebo místo hrobů (Neh 2,3), běžněji ale *bejt chajim* – dům života, nebo také *bejt olam* – dům věčnosti (Kaz 12,5). Podle talmudského příkazu, odpovídajícímu víře v nesmrtelnost duše a zmrtvýchvstání, má být mrtvým zaručena neporušitelnost jejich hrobů na věčné časy. Tento náboženský příkaz se vztahuje jak na jednotlivé pohřby, tak i na celé hřbitovy. Z této zásady

vyplývá řada důsledků, které dodnes určují způsob pohřbívání, zvláštní vzhled i atmosféru starých židovských hřbitovů.⁴⁾

Židovský přístup k životu má jistý řád a smysl skrze svou strukturu. Místo toho, aby truchlící byl ponechán na pospas zármutku ze smrti bližního, judaismus přetransformuje období smutku na určité ústrojí, které pomáhá posílit rodinné vazby, oživit komunitní solidaritu a ukázat na posvátnost života. Judaismus poskytuje útěchu tváří v tvář smrti tím, že zdůrazňuje hodnotu života a pomalu pomáhá truchlícímu k návratu do běžného koloběhu života.⁵⁾

A.) ORTODOXNÍ POHLED

1. PŘED SMRTÍ

Bikkur cholim (בִּיקוּר חוֹלִים) – **Návštěva nemocných**

K zásadám judaismu patří i několik náboženských povinností, které mají dodržovat umírající a ostatní před smrtí. Jedna z nich je *bikkur cholim*, povinnost navštěvovat nemocné. Návštěvy přináší fyzickou i psychologickou úlevu nemocnému.

Existuje několik rabínských předpisů či rad, jak praktikovat *bikkur cholim*. Např. je důležité navštěvovat nemocné ve vhodný čas a nezůstávat příliš dlouho tak, že by to bylo dotyčnému již nepříjemné. Příkazy judaismu ukládají příbuzným a blízkým přátelům, aby navštívili danou osobu co nejdříve po vypuknutí nemoci. Ostatní by nemocného měli navštívit až po třech dnech od začátku nemoci. (Jeruzalémský Talmud, Peah 3,7)⁶⁾. Protože židovské právo zakazuje chování, které by ohrožovalo vlastní život člověka, tak pokud by kontakt s nemocným znamenal nebezpečí pro návštěvníka, návštěvy nejsou doporučeny. Židovská tradice také zakazuje navštěvovat nemocné, které trpí vážnou bolestí hlavy, protože návštěva by v těchto případech mohla vést ještě ke zhoršení stavu nemocného. Tento zákaz platí ve všech případech, kdy by návštěva vedla k ublížení na zdraví jak pacienta, tak návštěvníka. Kodex židovského práva také zakazuje navštěvovat osoby s očními a střevními chorobami, protože tyto nemoci mohou uvádět postiženého před ostatními do rozpaků. Dnes se tento seznam chorob, za které se postižený stydí, liší v různých společenstvích, věkových skupinách, nebo dokonce společenských třídách. Tato tradice však všeobecně reflektuje fakt, že existují nemoci, za které se postižený stydí, a proto není vhodné ho navštěvovat.

Souhrnně židovská tradice zdůrazňuje, že každý by měl navštívit svého bližního, když je onemocní, i prominentní osoba má navštívit méně významnou, starší mladšího a naopak, bohatý chudého a naopak. Návštěvu mají vykonávat jak muži tak ženy a příkázání mluví i o návštěvě nežidů. Běžná praxe návštěv u nemocných nemá blahý účinek pouze pro pacienty, ale také pro navštěvující, kterým je podle Talmudu žehnáno samotným Bohem, protože odjímají od nemocného šedesátinu choroby (Talmud Berachot 5b).⁷⁾

Viduj (וִידוּי) – **Zpověď**

Rabi Eliezer jednou řekl: „Kajte se jeden den před svou smrtí.“ Jeho studenti se ho zeptali: „Jak můžeme vědět, v který den zemřeme?“ „Tím větší důvod kát se již dnes,“ odpověděl, „kdybyste zemřeli již zítra, a pokud se kajete každý den, váš celý život bude naplněn pokáním“ (Talmud Shabbat 153a).⁸⁾

Během posledních chvil života má umírající možnost slovně se smířit se životními úspěchy a neúspěchy skrze zpovědní modlitbu, tzv. viduj. Modlitba, kterou se věřící Židé vyznávají ze svých hříchů, je odříkávána také každý rok na svátek Jom Kippur. Židovská zpověď nemůže být však zaměňována s katolickým rituálem, protože judaismus nezaručuje lidem, že odříkáním viduj budou jejich hříchy odčiněny a dotyční se zbaví viny. Viduj modlitby se nachází i v kompletních *Siddurim*, modlitebních knížkách.⁹⁾

Některí rabíni vysvětlují zpověď jako signál, že se umírající smířil s nemocí a utrpením a přijímá je jako očištění, dosažení úplného klidu a míru, který trvá věčně na Onom světě. Je také *micva*, příkázáním, pomoci recitovat viduj umírajícímu, který není schopen vyslovit všechna slova. Ztráta naděje na přežití dotyčného není podmínkou pro recitování této modlitby, jak už bylo výše řečeno rabi Eliezerem. A jak také připomíná umírajícímu Šulchan Aruch, kodex židovského práva, viduj nepřináší smrt, nevylučuje naději na uzdravení.¹⁰⁾

Sefardští Židé nabízejí umírajícímu odchod do Onoho světa ve společnosti. Shromáždí *minjan*, chórům deseti dospělých lidí, před nimiž je odříkáván viduj.¹¹⁾

Umírající také může recitovat určité pasáže ze Žalmů, které se vztahují k jeho situaci a poskytují mu útěchu a naději, např. Žalm 16 nazvaný „Ochraňuj mě, Bože, utíkám se k Tobě“.

Po mnoho generací Židé odřikávají na smrtelném loži také modlitbu Šema, nebo-li Šema Jisra'el („Slyš, Izraeli!“), jež stvrzuje židovskou víru v jednotu Boha a poslušnost Jeho lidu Boží vůli a přikázání. Úvodní verš (Dt 6,4) vyjadřuje podstatu judaismu: „*Slyš Izraeli, Hospodin je náš Bůh, Hospodin je jediný.*“ Hospodin je zde rozpoznán jako zdroj všeho, Zdroj, před kterým jsme si všichni rovni.

Dopisy na rozloučenou

Jákobovo požehnání dětem před smrtí (Gn 49) a slavné rozloučení Mojžíšovo (Dt 33) bylo podmětem ke vzniku zvyku, který se těšil velké oblibě ve středověku, rodiče a prarodiče před svou smrtí obvykle sepsali dopis svým dětem, v kterém vyjadřovali své naděje a přání do budoucnosti, formulovali zde hodnoty a zásady, kterými se během svého života řídili a podle kterých by měli žít i jejich děti dál. Tyto dopisy neobsahovaly záležitosti týkající se dědictví, měly být jistým duchovním odkazem potomkům, poděkováním za jejich péči, či vyjádřením životního postoje v rámci judaismu.¹²⁾

Setrvání u umírajícího

Setrvání u lůžka umírajícího je v judaismu bráno jako akt úcty a respektu. Během této doby je povolána *Chevra Kadiša*¹³⁾, pohřební bratrstvo, aby se postarala o umírajícího (goses - וּגְוָסָה). Členové Chevry se recitují modlitby, verše ze Žalmu 119, které se vztahují k písmenům ve jméně umírajícího.¹⁴⁾

Pohřební bratrstvo má podporovat odcházející z tohoto světa, aby se usmířili s životem na Zemi, požehnali svým dětem, popř. poprosili svou rodinu a přátele o odpuštění. Pokud v dané židovské obci Chevra Kadiša existuje, obvykle dnes přichází až po smrti dané osoby, aby připravila tělo zemřelého na pohřeb.

U umírajícího může být také přítomen kohen (kněz), který je zároveň lékařem a ošetřuje umírajícího, protože na prodloužení života je kladen v judaismu velký důraz. Jinak koheni, potomci členů kmene Levi, kteří sloužili v Chrámě v Jeruzalémě, se vyhýbají kontaktu s mrtvými, aby si uchovali jistý stupeň rituální čistoty, který je nutný pro možnost opět sloužit bohoslužby v budoucím obnoveném Chrámě, k němuž dojde po příchodu mesiáše. Toto je důvod, proč kněz, který není doktor nebo blízký příbuzný nemocného, nevstupuje do pokoje umírajícího.¹⁵⁾

AA.) CHEVRA KADIŠA V PRAZE¹⁶⁾

„Ke skutkům bratrské a sesterské lásky patří od pradávných dob pietní pohřbívání zesnulých. Nazývá se chesed šel emet, opravdová láska, láska nezištná. Vždyť zesnulý se nemůže více za lásku mu prokázanou odvděčiti. Spolek, který se zabývá touto službou lásky, jmenuje se Chevra Kadiša, Svatý spolek, Svaté bratrstvo. Chevra Kadiša je nejstarší židovský spolek.“¹⁷⁾ Členové tohoto spolku, jehož ustanovení patří k dávné tradici všech židovských obcí, postupují dobrovolně povinnost pohřbít mrtvého, aby tak uchránili pozůstalé příbuzné v době jejich hlubokého zármutku ještě většího vyčerpání a utrpení. V tradičním prostředí se vždy považovalo a považuje za čest být členem tohoto bratrstva. Patřily k němu především vedoucí osobnosti a vynikající členové obce. Členství jednotlivých osob se podmiňovalo stupněm jejich vzdělání, zbožnosti a vážnosti v rámci kongregace. Pouze nejvzdělanějším a nejváženějším členům obce bylo dovoleno, aby prováděli činnost spojenou s péčí o těžce nemocné, umírající a zemřelé. Patří k ní také příprava pohřbu a obřadů, včetně všech sociálních aktivit charitativního rázu, spojených především s péčí o pozůstalé a výběrem almužen pro zajištění potřebných prostředků obživy. Činnost pohřebního bratrstva se proto považuje za nejčistší podobu dobročinnosti, protože po ní se neočekávají slova díky.¹⁸⁾

Celý název pražské Chevry Kadiši zněl „Chevra kadiša gomlej chasidim“ (Svaté sdružení konajících dobré skutky), také se používalo názvu „Chasidim chesed šel emet“ (Bratrstvo vzájemné laskavosti pravdivé). Členové Chevry se nazývali „mitaskim“ nebo „chatumim“, voliči předsednictva Chevry byli známi jako „mevorarim“ a zvolení předsedové spolku jako „gaboim“. V rámci Chevry Kadiši fungovalo také sdružení zbožných žen – „Našim cidkonijot“.

Chevra Kadiša v Praze (dále jen Chevra) byla založena roku 1564, kdy byly se psány i první takanot (stanovy) spolku, které jsou prvním jistým údajem o existenci pohřebního bratrstva ve Střední Evropě. Její obřady při umývání, odívání, uložení do rakve, doprovodu a pohřbení zesnulých byly do nejmenších detailů určeny nejdříve učencem, proslulým i pro své přírodovědecké vzdělání, rabim Eliezerem Aškenazim (1513-1586). Kolem roku 1573 byly stanovy spolku upraveny rabi Löwem (1520-1609). Originál takanot se nám nedochoval, jelikož zřejmě shořel při požáru ghetta roku 1689. Před požárem byl však pořízen opis a tento opis byl dále opsán rabi Meirem Perelsem, sekretářem židovského města, a roku 1692 zaznamenán v knize „Pinkas ha takanot“. Roku 1702 byly stanovy obohaceny o další dodatek. Původně se jednalo o 16 stanov, roku 1692 to bylo již 32 stanov a roku 1759 36 stanov. Takanot byly uchovávány ve dvou podobách, v písemné verzi a na pergamenové tabuli, která byla zavěšena nejspíše v synagoze. Podobná tabule se dochovala z roku 1759. Ve stanovách je dán název spolku, jeho účel a dále všechny otázky členství, voleb, financování, povinností a práv členů, vyloučení, významných dnů pro spolek apod. Pražská Chevra Kadiša houževnatě chránila přesné dodržování sebemenších podrobností svého rituálu.

V 18. století byly takanot různě upravovány. Od roku 1791 začal v Praze fungovat spolek specializovaný výhradně na péči o nemocné souvěrce. Údajně byl založen Simonem Buschem, Jakobem Abelesem Katzem a Samsonem Jotzem a oficiálně se nazýval „Veriens der Israel. Brüderschaft für Krankenpflege derech Jeschara u Maskil el Dol“. Záštitu nad tímto spolkem převzal Jechezkel Landau (1713-1793) a spolku se začalo říkat „Noda Bijehuda“. Spolek byl vlastně nemocenskou pojišťovnou. Členové odváděli příspěvky a měli podle znění stanov nárok na lékařské ošetření, léky a podporu nikoliv jako dobrodiní, nýbrž jako smluvní právo.¹⁹⁾ V tom tkvěl i rozdíl mezi Chevrou Kadišou a touto její „sekcí“. Roku 1797 se vedení této organizace ujal Joachim Moses Moscheles, který upravil i její stanovy.

Roku 1798 byly schváleny stanovy spolku „Chevra Kadiša Tieferes Bachurim“, který sloužil něco jako předstupeň Chevry. Hlavní úlohou spolku bylo sdružovat především mladé svobodné lidi, aby si navykli vykonávat všechny svaté povinnosti související s péčí o strádající i zemřelé, protože mladí lidé byli do Chevry přijímáni pouze výjimečně. V té době byl již patrný vliv reformního judaismu, ale spolek zůstával pevně spjat se starou tradicí.

Roku 1798 bylo přijato 34 stanov spolku rabinem Jakobem Günzburgem. V čele spolku stáli čtyři předsedající – gabojim, kteří byli voleni na jeden rok a každý měsíc se ve funkci střídali. Náplň činnosti správce měsíce byla podobná jako u Chevry, správce měl na starosti příslušné účty a na závěr svého měsíčního správcování musel předložit doklady o příjmech a výdajích, které byly podrobeny kontrole. Členové spolku měli povinnost platit členské poplatky. Ze spolkové pokladny byl pak placen sluha spolku, lékař a jiné charitativní dary. Povinností správce měsíce bylo také navštěvovat každý den nemocné. Kromě toho byli losem vybíráni dva členové spolku, jenž měli nařizeno trávit u lůžka nemocného alespoň půl hodiny denně, a spolkový sluha byl pověřen obstaráváním praktických potřeb. Další povinností byla účast na pohřbu zemřelého. Pravidelně byla také pořádána každoroční hostina.

Stanovy pražské Chevry byly ve svém základním znění schváleny Státním úřadem rakouským už roku 1836. Obsahově se toto znění jen minimálně od stanov vydaných v 19. a na počátku 20. století. V 19. století byly však zřízeny další tři sekce v rámci Chevry. Zaprvé to byl spolek „Sandekoes“, který měl za úkol podporu šestinedělek a na zvláštní požádání i zajištění kmotrovství k obřizce. Dalším spolkem byli „Senioren“, nebo-li „Chevra Kadiša Zekenim Maskolim el Dol“, kteří podporovali chudé členy bratrstva ve složitých životních situacích. O dnech svátečních také zařizovali zvláštní dary a příspěvky. Třetím spolkem bylo již výše zmíněné sdružení zbožných žen – „Chevra kadiša nošim cidkonijos“. Tento spolek měl za úkol obstarávat rituální obřady nemocným nebo zemřelým ženám. V 16. až 18. století nebylo ženám dovoleno podílet se na práci Chevry, ale v případě úmrtí ženy zajišťovaly ženy omytí a oblečení těla. První ženské spolky v 19. století byly více méně závislé na „mužské“ Chevře, měly sice autonomii náboženskou, rituální, charitativní a náboženskou, ale platily stejné poplatky.

V 19. století došlo i k hierarchickému rozdělení členů dle dosažených stupňů hodnosti na negraduované (neinkorporované), kteří se dále dělili na neimatrikulované a imatrikulované, imatrikulaci mohli členi získat po třech letech členství a ve věku od 20 let. Druhým stupněm hodnosti byli graduovaní (inkorporovaní), nebo-li senioři (zekenim), kteří se dále dělili na titulární seniory (zekenim mijad), kteří se účastní náboženských a rituálních funkcí a nemají aktivní ani pasivní volební právo. Mít aktivní a pasivní volební právo znamenalo možnost stát se titulárním seniorem a náleželo ženatým mužům nad 25 let a neženatým mužům od 50 let. Další podkategorií seniorů byli čestní senioři, což byli přesporní zasloužilí muži, kteří byli díky odborným znalostem nebo významným zásluhám jednohlasně zvoleni předsednictvem. Třetí podkategorií seniorů jsou skuteční senioři – imatrikulovaní účastníci spolku nejméně 15 let, kteří se však museli být přezkoušeni z náboženských předpisů. Senioři měli zvláštní nepřímé aktivní volební právo, které spočívalo v tom, že z nich bylo losováno 15 voličů (košere kohol) volících předsednictvo Chevry.

Výše ročního příspěvku v letech 1875-1901 činila 18 krejcarů, dále se platil tzv. pidjon nefesh²⁰⁾ a 9 krejcarů na sekci Sandekoes. Členové mohli být propuštěni z bratrstva za neplacení příspěvků po 3 roky, při vedení špatného způsobu života, nebo při neplnění stanov a povinností. Volby představenstva probíhaly vždy v neděli po svátku Šavuot pomocí tzv. balotáže²¹⁾. Roku 1692 bylo voleno deset mužů, roku 1875 sedm a roku 1901 opět deset. Kandidáti pocházeli z řad seniorů a byli voleni do funkcí předsedy, zástupce, pokladníka, kontrolora, dvou ekonomických správců a inspektora. Na počátku 20. století přibyla funkce administrátora pražských realit a starého pražského hřbitova, inspektora hřbitovů mimo Prahu, pořadatele příslušných náboženských ceremonií, revizora účtů a později předsedy v sekci „zbožných žen“. Během 19. století také vyvstala potřeba stálých zaměstnanců, nebo-li služebního personálu za pravidelný plat, a tak byl přijat ceremoniář, který měl na starosti celkovou organizaci péče o zesnulé, dále hlídač mrtvých těl, hlídač hřbitova, hrobník, domovník, šička pohřebních rubášů a sekretář bratrstva. Pozemek Nového židovského hřbitova na Olšanech získala Chevra v roce 1886 a po různých zákazech jí bylo nakonec v roce 1888 povoleno užívání tohoto pozemku obcí Žižkov.

Ve 20. století pomalu dochází k zániku spolku. Roku 1921 bylo otevřeno nové krematorium v Praze a nastala diskuse ohledně pohřbu žehem. Následně byl na Novém židovském hřbitově zřízen roku 1933 urnový háj. Údajně se na Novém židovském hřbitově

konalo několik pohřbů i během druhé světové války. Roku 1949 byla stará instituce Chevry obnovena jako komise Židovské náboženské obce v Praze a i během 60. let se snažila o získání nových členů, protože se její řady během let výrazně ztenčily odchodem několika členů na věčnost.²²⁾ V roce 2000 se opět uvažovalo o znovuzaložení Chevry.²³⁾ Nakonec byl díky iniciativě mladých členů ŽOP spolek registrován u FŽO, byly sepsány i stanovy a zvolen předseda, ale tato obnovená Chevra prakticky své funkce neplní (kromě účasti při tahaře a pohřbu) a většinu záležitostí kolem smrti a pohřbu dále vyřizuje rabinát PŽO a vedoucí správy Nového židovského hřbitova v Praze.²⁴⁾

2. OD SMRTI K POHŘBU

Péče o zesnulé

Jakmile dojde k úmrtí, měl by být zavolán rabín, který poté informuje chevru kadišu, pokud v dané komunitě tento spolek existuje. Dále je informován pohřební ústav, který zajistí odvoz zesnulého a pohřeb.

Atmosféra v domě zesnulého²⁵⁾

V domě zesnulého je zachována všeobecně atmosféra zbožné úcty. Za nevhodné se považuje hodování, pití, kouření, zpěv a hudba, protože jsou to radosti, kterých si zesnulý nemůže víc užívat. O mrtvém by se nemělo mluvit špatně, protože on již nemůže na obvinění reagovat. Ale v případě usmíření, kterého nebylo docíleno za jeho života, je nyní vhodná doba požádat o odpuštění, pokud jsme zesnulému za jeho života nějak fyzicky nebo psychicky ublížili.

Je vhodné i zapálit svíčku poblíž hlavy zesnulého, nebo více svící a umístit je kolem celého těla. Nejenže svíčky utváří poklidnou záři, ale zároveň odhání negativní duchovní síly.

Požehnání

Ve chvíli ztráty či smutných zpráv je velmi těžké pronést požehnání, přesto má být Bůh uctěn jako spravedlivý Soudce, jehož soud je absolutně správný. Toto požehnání odkazuje na to, že je to stejný Bůh, kterému děkujeme za vše dobré v našem životě, a ten, který rozhoduje v okamžiku smrti. Nejbližší příbuzní (děti, rodiče, choť a sourozenci) žehnají Bohu slovy: „*Baruch Ata Adonaj Elohejnu Melech haolam Dajan haemet*“ („Požehnan buď, Hospodine, náš Pane, Králi světa, spravedlivý Soudče“). Ostatní účastníci většinou žehnají stejným způsobem, ale vypouští oslovení Boha: „*Baruch Dajan Emet*“ („Požehnan je spravedlivý soudce“).

Rozlítí vody

Mezi židovské tradice týkající se smrti nepatří uzavření se do sebe a ignorování okolí. Několik tradičních znamení přímo informuje sousedy, aby se ujali své povinnosti starat se o truchlící. Truchlící vylévali dříve vodu, která byla skladována v jejich domovech, čímž posílali novinu o své ztrátě do celé ulice. Dnes je častěji voda vylévána do odpadní strouhy. A tento zvyk se dnes netýká minerálních či jiných vod, jejichž vylití by způsobilo dotyčnému finanční újmu. Smrt a voda je spojována již v Druhé knize Samuelově (2 S 14,14): „Vždyť jsme smrtelní, jsme jako po zemi rozlité voda...“ Voda je pojmána jako obrana proti různým duchovním silám, které doprovází smrt, a tak je někdy vylívána okolo těla mrtvého. Tento zvyk není dodržován o šabat (od pátečního do sobotního večera), v sobotu v noci a o svátcích, během nichž jsou všeobecně přerušeny i ostatní povinnosti truchlícího.

Otevírání oken

Pozůstalí také otevírají okna v domě zesnulého na znamení odchodu duše do nebes. Kniha Danielova (Da 6,11) popisuje, jak Daniel otevřel okno před tím, než se začal modlit. Komentátoři toto místo vysvětlují tak, že Daniel tak učinil, aby odehnal zlé duchy.

Zakrývání zrcadel

Velmi známým tradičním židovským zvykem, týkajícím se truchlících, je zakrývání zrcadel. Zakrytá zrcadla mají truchlícímu připomenout, že se nemá spoléhat pouze na své síly v období smutku, ale že se může opřít i o druhé. Obraz v zrcadle může truchlícího klamat, navenek vypadá, že vše zvládá, ale opravdová rána je ukryta kdesi hluboko v něm. Zakrytá zrcadla chrání člověka také od marnivosti, aby se uvědomil, že zesnulý se již nemůže starat o svou fyzickou krásu, a tak i on by v období smutku měl přestat myslet na svůj zevnějšek. Dalším vysvětlení tohoto zvyku je to, že člověk byl stvořen podle obrazu božského a každá ztráta umenšuje tento obraz, zakrytí zrcadel je symbolem této ztráty. Posledním vysvětlením je zakrytí zrcadel z důvodu ztráty svého spojení s příkazem intimního soužití mezi manžely, které je během prvního týdne smutku zakázáno.

Existuje několik způsobů zakrytí zrcadel: kusem látky, rozetření špinavé vody, otočením či sundáním u malých zrcadel.

Šomer²⁶⁾

Je tradicí, že u těla zemřelého stráží od doby úmrtí až po pohřeb lidé k tomuto účelu najatí, členové chevry kadiši, nebo přátelé či příbuzní. Není povoleno nechávat tělo o samotě. Šemira, střežení těla, je prováděno s úctou. Většinou se zapálí svíce u hlavy zesnulého a šomer, strážce, by měl recitovat Žalm 23 – „Hospodin je můj pastýř“ a Žalm 91 - mluvící o Bohu jako ochránci. Tuto službu může vykonávat více lidí – šomrim (plurál od šomer), strážci se v bdění u zemřelého střídají. Muži dělají strážce pro zesnulé muže, ale pro zesnulé ženy mohou dělat strážce jak ženy, tak muži.

Moderní márnice a pohřební ústavy jsou příčinou ústupu této tradice, protože těla jsou zde skladována, i přesto však by se rodina a přátelé měli snažit zůstat zesnulému nablízku, i pokud šomer může setrvat jen v oddělené místnosti od zesnulého.

Šomer by neměl jít v místnosti, kde leží zesnulý, protože jídlo je radostí, kterou si již mrtví nemohou užívat. Vyplňováním příkazu (micvy) střežení těla je šomer vyvázan z pozitivních příkazů, jako je např. příkaz modlitby. Pokud je zde však více šomrim, jeden se může modlit v oddělené místnosti, zatímco druhý zůstává na stráži.

Oči a ústa zesnulého mají být zavřené a zajištěné proti otevření, končetiny narovnané a zabezpečené, aby nepadaly z postele. Tělo je zakryto prostěradlem a mělo by být položeno nohama směrem ke dveřím. Někde je zvykem tělo umístit níže k podlaze.

Tahara²⁷⁾

Stejně jako je novorozeně přicházející na svět omyto a očištěno, tak, podle židovské tradice, by měl člověk opouštět tento svět také rituálně očištěn. Podle mystiky všechna voda má svůj pramen v řekách Edenu. Voda sebou přináší sílu k návratu těch, kdo do ní byli ponořeni v okamžiku stvoření, kdy svět byl čistý.

Rituální očista zesnulého se nazývá tahara. Voda vylitá při tahaře připravuje tělo na další fázi, kdy se má „navrátit v prach“.

Před samotnou taharou je tělo zesnulého přemístěno na speciální stůl pokrytý prostěradlem určený k tahaře (má u nohou mrtvého odtok). Nohy nebožtíka směřují ke dveřím, jako symbol směru odchodu nečistoty. Během svlékání a čištění těla vlažnou vodou, členové chevry, kterých by mělo být nejméně 10 při mužské tahaře (při ženské tahaře, kdy je nedostatek ženských členů chevry, je počet snížen až na tři), recitují biblické verše (např. Za 3,4, Ez 36,25, Pís 5,11, apod.) v hebrejštině. Poté je hlava a přední část těla potřena rozšlehaným vejcem jako symbol cyklického běhu života (tato část ceremoniálu je dnes dodržována pouze v ortodoxních komunitách). Při omývání i potírání se postupuje vždy od levé poloviny těla od shora dolů a poté stejně tak u pravé poloviny těla, prostěradlo zakrývá tělo po celou dobu, kromě částí, které jsou zrovna omývány. Tělo je vždy obráceno obličejem vzhůru jako výraz respektu k zesnulému.

Poté se přistoupí k samotné tahaře, kdy je tělo opláchnuto najednou čtyřiceti litry vody, zatímco je drženo ve vzpřímené pozici a je třikrát vysloveno „tahor hu“ („on je čistý“), nebo „tehorah hi“ („ona je čistá“). Poté je tělo osušeno jiným prostěradlem a oblečeno do bílého rubáše (tachrichim). Po umytí těla jsou zesnulému někdy ještě učesány vlasy a ostříhány nehty. Zesnulý je přenesen do holé dřevěné rakve.²⁸⁾

Rituál tahary pro velké rabíny a učence je více propracovaný a nazývá se rechica gdola, nebo-li „velké omytí“. čtyřicet litrů vody je použito vícekrát a tělo může být ponořeno do mikve („rituální lázeň“). Tento rituál byl však někde zavržen i velkými rabíny, protože ženy pak nechtěly rituální lázeň používat ke své rituální očiště.²⁹⁾

Některé komunity mají zvyk pokrývat zavřené oči popelem jako symbol „v prach se navrátíš“. Jiné pokládají na oční víčka a ústa hliněné střepey (šerblach) jako symbol rozlomené země nad zlomeným životem. Do rakve bývají přidány tři hrsti půdy ze Svaté země – Izraele jako symbol návratu do Svaté země.

Po tahaře si účastníci umyjí ruce ve slané vodě a požádají zesnulého o odpuštění, pokud se nevědomě dopustili něčeho neuctivého při manipulaci s jeho tělem.

Většina tradičních židovských hřbitovů mají speciální přístavek k obřadní síni, který se nazývá bet tohora, „dům očisty“. V poslední době je však tahara prováděna také

v marnicích nemocnic. Účastnit se *tahary* je bráno jako velká micva, ale pro rodinné příslušníky to není doporučováno jako příliš srdcervoucí zkušenost. Na požádání může taharu provádět personál pohřebního ústavu nebo *chevra kadiša*, pohřební bratrstvo. Nežidé by se na tomto rituálu neměli podílet. *Chevra kadiša* obvykle za taharu nepožaduje žádný poplatek, ale je možné, že nějaká malá částka je darována na tyto účely, když je potřeba. Reformní judaismus rituál *tahary* zamítl úplně.³⁰⁾

Oblečení a rakev pro mrtvého³¹⁾

Před zničením prvního Chrámu v Jeruzalémě byli Židé pohřbíváni v civilním oblečení. Propracované pohřební kostýmy se také staly módou. Chudé rodiny, které si nemohly takový přepych dovolit, se přestávaly dodržovat židovské pohřební rituály, aby se vyhnuly výdajům.

Dnes je umyté tělo oblečeno, jak už bylo výše řečeno, do prostého lněného rubáše, nazývaného *tachrichim*. Tato tradice je 2000 let stará, započala v první století, kdy rabín Simeon ben Gamaliel II., vedoucí postava *sanhedrinu* (hlavní židovský soud) požádal, aby byl pohřben ve velmi jednoduchém rubáši, čímž chtěl ukázat, že přišel na svět stejně jako všichni ostatní a že by se měl k Bohu vrátit stejným způsobem. Rabín Gamaliel svým nesobeckým činem přinesl do židovské tradice pohřbívání demokracii. Bohatí nebo chudí, všichni jsme si před Bohem rovni, to, co určuje naše zásluhy, není to, co si můžeme obléci navenek, ale to, co nosíme uvnitř.

Rubáš pro zesnulého je ručně šitý a nemá žádné háčky, zipy nebo knoflíky. Veškeré zapínání je uděláno na tkaničky. Od 16. století začaly být dělány rubáše bez kapes pro zdůraznění triviality hromadění bohatství. Stejně jako oblek kohenů (kněží) v dobách Chrámu v Jeruzalémě, *tachrichim* se skládá z kalhot (*michnasájim*), tuniky (*ktonet*), pokrývky hlavy (*micnefet*) a pásku (*avnet*). Vrchní košile s límečkem je vrchní vrstva celého obleku. Pokrývka hlavy sahá od temene ke šíji krku. Ženská pokrývka hlavy se podobá čepičce a mužská kápi. Pásek je obtočen kolem těla několikrát. Někdy je muž oblečen do svátečního bílého saka (*kitel*), které měl na sobě na svatbě, na *Jom Kipur* a u *sederového* stolu.

Ženy jsou oblečeny do širokého sukna nazývaného *sovev* (literárně „něco, co obklopuje“). Muži jsou zabaleni do *talitu* (modlitební šál). *Talitu* se však ustříhnou aspoň jedny *cicity* (třepeň na okraji šálu), což označuje to, že *talit* již nemůže být používán dotyčnou osobou k modlitbě. V dnešní době je také běžné, že *talit* zemřelého si ponechává jeho rodina a je předáván z generace na generaci a jiný *talit*, speciálně určený pro účely pohřbu, je místo toho použit.

Rubáš je upřednostňován tradiční lněný, ale pokud by měl být příliš drahý, může být použit rubáš z jiného materiálu. Některé pohřební ústavy zajišťují dodání rubáše velice rychle.

Židovská tradice zdůrazňuje zachovávání prostoty při pohřbu. Vhodná je prostá dřevěná rakev bez jakéhokoliv kování, protože není organické a nerozložilo by se. Tradice odrazuje od jakéhokoliv rozmaru nebo drahých rakví. Jak už bylo výše řečeno, do rakve je přidána zemina z Izraele, buď ve lněném vaku, nebo volně rozházena po dně rakve. Veškeré látky či oblečení, které vsácky krev zesnulého, jsou také uloženy do rakve. Někdy je sem umístěn i falešný chrup.

Po obřadu *tahara* a oblékání do *tachrichim* zůstává rakev uzavřená, protože je považováno za neuctivé upřeně zírat na někoho, kdo vám tento pohled nemůže oplatit. K židovské tradici nepatří návštěvy u rakve zesnulého, ale pokud členové rodiny cítí potřebu vidět ještě naposledy zemřelého před pohřbem, mohou tak učinit v soukromí.

Onen: truchlení před pohřbem³²⁾

Ten, kdo ztratil milovanou osobu je nazýván nejdříve *onen* v období mezi úmrtím a pohřbem a později *avel* (truchlící). V judaismu je truchlící definován jako někdo, kdo sdílel se zesnulým úzký vztah: rodič, dítě, sourozenec, manžel/manželka. Doba truchlení, která trvá první rok, je nazývána *Aveilut*. Doba mezi úmrtím a pohřbem je nazývána *Aninut* a tato doba není počítána jako součást *Aveilut*.

Děti, které ještě nedospěly do věku *bar* (u chlapce, 13 let) či *bat mizvy* (u dívky, 12let), nemusí dodržovat povinnosti truchlících, ale pokud již rozumí tomu, co se stalo, mohou některé předpisy dodržovat.

Přesná doba Aninut začíná, když rodina je přítomna u těla zesnulého, a trvá, dokud tělo není předáno do péče *chevry kadiši* či pohřebního ústavu. Pokud však blízcí příbuzní nepřijdou na pohřeb, období Aninut pro ně končí, až když je hrob zasypán zeminou. A pokud je pohřeb odložen, např. kvůli příjezdu příbuzných ze zahraničí, pouze jeden z nejbližších, který celý obřad zajišťuje, se stává *onen*.

Smrt bližního vzbuzuje většinou negativní pohled na Boha. Židovské právo očekává tyto pochyby a odpor u pozůstalých v prvním období. V době, kdy jsou tedy blízcí příbuzní zaměstnáni přípravami pohřbu, jsou osvobozeni od dodržování kladných příkázání.³³⁾ Truchlící se nemusí modlit k Bohu, který je zanechal oloupené o svého bližního.

Onen nemusí:

- Studovat Tóru
- Navlékat si na sebe *tefilin* (modlitební řemínky), pokud je však pohřeb odložen, měl by to *onen* konzultovat s rabínem.
- Vést modlitbu, pokud existuje někdo, kdo ho v této roli zastoupí
- Být počítán jako součást *minjanu* (minimální počet věřících mužů ve věku *bar-micva*, který je nutný pro konání bohoslužby - nejméně 10 mužů).
- Říkat požehnání před a po jídle
- Říkat požehnání *ašer jacar* („jenž zformoval“) po použití koupelny

Onen má čelit zármutku ze ztráty tím, že se vyhýbá radostným prožitkům, neměl by konzumovat tradiční sváteční pokrmy, jako maso a víno.

Onen a šabat

Individuální potřeba truchlit a individuální role jako člena židovské komunity jsou pečlivě vyváženy. Truchlící zůstává součástí komunitních oslav, alespoň navenek. Např. o šabatu *onen* může jíst sváteční jídlo jako maso a víno, chodit do synagogy a dodržovat šabatová příkázání. Vnitřně však stále truchlí.

Onen nestuduje Tóru, nevede bohoslužby a nenavazuje intimní styky. Existují rozdílná stanoviska, jestli je recitován v tomto období *kadiš* (modlitba za zesulého), či nikoliv.

Poskytování útěchy onnu

Před pohřbem se neočekává, že členové komunity budou navštěvovat, přinášet jídlo, volat, kondolovat či jinak pečovat o truchlícího. V Mišně Avot 4,18 se praví: „*Neutěšuj truchlícího, zatímco mrtvý leží před ním.*“ Někdy je také období *onena* přirovnáváno k zemětřesení, rozdělení duše a těla stále rozechvívá celý dům, truchlící může začít se znovubudováním, až když chvění odezní.

3. POHŘEB

Jednotlivé body židovského pohřbu³⁴⁾

Přípravy před pohřbem

Než rodina odejde na pohřeb, provede ještě několik praktických příprav, protože první den období *šiva*, bývá velmi hektický. Pro lepší průběh dne se nejdříve udělají následující přípravy:

- Před domem truchlících se umístí nádoba s vodou, hrneček na nabrání vody a ručníky na umývání rukou po pohřbu.
- Na římsu či na stůl se umístí svíčka, určená pro sedm dní truchlení po pohřbu - období *šiva*. Svíčka je zapálena po návratu s hřbitova.
- Připraví se snížené stoličky a lavice pro truchlící, na kterých sedí při přijímání návštěvníků během období *šivy*.
- Shromáždí se *sidurim*, modlitební knížky, a jarmulky pro muže.
- Připraví se židle pro návštěvníky.
- Pokud sousedé či přátelé nepřinesou *seudat havra'ah* (jídlo útěchy), je potřeba připravit alespoň chleba jako jídlo po pohřbu.
- Zakryjí se zrcadla.

Místo smutečního obřadu

Pro smuteční obřad není určeno žádné speciální místo. Může proběhnout doma, v pohřebním ústavu, v kapli na hřbitově, u hrobu, nebo v synagoze.

Smuteční obřady v synagogách jsou obvykle vyhrazeny pro významné členy komunity, kdy je předpokládána účast velkého počtu truchlících.

Obvykle jsou využívány obřadní síně pohřebních ústavů či kaple na hřbitově, protože jsou dobře zařízeny pro konání smutečních obřadů a pro převoz zesnulého k pohřbení. Pokud je k dispozici pouze kaple sloužící k nežidovským pohřbům, měly by být během obřadu pečlivě zakryty či odstraněny nežidovské symboly.

Doba pohřbu

Židovská tradice nařizuje pohřbení mrtvého co nejdříve. Dříve, kdy rodiny žily blízko sebe v malých komunitách, byl pohřeb vykonán do západu slunce dne úmrtí (židovský den začíná západem slunce a končí západem slunce následujícího dne, podle toho byl pohřeb vykonán v den úmrtí).

Dnes, kdy příbuzní často žijí v regionech i velmi sobě vzdálených, pohřeb může být odložen o den nebo dokonce o dva, aby se vyšlo vstříc všem příbuzným. Nemůže však být odložen déle, než je absolutně nutné. Pohřeb bývá také odložen kvůli židovským svátkům a šabatě.

Liturgie smutečního obřadu

První slova

Poté, co se shromáždí truchlící, rodina zesnulého zaujme sedadla v první řadě a obřad začne.

Neexistuje oficiální liturgie předepsaná speciálně pro smuteční obřad, ale recitování některých modliteb se stalo určitým zvykem. Rabíni většinou začínají obřad uvítáním truchlícím a recitováním některých žalmů. Časté jsou Žalmy 15, 23, 24, 49 a 90, které mluví o Bohu jako ochránci a průvodci a zdůrazňují blízkost Boha, která přichází jako odměna za dobro v životě vykonané.

Někdy je při obřadu čteno z různých židovských zdrojů, z poezie či různé pasáže z knih, tím se stává ceremoniál více osobní.

Hesped

Hesped, nebo-li smuteční řeč, byla dříve pronášena velkými učiteli, nebo jinými důležitými osobami obce. Dnes má možnost každý chopit se této cti. Cílem hespedu je chválit vlastnosti a činy zesnulého, které si tuto chválu zaslouží a mohou se stát trvajícím příkladem a odkazem pro ostatní. Hesped má propojit dobrý charakter člověka s učením

Tóry jako např.: Jakou aspekty tradice tento člověk představoval? Jaký byl posvátný příběh, který nám svým životem vyprávěl? Jaké hodnoty nám předal? Dodatkem ke chvalořečení v hespedu může být i text, který zesnulý napsal ve své etické poslední vůli. (*Debra Orenstein, The Jewish Rites of Death and Mourning, www.makom.org*)

El maleh rachamim („Bůh je pln odpuštění“)– modlitba

Tato modlitba je často zpívána v hebrejštině na konci obřadu a přítomní při ní stojí. V této modlitbě se prosí odpouštějící Bůh, aby vzal duši pod svá ochranná křídla míru, aby pomohl duši zasloužit si Jeho blízkost a milosrdenství.

Procesí

Ke konci obřadu podává rabín informace ohledně šivy, kde bude držena a kdy bude potřeba minjan pro obřady probíhající doma. Poté je rakev vyvezena z místnosti a následována rabínem a nosiči, rodina jde hned za nimi.

Rodina a truchlící zformují procesí, jakmile dorazí na hřbitov. Přidat se k smutečnímu procesí se považuje za nesobecký akt, *chesed šel emet*, vzhledem k faktu, že nemůže být zesnulým účastníkem procesí opětován. *Levaja*, hebrejské slovo pro pohřeb, doslovně znamená „doprovázení“. V Talmudu se praví, že ten, kdo zahlédne procesí a nepřidá se k němu alespoň na pár kroků, by měl být vyhoštěn z komunity. Dokonce i učenci zaneprázdnění studiem Tóry by měli svou osobní přítomností uctít procesí.

Příkaz *levaja* („doprovázení“) je naplněn, pokud ujdeme s procesím nejméně 1,5 až 2,5 metru. Při cestě se udělá sedm zastávek, zatímco je odříkáván Žalm 91. Zástavky symbolizují sedm fází vývoje lidského života a je při nich pokaždé proneseno hebrejské slovo *hevel* („marnost“). *Hevel* se vyskytuje v knize Kazatel, kde je napsáno třikrát v singuláru (3 zastávky) a dvakrát v plurálu (4 zastávky). Zastávky a pronášení slova *hevel* má přítomným připomenout, aby užívali svého času na světě s rozvahou.

Aškenázové, potomci východoevropských Židů, tradičně doprovázejí zesnulého na hřbitov až k místu pohřbení, kde zůstávají, až do chvíle, kdy je rakev uložena do hrobu.

U syrských Židů formují procesí synové pro svou zesnulou matku, ale otec zůstává stranou. V Maroku podle tradice ženy na hřbitov nechodí, ale židovské ženy marockého původu tento zvyk nedodrží. Donedávna také v Řecku, Turecku a na Balkáně nechodily ženy na pohřeb. Někdy také otec nechodil na pohřeb svého dítěte. Ženy se španělsko-portugalskými kořeny začaly chodit až k místu pohřbení teprve nedávno.

Nosiči rakve

Rakev do hrobu nesou lidé, k tomu speciálně vybraní, tento zvyk má svůj původ již v Bibli, kdy Jákoba nesly do hrobu jeho děti. Nejčastěji jsou to tedy synové, bratři a jiní blízcí mužští příbuzní. Příbuzní, kteří se z nějakého důvodu rodině odcizili, mohou touto cestou dojít ke smíření s ostatními. *Halacha* nařizuje, že tuto poctu mohou přijmout pouze Židé.

Kohen (kněz) na pohřbu

Koheni, potomci členů kmene Levi, kteří sloužili v Chrámu v Jeruzalémě, jak už bylo výše řečeno, se vyhýbají kontaktu s mrtvými, aby si uchovali jistý stupeň rituální čistoty, který je nutný pro možnost opět sloužit bohoslužby v budoucím obnoveném Chrámu, k němuž dojde po příchodu mesiáše. Kohen navštíví smuteční obřad pouze, pokud se jedná o jeho blízkého příbuzného: rodiče, dítě, bratra či neprovdanou sestru. Pokud se chce kohen zúčastnit i jiného pohřbu, neměl by zůstávat s tělem zesnulého v jedné místnosti. Musí počkat před obřadní síní, pokud je přítomna rakev se zesnulým, a na hřbitov nesmí chodit vůbec.

Obřad na místě pohřbení³⁵⁾

Obřady u hrobu jsou většinou krátké. Je recitován Žalm 23 „*Hospodin je můj pastýř*“ a Žalm 91, který ujišťuje truchlící, že Hospodin na ně dohlíží a chrání je, že nejsou sami.

Část smutečního obřadu navádí truchlící k tomu, aby se ze smrti poučili. K tomuto účelu se čte *Mah adam* („*Co je člověk*“), kolekce veršů z různých zdrojů, která má připomenout truchlícím, že život je dar a začíná s každým novým ránem znovu.

S blížícím se uložením rakve do hrobu postupně spěje ke konci období truchlení *Onen*, kdy nebyla od truchlících očekávána vnější poslušnost a vděčnost Bohu. Před uložením těla je recitována modlitba *Ciduk hadin*, v níž je akceptován boží spravedlivý soud, čímž je opět navazováno spojení s Bohem.

Na ženském pohřbu jsou často recitována slova chvály z *Ešet chajil* („*Chvála ženy statečné*“ – *Př 31, 10-31*). Tyto verše popisují pracovitou, vynalézavou ženu, která stále hledí na dobro své rodiny i ostatních. Někteří komentátoři vysvětlují tento zvyk tím, že poprvé tyto verše použil Abraham, aby chvalořečil Sáře. V Bibli je však připisováno autorství Šalamounovi.

Na konci pohřbu může být také recitována modlitba *El maleh rachamim*, pokud nezazněla již při smutečním obřadu.

V Izraeli v ortodoxních komunitách není zesnulý pohřbíván v rakvi nýbrž přímo zabalen v talitu (muž) nebo ve speciální kusu látky (žena). Někdy bývá umístěn na dno hrobu rákosový kobereček.

Ukládání rakve do hrobu

V židovské tradici truchlící symbolicky ukončují pohřeb házením hlíny lopatou na hrob, *kevorah*, což je poslední služba, kterou mohou vykonat ve prospěch zesnulého. Tento akt také může pomoci pozůstalým s přijetím a s vnitřním vyrovnáním se smrtí blízké osoby. K házení hlíny na hrob se používá zadní strana lopaty, což vyjadřuje odlišnost tohoto aktu od všech ostatních příležitostí, kdy je lopata používána. Truchlící si lopatku mezi sebou nepředávají, položí ji zpět na hromadu hlíny, aby ztráta a zármutek nepřecházela z jednoho na druhého.

Truchlící setrvávají u hrobu až do jeho úplného zaplnění, jako poslední akt úcty k zesnulému, který mohou vykonat. Pouze závažné okolnosti, jako např. náhlá velmi silná přeháňka, mohou truchlící donutit opustit hrob dříve.

Kadiš pronesený u hrobu

Kadiš, modlitba za zesulé, je u hrobu recitován pouze za přítomnosti minjanu. Přítomní se modlí za zmrtvýchvstání všech zesnulých a za obnovení Jeruzaléma spolu s Chrámem.

Kri'a (tradiční natržení oděvu)

Původ a vysvětlení zvyku

Již od biblických dob Židé roztrhli své oblečení ve chvíli, kdy i jejich život byl nějak narušen. Jákob roztrhl svůj oděv, když se doslechl, že Josef byl zabit (Gn 37,34). Král David truchlil za svého milovaného přítele Jonatána a předchozího krále Saula stejným způsobem (2 S 1,11). Job rozerval svůj šat, když se dozvěděl o smrti svých dětí.

Kri'a slouží jako označení hlavního truchlího, ale také symbolizuje vyrvání duše z těla. Někdy je také vysvětlována jako možnost úlevy pro truchlího, který fyzickým aktem roztržení nahrazuje touhu ze smutku si sám sobě ublížit. Poškozování sám sebe ze zármutku bylo běžnou pohanskou praxí, kterou Tóra výslovně zakazuje.

Kdo si trhá oděv

Pomocí *kri'a* truchlí rodiče, manželé či manželky, sourozenci, nevlastní sourozenci, synové a dcery.

Zeť nebo snacha mohou také provádět rituál *kri'a*, když však proti tomu nemá námitky manžel nebo manželka zesnulého. Rituál trhání oděvu je omezen jen na takto malý okruh truchlících z důvodu, aby truchlení nepohltilo energii příliš mnoha lidí.

Novomanželé, kteří oslavují teprve první týden sňatku, nemusí tento rituál vykonávat. I děti mladší věku bar a bat micka jsou této povinnosti zproštěny.

Při úmrtí významného člena se však někdy rituálu natržení oděvu účastní celá komunita.

Jak je kri'a prováděna

Před prováděním tohoto rituálu se dotčení mohou převléknout, protože účelem není zničit si nejlepší nebo nové šaty. Natržený oděv je poté nošen po období *šiva* (*sedm dní od pohřbu*), proto je praktické natrhnout si šaty, které vydrží takto týden.

Kri'a se dělá u oblečení, které pokrývá vrchní část těla – tričko, košile, svetr, bunda, vesta, sako nebo kravata, aby bylo natržení dobře rozpoznáno ostatními. Natržení má být vertikální a asi 9 až 10 cm dlouhé, čímž se odliší od náhodného roztržení šatů. *Kri'a* natržení nemá být provedeno podél švu. Šaty mají být natrženy na pravé straně, u truchlících za své rodiče však na levé, protože děti truchlí za své rodiče přímo přes srdce.

Při rituálním natržení oděvu je pronášeno požehnání: „*Baruch ata Adonaj Elohejnu melech haolam dajan haemet*“ („*Požehnán buď, Hospodine, náš Pane, Králi světa, spravedlivý Soudče*“).

Roztržené oděvy truchlících jsou po období *šiva* zašity, pouze roztržení, která udělali rodiče za své zesnulé děti zůstávají nespraveny, což symbolizuje fakt, že některé rány jsou příliš hluboké, než aby mohly být plně vyléčeny.

Truchlíci stuhý

Podle ortodoxního pohledu natržení stuhý či pásky nenaplňuje rituál *kri'a*. Truchlíci by tedy měl vždy provést rituální roztržení oděvu.

Kdy má být natržení oděvu provedeno

Kri'a má být provedena podle toho, jak to truchlíci cítí, buď hned při doslechnutí se o úmrtí, nebo v kapli před obřadem, nebo u hrobu po pohřbu. Truchlíci za příbuzné provádí tento akt veřejně, ostatní truchlíci dělají rituál *kri'a* v soukromí. Sefardé většinou tento rituál vykonávají doma po pohřbu.

Ulička útěchy

S koncem pohřbu začíná povinnost komunity utěšovat truchlíci. Návštěvníci pohřbu zformují dvě paralelní řady, a tak chrání truchlíci při odchodu z místa pohřbení. Při tomto rituálu mohou být řečena i slova útěchy jako např. „Nechť Bůh tě utěší mezi truchlícími ze Sionu a Jeruzaléma“. Nebo u sefardských Židů je zvykem říkat: „*Min hašamajim tenuchamu*“, což znamená „*Nechť vás nebe utěší*“.

Chování na hřbitově

Při návštěvě pohřbu je předpokládáno určité chování účastníků. Oblek je požadován spíše z úcty k zesnulým, než kvůli obřadnosti. Účastníci nemusí být oblečeni v černém, ale neměli by mít na sobě ležérní, sportovní oblečení, či pracovní uniformy. Různé „tlachání a drbání“ je na pohřbu velmi nevhodné.

Návštěvníci židovských hřbitovů by si neměli plést tyto areály s parky, neměli by šlapat na náhrobky, či se zde občerstvovat.

Utěšování truchlících

Před pohřbem

V ortodoxním judaismu není zvykem kondolovat před pohřbem. Před pohřbem členové komunity mohou nabídnout pomoc truchlícím se zařizováním kolem pohřbu, ale slova útěchy si mají schovat na později.

Co říci po pohřbu

Tradice předepisuje slova útěchy: „*Ha-Makom jenachem etchem be-toch še'ar avelej Cijon vi-Jrušalajim*“ („*Všemohoucí utěší vás mezi (ostatními) truchlícími nad Siónem a Jeruzalémem*“). Slovo *etchem* znamená „*vás*“ (muž.rod) a mění se podle toho, komu jsou slova určeny, pro truchlíci ženy *etchen*, pro truchlíciho muže *otcha*, pro truchlíci ženu *otach*. *Ha-Makom* doslovně znamená „*to místo*“, zde má však význam „*Bůh nebo Všemohoucí*“.

Odkaz k truchlícím ze Siónu a Jeruzaléma vyjadřuje univerzálnost bolesti truchlících. Často se také cedulky s těmito slovy umisťují poblíž místa, kde sedí truchlíci.

Před vstupem do domu truchlících

Před vstupem do domu se provádí tradiční rituál omývání rukou. K tomuto rituálu je určen džbán s vodou, umyvadlo a ručník, vše je k dispozici před vchodem do domu. Tento rituál pochází z post-talmudické doby a je prováděn "k zahnání nečistých duchů", kteří se přilnuli k účastníkům obřadu na hřbitově, "démoni, kteří je následovali". Rituál může být také vnímán jako očista od místa smrti pro vstup do místa života. Mystickým zvykem je nalévat vodu na každou ruku třikrát.

Seudat Havra'ah – Jídlo útěchy

Rodina se vrací domů z pohřbu na *Seudat Havra'ah (jídlo útěchy)*, které připravili příbuzní, přátelé a sousedé. Jídlo je symbolem toho, jak je důležité, aby život pokračoval, dokonce i při střetu s nepřekonatelným zármutkem. Truchlíci jedí jako první. Je také zvykem, že jídlo obsahuje kulaté potraviny jako např. vejce natvrdo nebo čocku, které symbolizují přirozený cyklus života - návrat truchlících ze hřbitova je označen za jejich návrat do života po přímém střetu se smrtí.

Někteří sefradští Židé nejedí maso a nepijí víno při tomto rituálu, protože to považují za jídla pro potěšení.

Oproti tomu někteří aškenázové hned po návratu ze hřbitova nabízejí truchlícímu sklenici vína nebo sklenku silného alkoholického nápoje. V Příslovích (Př 31,6) se praví, že víno není pro krále a prince, ale pro ty, kdo mají těžká srdce. Doslova: „Dejte opojný nápoj hynoucímu a víno těm, kterým je hořko,..“

O šabatu, či těsně před šabatem a o židovských svátcích, či pár hodin před nimi jídlo útěchy se nepodává. Netýká se to však roš chodeše, chanuky, purimu a chol hamoed (dny mezi pesachem a sukkot).

Postupy sporné a neslučitelné s ortodoxním pohledem³⁶⁾

Pitva

Na pitvu je v judaismu pohlíženo jako na zneuctění posvátnosti a důstojnosti lidské formy. Pokud je to možné, nemělo by se k pitvě přistupovat. Státní autority mohou požadovat pitvu v případě vraždy, sebevraždy a náhodného úmrtí.

Rabín Ezechiel Landau, významný halachistický myslitel, žijící v Praze v 18. století, se vyjadřoval pro pitvu v případech, kdy by poznání příčiny smrti mohlo pomoci lékařům při záchraně života jiného člověka trpícího podobnými příznaky. V této situaci pitva naopak přispívá k důstojnosti zesnulého. Povolení pitvy se však nevztahuje na případy, kdy je tělo používáno jako součást lékařských studií.

Úmyslné poškozování posvátnosti lidského těla po smrti je neúctou k zesnulému. Lidské tělo bylo stvořeno k obrazu božím a uvítáno ve světě s láskou, a proto si zaslouží více než necitlivé, vědecké rozloučení.

V knize „*The Jewish Way in Death and Mourning*“ autor Maurice Lamm vášnivě hájí postoj proti rutinním pitvám. Podle něj věda v oblasti diagnostiky je již tak pokročilá, že nepotřebuje tolik pitev, aby určila příčinu smrti. Lékaři obvykle vědí příčinu, nebo ji mohou rozeznat jinými metodami než je úplná pitva.³⁷⁾

Lamm dále vyjadřuje své pochyby o motivaci některých lékařů k provádění pitvy. Poznává, že nemocnice s vyšší mírou provedených pitev jsou všeobecně považovány za více kvalitní zdravotní centra. A touha udržet si tato vysoká statistická čísla může vést k provádění více pitev, než je nutné.³⁸⁾

Po pitvě je důležité, aby všechny orgány a jiné části těla byly vráceny a pohřbeny se zbytkem těla dohromady.

Dárcovství orgánů³⁹⁾

V této oblasti existuje také několik sporných otázek, kvůli kterým se začala vést halachistická diskuse. Podle jednoho pohledu je odebrání orgánů a jiných částí z mrtvého těla považováno za *nivul hamet* (zmrzačení mrtvého), které je zakázáno. Je to také bráno jako otázka *isur hanáh*, což znamená zákaz proti jakémukoliv získávání prospěchu z mrtvého těla.

Na druhou stranu, judaismus klade otázku záchrany života nade vše ostatní. Např. v jednom určitém případě bylo vydáno povolení k transplantaci oční rohovky a rohovka byla odebrána z mrtvolky. Záchrana člověka před slepotou je v judaismu brána jako záchrana před smrtí, protože schopnost vidět umožňuje člověku rozeznat životu nebezpečné objekty před ním.

Balzamování⁴⁰⁾

Jakob a Josef byli před pohřbem nabalzamováni (Gn 50,2,26), jak bylo v té době zvykem. Rabíni se v Talmudu na tento zvyk dívali s nelibostí jako na praxi, která zneuctívuje zesnulého. Balzamování v sobě zahrnuje napuštění konzervační látky do těla a odstranění některých orgánů kvůli zabránění rozkladu.

Tělo, které je udržováno v chladu (či mrazu) a je včas pohřbeno, jak je předepsáno halachou, nepotřebuje speciální procedury, aby se nezačalo rozkládat před pohřbem. Dalším faktem je, že při židovském pohřbu se nepoužívají otevřené rakve, což eliminuje potřeby umělého líčení a manipulace s tělem pro vystavení. Snaha udržovat mrtvé tělo jde proti židovskému pohledu na smrt: „*prach jsi a v prach se navrátíš*“ (Gn 3,19).

Talmud (Jerušalmi Moed Katan 1,5) vysvětluje, že očištění duše je úplné až po úplném rozpadu těla.

Kremace

Kremace je proti požadavku judaismu na přirozený rozklad těla zesnulého. Halacha platná pro dnešní ortodoxii se proti kremaci staví na základě slov z Tóry: „...nenecháš jeho mrtvolu na kůlu přes noc, ale bezpodmínečně ho pohřbíš týž den,...“ (Dt 21,23). Na kremaci je pohlíženo jako na něco obzvláště neuctivého k tělu, které bylo stvořeno z vůle boží a k obrazu božím.

Ortodoxie nezmírňuje tento pohled ani po událostech holocaustu, naopak zdůrazňuje, že by se nemělo pokračovat ve způsobech pohřbívání, které byly praktikovány za 2.světové války násilně a nelegálně.

Pokud někdo navzdory halachistickým příkazům požádá o kremaci, může být jeho požadavek ignorován ve prospěch řádného židovského pohřbu, protože nikdo nemůže chtít po druhém, aby porušil zákony Tóry.

Pokud je kremace zvolena jako konečný akt opovržení židovskou tradicí, mohou židovské autority zakázat pohřbení popela na židovském hřbitově.

Přeživší nejsou povinni dodržovat období truchlení *šiva* za příbuzného, který byl zpopelněn. Pokud však nešlo o kremaci z neúcty k židovským zákonům, může být zaujat mírnější postoj. Takové případy by měly být konzultovány s rabínem.

Mauzoleum

Významným židovským osobnostem se někdy budovalo mauzoleum okolo hrobu, jedná se spíše o mohyly. Tyto mohyly neporušují předpisy halachy, ale narušují ducha židovských pohřebních zvyků, které mají být co nejprostší, i co se týče náhrobku. Nadzemní hrob je proti předpisům Tóry, kde je zdůrazněn pohřeb do země.

Vystavení těla zesnulého

Oproti jinde oblíbeným zvykům, v judaismu není otevřená rakev považována za možnost vyjádřit zesnulému úctu. Pro otevřenou rakev tělo musí být nalíčeno a jinak upravováno, aby vypadalo jako živé. Podle judaismu tyto procedury pošpiňují důstojnost těla zesnulého. Dalším důvodem pro odmítnutí vystavení těla zesnulého je stav truchlícího, který těžko přijme realitu smrti, když mrtvý bude vypadat jen jako spící. Tělo může být zkontrolováno jen pro ujištění, aby nedošlo k záměně.

Hudba při smutečním obřadu

Tradiční židovský pohřeb je bez hudby. Židovská tradice prostého pohřbu a omezení pro truchlící nepřijímá žádné rozptýlení v podobě hudby. Truchlícím je zakázáno prožívat osvobozující sílu hudby během nejintenzivnějšího období smutku. Židovská tradice truchlení zdůrazňuje potřebu truchlícího nalézt svou vlastní útěchu uvnitř sebe a nespoléhat na dočasná vytržení skrze hudbu či intimní styky.

Květiny na pohřbu

Řezané květiny do židovské tradice nepatří, jsou spíše zavrhovány, protože během několika dní ovadnou a představují tak bolestný symbol rodinné ztráty. Místo toho jsou lidé podněcováni k tomu, aby dávali dary na dobročinnost podle jejich výběru, nebo na tu, kterou podporoval zesnulý, aby se pokračovalo v jeho životním díle.

Nežidovští příbuzní

Pro ortodoxii je pochopitelné, že lidé, kteří byli spolu v životě, chtějí být spolu i po smrti, ale i přesto většinou pohřby nežidů na židovských hřbitovech nepovoluje.

Odpadlíci

Židovská duše je podle ortodoxních výkladů nezničitelná a tudíž i odpadlíci od judaismu a židovské komunity mohou být pohřbeni na židovském hřbitově. V tomto případě by měl být však konzultován věci znalý rabín, jelikož kolem pohřbívání židů jiného náboženství tradičními židovskými rituály panuje většinou neochota.

Sebevrazi

Kolem problému sebevraždy existuje mnoho otázek. Podle halachy by měla být sebevrahovi odejmuta veškerá privilegia, která plynou z truchlení za zesnulého, pokud však spáchal sebevraždu ve stavu naprostého mentálního zdraví. Sebevražda je však výrazem narušeného duševního zdraví, nekontrolovatelné deprese a nepřekonatelného zoufalství. Mnoho rabínů souhlasí s úplným pohřbem i truchlícími rituály pro oběti sebevraždy.

Ex-manželé

Rozvedení partneři nejsou povinni truchlit jeden za druhého, ale samozřejmě mohou navštívit pohřeb druhého. Totéž platí i pro odděleně žijící páry, nebo jinak odloučené páry, které souhlasily s rozvodem, ale nestihly své rozhodnutí legalizovat.

Truchlící

Truchlící v prvních třech dnech svého smutku od pohřbu jsou příliš křehcí na to, aby navštěvovali další smuteční obřady. Pouze pokud se jedná o ztrátu rodiče, sourozence, partnera či dítěte, se pohřbu zúčastní. Další výjimkou je případ, kdy se jedná o pohřeb někoho, kdo neměl nikoho jiného, kdo by přišel na pohřeb. V tomto případě je povinen vykonat tuto nesobeckou službu bližnímu i truchlící, který čelí v té době svíravé bolesti ze ztráty nejbližších příbuzných.

Podle některých názorů truchlící, který překonal první tři dny šivy, může navštívit smuteční obřad zesnulého příbuzného, ale nikoliv vlastní pohřeb – uložení rakve do země.

Návštěva pohřbu osoby nežidovského původu

V ortodoxním judaismu stojí v tomto případě proti sobě dvě nařízení: úcta k bližnímu obzvláště v momentu smrti a zákaz podílet se na nežidovských náboženských obřadech. Někteří Židé navštěvují smuteční obřady, ale neúčastní se náboženských rituálů pohřbení. Jiní přijdou za pozůstalými před pohřbem, aby jim popřáli upřímnou soustrast, ale obřadu v kapli se neúčastní. Věřícím ortodoxním Židům je doporučeno konzultovat rabína, pokud by neúčast na některém smutečním obřadu či pohřbu bližního nežidovského původu byla považována za nezdvořilou.

4. OBDOBÍ TRUCHLENÍ PO POHŘBU

Židovská tradice rozděluje dobu truchlení do třech po sobě jdoucích časových úseků, čímž je život truchlícího uspořádán a pomáhá mu k postupnému a hladkému návratu do každodenního života a pracovních činností.

Šiva⁴¹⁾

Původ sedmidenního truchlícího období

První, kdo truchlil sedm dní po smrti blízkého, byl v Bibli Josef držící šivu za svého otce (Gn 50,10). Další zmínku o sedmi dnech truchlení nalezneme v knize zadního proroka Amose.

Během sedmidenního období truchlení, *Šiva*, doslovně znamenající „sedm“, se dodržuje mnoho zvyků, které mají za úkol zaměřit plnou pozornost truchlícího na svůj žal. Všechny běžné činnosti jsou pozastaveny.

Délka šivy

Počátek *Šivy*, doby truchlení, se oznamuje zapálením speciální svíčky, která hoří po sedm dní. Podle tradice truchlící drží *šivu* v sedě po sedm dní (povstávají pouze o šabatu a pokud na tuto dobu připadne nějaký svátek). Za první den *šivy* se počítá den pohřbu, bez ohledu na to, jak pozdě se během dne pohřeb konal. *Šiva* končí sedmý den ráno.

Kdo „sedí“ šivu

Povinnost dodržovat *Šivu* mají truchlící, kteří ztratili rodiče, sourozence, manžela (manželku) nebo dítě.

Šivu nemusí „sedět“ adoptivní příbuzní, děti mladší věku bar nebo bat micvy a novomanželé slavící první týden po sňatku.

Šiva se nemá dodržovat za Žida, který konvertoval k jinému náboženství, nebo odpadlíka, za dítě ze smíšeného manželství, které není Žid (nemá židovskou matku), a za jiné nežidovské příbuzné.

Kde „sedět“ šivu

Šiva se obvykle drží v domě zesnulého nebo v domě truchlících. Přednost má dům zesnulého.

Zvyky během šivy

Sezení nízko

Během *šivy* má truchlící sedět na nízkých stoličkách jako symbol „ponoření se“ do smutku a trápení. V Talmudu je zmiňována tradice převrácených postelí a židlí během *šivy*. V knize Job, která je také zdrojem mnoha dalších truchlících zvyků, je Job utěšován ve svém zármutku přáteli, kteří sedí společně s ním na zemi a truchlí.

Dříve bylo tedy zvykem sedět přímo na zemi. Dnes se používají nižší stoličky nebo polštáře na zem, což je zvykem zejména u sefardských Židů.

Když truchlící přijímá během *šivy* návštěvu, měl by zůstat sedět, i když se jedná o významnou osobnost.

Intimní život

Během *šivy* jsou zakázány veškeré sexuální styky.

Stříhání vlasů a holení

Truchlící si nemá stříhat vlasy, ani se holit během *šivy*. Pro truchlící za smrt svých rodičů platí tento zákaz po 30 dní, ale výjimky jsou stanoveny během hlavních židovských svátků, pro svobodné ženy a v případech, kdy dlouhé vlasy či vousy člověku výrazně zneprůjemňují život.

Péče o nehty a makeup

Nehty během *šivy* nemají být stříhány, či lakovány. O problémové nehty může truchlící pečovat, ale nesmí je stříhat kleštičkami nebo nůžkami, pouze kousání a trhání je povoleno. Ze zdravotních důvodů je povoleno používat mýdlo a oleje k odstranění nečistot,

nikoliv však makeup či jiná „zkrášlovadla“. Slabý makeup mohou nosit jen ženy, které mají před sňatkem.

Koupání

Koupání ve vaně a sprchování pro radost v teplé vodě je pro truchlící dodržující *šivu* zakázáno. Koupání ve studené vodě, či omývání části těla teplou vodou je povoleno. Výjimku ze zákazu tvoří nemocní, těhotné ženy a novoroďičky.

Oblečení

Truchlící během *šivy* nosí oblek, na kterém provedli rituál *kri'ah*, pokud se však ušpiní, či zamastí, mohou se převléci. Neměli by však prát prádlo a kupovat si a nosit nové šaty. Nošení kožených bot, či napodobenin kůže, je také zakázáno. Výjimka opět platí pro těhotné, novoroďičky a nemocné, kteří by tímto zákazem trpěli. Pokud se musí truchlící zúčastnit nějakého vládního jednání, kožené boty jsou také povoleny.

Studium Tóry

Když muži „sedí *šivu*“ nesmí studovat Tóru, ani komentáře, mudrače, gemaru a halachu, a nosit *tefilin* (modlitební řemínky). Pokud by však někomu tento zákaz způsoboval „duchovní“ bolest, může Tóru studovat, protože tento zákaz má zamezit radosti, nikoliv způsobit bolest.

Truchlící však může číst Žalmy, Joba a kapitoly z Jeremiáše, které popisují pád Jeruzaléma.

Pozdravy

Návštěvy v domě truchlících nemají během *šivy* zdravít, protože pozdravy a přání odlehčují situaci a truchlící na pozdravy nesmí odpovídat. Z toho důvodu jsou často v domě truchlících ponechány dveře odemčeny. Podle některých názorů rabínů, po prvních třech dnech *šivy* může truchlící na pozdrav tiše odpovědět. Zákaz trvá jen do konce *šivy*, ale pro truchlící za své rodiče pokračuje po celý rok.

Odpověď na pozdrav *Šabat šalom* je povoleno, protože o *šabatu* jsou veřejné projevy truchlení vynechány.

Příkaz zůstat doma během šivy

Během *šivy* má truchlící zůstat v domě, kde se truchlí (dům zesnulého, dům truchlícího). Opustit domov může jen v případech plnění určitých *micvot*: účast v minjanu, koupě *tefilin*, obřizka vlastního syna. Pokud v domě, či bytě, zesnulého není dostatek místa na přespání pro truchlící, mohou chodit spát jinam. Nebo pokud je dům zesnulého daleko od jejich domova, mohou část *šivy* trávit tam a část ve svém domově. Truchlící v období *šiva* nesmí chodit do práce, výjimkou je případ, kdy by to těžce ohrožovalo jeho finanční situaci.

Účast na slavnostech

Truchlící během *šivy* se smí zúčastnit pouze obřizky vlastního syna. A pokud není přítomný jiný kohen, může být přítomen ceremoniálu *pidjon ha-ben* („vykoupení prvorozeného syna“).

Konání bohoslužby

Během *šivy* mohou probíhat bohoslužby denně v domě truchlícího, čímž je dána truchlícímu příležitost recitovat *kadiš* bez toho, aby musel opustit místo truchlení.

Jinak jsou bohoslužby vedeny v synagóze, kam má přijet truchlící sám a má zaujmout jiné místo, než je u něho obvyklé. Truchlící také neodřikává pravidelné modlitby jako *tachnun* a *halel*, místo toho recituje Žalm 49, meditace nad silou smrti, která přemůže pýchu, nesmyslné hromadění majetku, a nad nekonečnou ochranou, kterou Bůh dává duši.

Do domu truchlícího může být přinesena také Tóra (v sefardských komunitách to není zvykem). Přestože je Tóra čtena jen v pondělí a ve čtvrtek, svitek zůstává v domě truchlícího. Truchlící není však volán ke čtení Tóry. Při rozloučení se šabatem a vítání nového týdne truchlící vynechá první oddíl obvyklé *havdala* modlitby a zbytek recituje o samotě.

Židovské svátky během šivy

Při některých židovských svátcích je *šiva* odložena nebo zkrácena. Při šabatu jsou přerušeny veřejné projevy truchlení (nízké židle, zakrytí zrcadel, opouštění domu, nošení kožené obuvi atd.), ale osobní jsou stále zachovávány.

Návštěvy během šivy

Utěšovat truchlící je *micva*, kterou plnil sám Bůh, když navštívil Izáka po smrti Abrahama (Gn 25,11).

Navštívit truchlícího může kdokoliv, pozvánky nejsou potřeba pro návštěvu, která je *micvou*. Na návštěvu se nechodí jen o šabatu a některých dalších židovských svátcích.

Při návštěvě bychom neměli truchlícího zdravít, nebo s ním navazovat tématicky nadlehčené rozhovory, neměli bychom ho rozveselovat. Nejvhodnější je mluvit o zesnulém, nebo nabídnout truchlícímu pomoc s každodenními činnostmi či mu přinést hotové jídlo. Je nevhodné nosit dary.

Konec šivy

Na konci *šivy* je někdy zvykem obejít blok domů jako symbol povstání ze sedmidenního smutku.

Šlošim⁴²⁾

Po *šivě* následuje období třiceti dnů, které se počítají ode dne pohřbu (*šlošim* znamená třicet) do konce ranní modlitby třicátého dne, truchlící se v tomto období mohou vrátit do práce a školy, ale nadále se zdržují všech forem zábavy, jako různých večírků, kina atd. Stále pokračují v každodenním recitování *kadiše*.

Původ tradice šlošim

Když Mojžíš zemřel, Židé za něj plakali 30 dní (Dt 34,8). Talmud později zaznamenal období truchlení takto: 3 dny pláče, 7 dní nářků a 30 dní nošení smutečních šatů a nestříhání vlasů. (Moed Katan 27b)

Za koho se truchlí při šlošim

Šlošim se drží za blízké příbuzné, rodiče, manžele, manželky, sourozence a potomky. S koncem *šlošim* přichází i konec formálního truchlení za většinu příbuzných kromě rodičů, za ty se v judaismu truchlí celý rok.

Jak vypadá život truchlícího během šlošim

Většina omezení z období *šivy* jsou uvolněna, truchlící se vrací pomalu do každodenního života, pracuje, opouští domov, opět může sexuálně žít, nosit make-up a voňavku. Nízké stoličky jsou vyměněny za normální židle. Truchlící chodí do synagogy na bohoslužby, odřikává *kadiš* a přijímá synagogální pocty. Stále však pro něj platí zákaz stříhání vlasů a holení. Neměl by také poslouchat hudbu a dívat se na televizi, zdroje externí zábavy mají být stále omezeny. Neměl by chodit na koncerty, do opery, či provozovat sport pro zábavu. Nové šaty také nejsou ještě vhodné.

Oslavám by se měl truchlící během *šlošim* vyhýbat. Může navštívit *bar* nebo *bat micva*, ale neměl by při oslavě poslouchat hudbu a jíst pochutiny. Na svatby může jít, jen pokud by jeho nepřítomnost způsobila odložení ceremoniálu nebo způsobila bolest novomanželům.

Pokud má truchlící předem naplánovanou svatbu, která vychází na období *šlošim*, většinou ji neodkládá, protože by mu to způsobilo velké finanční ztráty.

Během svátku Purim truchlící může zasílat, ale neměl by přijímat, tradiční dárky jídla.

Opětovný sňatek během šlošim (po smrti manžela či manželky)

Na opětovný sňatek je v judaismu pohlíženo rozdílně z pozice ženy a pozice muže. Pro ženy platí tříměsíční lhůta po smrti partnera k určení, jestli žena se zesnulým partnerem nečeká dítě. Pokud je tato možnost vyloučena může se znovu provdat. Pro muže platí všeobecné pravidlo „Tři svátků“, *sukkot*, *pesach*, *šavuot*, které musí proběhnout před tím, než se muž znovu ožení. Otcové malých dětí se mohou oženit již po období *šiva*, ale svatební oslava se pořádá až po *šlošim*.

Kadiš

Modlitba *kaddiš* je recitována truchlícím každý den *šlošim* za zesnulého partnera, sourozence či dítě. Při ztrátě rodiče je *kadiš* odříkáván každý den po celý rok.

Konec období šlošim

Na konci *šlošim* je zvykem pozvat přátele a příbuzné a společně se naučit některý židovský text k poctění památky zesnulého.

***Kadiš*⁴³⁾**

Modlitba *kadiš* byly napsána v aramejštině mezi 5.st.př.n.l. a 5.st.n.l. Slovo *kaddiš* v aramejštině znamená "svatý" nebo "posvátný". *Kadiš* není modlitba o smrti, je to potvrzení života a víry v Boha, znovu utvrzuje truchlící v jejich vztahu k Bohu a k boží vůli v tomto světě. Se smutečními rituály je *kadiš* spojen až od středověku.

Obsah modlitby kadiš

Kadiš je vždy recitován v původní aramejské verzi. Překlad do češtiny zní takto:

„Veleben a svěcen budiž Bůh veliký ve světě, jež stvořil podle vůle své. Necht' zjeví moc svou za života vašeho a ve věku vašem a za života veškera Izraele brzo, brzičko a rcete: Amen!

Chválen budiž Bůh veliký na věky věkův! Chválen a veleben, ctěn a slaven, opěvován a vynášen, vzýván a uctíván budiž Bůh nejsvětější – chvála mu-! Ale všemi svými zpěvy, hymnami a chorály nevystihneme nikdy bytost jeho a rcete: Amen!

Ó, sešli hojný mír a život se Svých nebeských výšin nám a veškerému Israeli a rcete: Amen!

Jenž mír zjednává v nebeských výšinách, kež zjedná mír nám a veškerému Israeli a rcete: Amen!“⁴⁴⁾

Za koho je kadiš odříkáván

Kadiš je recitován truchlícími za zesulé rodiče, manžely (manželky), sourozence a děti. Může být odříkáván i za malé děti, při jejichž smrti jsou ceremoniály a období truchlení značně zjednodušeny.

Kadiš je také odříkáván za zesulé adoptivní příbuzné. Za rodiče, kteří konvertovali k jiné víře, a za sebevrahy je *kaddiš* odříkáván po dobu 12 měsíců, místo obvyklých jedenáct.

Kadiš je symbolem úcty k zesulým, a proto může být odříkáván za všechny zesulé a všemi pozůstalými, přáteli, i nežidovského původu.

Kdo recituje kadiš

Kadiš odříkávají otcové, synové a bratři zesnulého. Další členové rodiny (muži) mohou přijmout odpovědnost za odříkávání *kadiš*, pokud tu není nikdo jiný, kdo by to udělal. I chlapi mladší věku *bar micva* jsou povinni recitovat *kadiš*.

Kadiš je recitován každý den třikrát při pravidelných bohoslužbách, musí být však přítomno nejméně 10 dospělých mužů (*minjan*). Ženy nejsou povinny se modlit s *minjanem*, mohou odpovídat „Amen“ a v některých komunitách mohou stát vedle *minjanu* a potichu recitovat *kadiš* s ním.

Kdy je kadiš recitován

Poprvé může být odříkáván u hrobu truchlícími, přátelé a ostatní příbuzní se účastní na recitování jen patričních částí určených pro shromáždění. *Kadiš* může být tradičně odříkáván pouze za přítomnosti *minjanu* a více dospělých. Dále je recitován při každé bohoslužbě, o šabat a židovských svátcích.

Kadiš je recitován po 11 měsících od pohřbu, o den méně za rodiče. Původně byl *kadiš* odříkáván dvanáct měsíců za každého zesnulého. V 16. století rabín *Moše Isserles*, autor *Kodexu židovského práva*, který používali východoevropští Židé, odebral jeden měsíc z ročního recitování modlitby *kadiš* za rodiče. *Kadiš* je odříkáván po tak dlouhou dobu, aby duše mohla být co nejvíce očištěna předtím, než předstoupí před nebeský soud. Podle *Mošeho Isserla* duše rodičů nemůže být považována za tak špatnou, aby potřebovala být očišťována po celý rok, jako např. duše zločinců, sebevrahů či odpadlíků. Z jedenácti měsíců je odebrán ještě jeden, aby nepadl ani stín podezření na duši rodičů.

V poslední den odříkávání kadiše je truchlící poctěn čtením z Tóry.

Pokud truchlící nemůže dodržovat recitování kadiše, má raději věnovat určitý čas dobrovolným charitativním činnostem, než si zaplatit cizího „odříkávače“.

Kadiš je také recitován při každém výročí smrti (Jahrzeit) a při památečních obřadech (Jizkor) a dále čtyřikrát do roka:

- ❖ Na Jom Kippur
- ❖ Na Šemini Aceret (osmý den svátku Stánků – Sukkot)
- ❖ V poslední den Pesachu
- ❖ Druhý den svátku Šavuot

***První rok smutku*⁴⁵⁾**

Od konce období *šlošim* po dalších jedenáct měsíců truchlící za své rodiče stále odříkávají každodenně *kadiš* a dodržují ještě určitá omezení ve svém každodenním životě. Ostatní truchlící se po konci *šlošim* mohou vrátit ke svému normálnímu programu všech aktivit.

Truchlící za své rodiče dodržuje zákaz holení a stříhání vlasů, ale z určitých důvodů je úprava povolena. Při bohoslužbách v synagogách sedí, kromě šabatu a jom tov (svátky), na jiném místě, než je obvyklé. Slavnostem a jiným radostem (koncerty, divadlo, sport pro zábavu) se má stále vyhýbat.

***Vztyčování náhrobního kamene*⁴⁶⁾**

Původ zvyku

V Bibli se dočteme, že Jákob vztyčil pamětní desku pro Ráchel (Gn 35,20). Od té doby mají židovské hroby náhrobky se jmény zesnulých.

Rabín Gamaliel nabádal k tomu, aby pohřeb zdůrazňoval rovnost a prostotu lidí, a tak bylo upuštěno od obrovských zdobených náhrobních kamenů. Jeho syn, rabín Simeon ben Gamaliel říkal, že není potřeba vztyčovat pomníky spravedlivým, protože jejich dílo je jejich památkou. Ve skutečnosti náhrobní kameny nebyly běžné až do středověku, kdy rabín Solomon Adret (13.století, Španělsko) předepsal používání *maceva* (náhrobní kámen). Hebrejské slovo *maceva* znamená „stráž“.

Kdy vztyčovat náhrobek

V *Erec Jisra'el* je hrob vysvěcen po skončení šivy nebo šlošim, ale jinde teprve po uplynutí jedenácti měsíců od pohřbu, Aškenázové v diaspoře dávají přednost vztyčeným kamenům, Sefardé a Židé v Izraeli pokládají ploché *macevot*.

K vztyčování náhrobku není předepsán žádný formální obřad, ale obvykle přejde malá skupina blízkých příbuzných a přátel a recitují *El maleh rachamim*, některé žalmy a *kadiš* (pokud je přítomen minjan). Není zvykem při tomto obřadu jíst nebo vést nezávazný hovor, ale existuje tradice přípitku u hrobu „*L'chajm*“ (*Na život!*).

Co je napsáno na náhrobním kameni⁴⁷⁾

Většinou je zde napsán text v hebrejštině, podobný jako texty na českých náhrobkách. V horní části jsou písmena Peh-Nun ve smyslu „poh nitman“ nebo „poh nikbar“, což znamená „zde leží...“ Na dalším řádku je židovské jméno zesnulého (příjmení podle otce – „syn ...“, „dcera...“). Někdy je před jménem písmeno Resh, které jednoduše znamená „reb“, to je „pan“. Po jméně může také následovat titul ha-Kohen (Heh-Kaf-Heh-koncové Nun), ha-Levi (Heh-Lamed-Vav-Yod) nebo ha-Rav (Heh-Resh-Bet), který označuje, že osoba patřila do rodu kohenů, levitů nebo rabínů. Na třetím řádku je obvykle datum úmrtí v hebrejském číslování, což jsou písmena. Na poslední části náhrobku je napsáno většinou „tehe

nishmatah tzerurah bitzor hachayim“, což znamená „Kéž její duše je připoutána k životu věčnému“. Na židovských náhrobcích můžete také spatřit různé obrazové symboly jako menoru, Davidovu hvězdu, svitky tóry, Iva, nebo desky Desatera. Většina z nich nevyovídá nic o zesnulém (pouze to, že byl Žid). Pokud však uvidíte obraz rukou jakoby stavějících stříšku, znamená to, že dotyčný byl z rodu kohenu, protože kohenové s touto pozicí rukou žehnali při určitých příležitostech kongregaci.

Vkládat do náhrobku fotografii je proti židovskému právu a ani to není židovským zvykem, kromě Židů z bývalého Sovětského svazu tak nikdo nečiní.

Návštěva židovského hřbitova⁴⁸⁾

Kdy navštívit hřbitov

V židovské tradici jsou stanoveny určité doby vhodné k návštěvě hřbitova:

- Pozůstalí navštěvují hřbitov většinou na *jahrzeit*, výročí smrti, někteří však již na konci *šlošim*, nebo *šivy*. Jiný zvyk říká, že by se hrob neměl navštěvovat do konce *šlošim*. Označení výročního dne úmrtí slovem *Jahrzeit* je novějšího data. Pochází od bývalého vídeňského rabína Šalina Jicaka Zekla z Vídeňského Nového města, který zemřel r. 1420. V průběhu doby se vyvinul zvyk opatřovat k výročí úmrtí rodičů zvláštní tabulky zdobené dekorem. Rozšířily se hlavně od poloviny 19.století a jejich ikonografie odráží dobové slohové pojetí.⁴⁹⁾

- Snoubenci navštěvují hrob svých rodičů před svatbou.
- Některé dny v židovském kalendáři jsou také speciálně využívány k návštěvě hřbitova: před svátkem Roš hašana, na půst Tiša b'av, v prvních dnech měsíce Nissan nebo Elul.

Kdy nechodit na hřbitov

Ve dnech radosti jako jsou svátky Purim, Chol hamoed, někdy i Roš chodeš, Chanuka, odpoledne před Purimem, celý měsíc Nissan a Lag b'omer (radostný den přerušující období smutku mezi Pesachem a Šavuot).

Příbuzní, kteří se dostanou na hřbitov kvůli vzdálenosti jen zřídka, mohou navštívit hrob i o svátcích, ale někteří rabíni doporučují, aby neodříkávali modlitbu *El maleh rachamim*.

Pokládání kamínků na náhrobky

Při návštěvě u hrobu se často zanechává malý kamínek na náhrobní desce jako znamení, že zesnulý byl navštíven. Tento zvyk je vysvětlován i jako symbol věčnosti duše: Stejně tak jako kámen vydrží věčně, tak žije i duše navěky. Kamínek je také vykládán jako symbol Boží, *tzur Yisrael*, skála Izraele. Někteří badatelé v tomto zvyku vidí i pozůstatek z dob, kdy se vršily na pohřbená těla mohyly kamenů.⁵⁰⁾

Omyváni rukou

Někdy je zvykem si před vstupem a před odchodem ze hřbitova omýt ruce. Toto omytí je čistě rituální symbol distancování se od duchovní nečistoty mrtvých a návratu do světa živých.

Trhání trávy

Utrhnutí jednoho či dvou stébel trávy před odchodem ze hřbitova symbolizuje modlitbu za zmrtevýchvstání zemřelých při příchodu Mesiáše, kdy smrt vyklíčí ze země jako tráva.

Jahrzeit⁵¹⁾

Jahrzeit je výročí úmrtí blízké osoby. Přestože slovo pochází z němčiny, zvyk je židovského původu. V gemaře je *Jahrzeit* popsán jako období, kdy se mají pozůstalí vyhnout veselí, nemají jíst maso a pít víno.

Jahrzeit je dodržován podle židovského kalendáře, ve stejné datum (kromě roku), kdy došlo k úmrtí, což znamená, že v cizilním kalendáři se bude toto datum lišit o několik týdnů.

Zvyky a tradice na Jahrzeit

Jahrzeit památeční svíčka by měla být zapálena se západem slunce v předvečer Jahrzeitu. Pokud Jahrzeit připadá na šabat, památeční svíčka má být zapálena před šabatovou svící, protože po zahájení šabatu věřící již nesmí zapalovat oheň. Při zapalování svíce nejsou pronášena žádná požehnání.

Na Jahrzeit je někdy zvykem držet půst, ale není to halacha, častější je vyvarovat se masu a vínu.

V synagoze na šabat před Jahrzeitem je zvykem povolat pozůstalého ke čtení posledního úseku Tóry, což je považováno za velkou poctu. Jahrzeit je také připomínán po bohoslužbě malým občerstvením a přípitkem „L'chajm“.

Na Jahrzeit je také tradicí recitovat kaddiš společně s minjanem. Někde může být pozůstalý povolán v synagoze recitovat kaddiš místo závěrečné části z Tóry.

Na Jahrzeit je také zvykem dát finanční příspěvek charitě.

B.) KONZERVATIVNÍ POHLED⁵²⁾

Mezi přístupem ortodoxního a konzervativního judaismu není příliš výrazný rozdíl. Konzervativní judaismu nedává takový důraz na detailní plnění všech jednotlivých rituálů, např. mnoho konzervativních Židů v momentu smrti blízké osoby neříká vůbec požehnání, dále nelpí na zakrývání zrcadel při truchlení.

Ve funkci šomera konzervativní Židé zdůrazňují spíše světský pohled, že šomer hlídá tělo zesnulého také před zloději a mrchožrouty. Pro konzervativní judaismus není sporným bodem dárcovství orgánů, nezakazuje to, ani nedoporučuje. V otázce tahary povoluje, narozdíl od ortodoxního směru, účast příbuzných při rituálu. Nerozlišují také oblečení zesnulých žen a mužů, kromě talitu u muže, do kterého však podle konzervativního judaismu může být zabalena i žena, pokud za života talit nosila (jako rabínka).

Konzervativní Židé upozorňují, že rabín nemusí být na pohřbu přítomen, ale připouštějí, že místní zvyky se liší. Rabín je většinou kontaktován také kvůli chvalořeči na zesnulého (*hesped*). Pozůstalí předávají rabínovi informace o životě zesnulého, jeho vztazích, názorech, práci, dobrých i negativních vlastnostech, aby rabín mohl vykreslit pravdivý obraz zesulé osoby. *Hesped* je pronášen při smutečním obřadu v místním jazyce.

Je také povoleno vkládání vzkazů a různých osobních předmětů do rakve, jako např. oblíbené knihy, básně, palety umělce atd. Nakonec je vložen do rakve váček s izraelskou půdou, který symbolizuje návrat v prach země, ale také sepětí židovského lidu se „Zemí zaslíbenou“.

Rituál *kri'ah* se většinou provádí pouze s černou stuhou nikoliv na oblečení.

Konzervativní judaismus sice upozorňuje, že řezané květiny nejsou součástí židovské tradice, ale neodmítá je. Pozůstalým, kteří chtějí mít květiny na pohřbu, je doporučeno, aby si předem zjistili, jestli vybraný židovský pohřební ústav toto umožňuje. Pěstování květin na hřbitově by se podle konzervativního směru mělo stát všeobecným zvykem. Konzervativní Židé také připouští hudbu a zpěv při smutečním obřadu.

Období truchlení *šiva* je bráno jako individuální záležitost. *Šiva* může být držena i za nežidovského příbuzného, nemusí být držena po celých sedm dní, když to rodinné a pracovní okolnosti neumožňují. Zakryto má být jen velké zrcadlo, ostatní mohou být ponechány odkryty. Muži se mohou holit již po třech dnech. A i jiné variace jsou povoleny. Na konci *šivy* se truchlící může projít nejen kolem bloku domů, ale může si udělat procházku v přírodě, po pláži, v lese atd.

V období *šlošim* se truchlící ještě vyhýbají velkým zábavám a slavnostem, ale je to ponecháno spíše na osobním rozhodnutí.

Konzervativní judaismus také úplně neodmítá najímání cizí osoby na odřikávání *kadiše*, ale upozorňuje na to, že to je kontroverzní zvyk.

Po období *šlošim*, během prvního roku od smrti blízké osoby, se má truchlící ještě vyhýbat čistě společenským oslavám, ale může navštěvovat náboženské slavnosti jako svatby, *bar micva*, obřizku či *brit habat* („obřizka dcery“ – tento rituál je prováděn pouze v konzervativním a reformním judaismu a znamená přivítání dcery do života, nikoliv obřezání).

V konzervativním judaismu je *Jahrzeit* dodržován podle světského kalendáře a při zapalování svíčky při tomto výročí se pronáší většinou osobní modlitba za zesnulého.

Konzervativní judaismus se také zabývá narozením mrtvého dítěte a úmrtím novorozeněte. Ve formálních židovských rituálech této situaci nebyla věnována přílišná pozornost, protože k těmto úmrtím docházelo ve starověku a středověku velmi často. V moderní době je to však stejně srdcervoucí událost jako smrt dospělého. Ortodoxní judaismus se snaží s tímto fenoménem vyrovnat pomocí doporučené literatury. Konzervativní judaismus nabízí již běžné smuteční obřady a ponechává na rozhodnutí rodičů, jestli budou dodržovat celou *šivu* a odřikávat *kaddiš*.

Novým tématem jak pro ortodoxii a konzervativní judaismus je také potřeba mluvit o smrti s dětmi, v poslední době vychází k této problematice mnoho knih, které jsou

doporučovány všemi směry judaismu. Brát děti na návštěvu k truchlícím během šivy není považováno za příliš vhodné.

Na kremaci, pitvy a balzamování pohlíží konzervativní judaismus stejně jako ortodoxní.

C.) REFORMNÍ POHLED⁵³⁾

Zpověď, nebo-li viduj, se praktikuje i v reformním judaismu a je vlastně modlitbou za odpuštění hříchů.

Pohřeb u reformních Židů se koná většinou druhý nebo třetí den od smrti, není nijak tlačeno na dodržení lhůty 24 hodin. Pohřby se nekonají o šabat, na Roš hašana, na Jom Kippur, první den svátku Pesach, Sukot a Šavuot.

Reformní Židé v momentě ztráty blízké osoby požehnání většinou neříkají.

Pítva je v reformním judaismu plně akceptovatelná jako chvályhodný akt a v tomto duchu je také povoleno darovat tělo k vědeckým účelům. Na dárcovství orgánů je pohlíženo jako na plnění židovských hodnot záchrany života (*pikuach nefesh*).

Také balzamování je všeobecnou praxí mezi reformními Židy. Kremace je v reformním judaismu povolena a popel smí být poté pohřben na reformním židovském hřbitově.

Tahara může být provedena pohřebním bratrstvem, nebo je péče o zesnulého předána do rukou ředitele pohřebního ústavu. Pokud si to pozůstalí nepřejí, nemusí být provedena vůbec. Volba oblečení pro zesnulého do rakve je ponechána na pozůstalých. Také rakev může být vybrána rodinou jakákoliv. Střežení těla před pohřbem, funkce šomera, není povinné.

Důležitým prvkem při reformním pohřbu je *hesped* (*pochvalná řeč o životě zesnulého*), který pronáší rabín s potřebnými informacemi o zesnulém od příbuzných a přátel, nebo řeč přednese pozůstalý, či přítel. V *hespedu* je také zmíněn vztah zesnulého k judaismu. Rituál kri'ah, natržení oděvu či stuhu, nemusí být vůbec prováděn.

Květiny na pohřbu, přestože nepatří k židovské tradici, mají být vlídně přijaty a vystaveny. Dále je také vhodné pěstování květin na hřbitově. Praxe zakrývání zrcadel je brána jako pověra a reformní Židé ji nedodržují. Jakmile dojde k úmrtí v rodině, je však zvykem zapálit svíčku v domě zesnulého a nechat ji zde hořet po sedm dní po pohřbu. Svíčka je později zapalována každý rok na Jahrzeit v domě truchlících.

U ortodoxních a konzervativních Židů je běžnou praxí, že smuteční procesí jde kolem synagogy či jiných komunitních institucí, které zesnulý navštěvoval, a na chvíli se zde zastaví. Tento rituál není většinou u reformních Židů praktikován.

Mnoho reformních Židů si zvolí dodržování šivy po tři dny vzhledem k rabínským pramenům, které zdůrazňují nejsilnější zármutek v tomto období. V tomto období nechodí reformní Židé do práce, ale zvyky sezení na nízkých stoličkách a nenošení obuvi nedodržují. Scházejí se zde však všichni blízcí a ostatní členové komunity a společně se modlí. Dodržování šivy a šlošim závisí v reformním judaismu na individuální volbě. Stejně tak návštěvy hřbitova, které však není vhodné vykonat během prvních třiceti dnů po pohřbu, dále o šabat a svátcích.

Roční období truchlení se dodržuje po celých dvanáct měsíců, ne jedenáct jako v ortodoxním a konzervativním judaismu. Během tohoto období není požadováno nosit černé oblečení, ani se jinak omezovat. Truchlící má dodržovat pouze jisté zásady etického chování.

Truchlící mají od pohřbu každý den po celý rok recitovat v synagoze (templu) kadiš. Poté také při každém výročí smrti. Kadiš mohou odříkávat jak muži, tak ženy, a může být recitován u hrobu i bez přítomnosti minjanu. Kadiš má být recitován vždy ve stoje a v reformních komunitách je zvykem, že při recitování kadiše nestojí jenom truchlící, ale všichni přítomní, kteří tak vyjadřují svoji účast na smutku pozůstalých.

Náhrobek je vztyčen většinou do jednoho roku a může být odhalen kdykoliv, jak to vyhovuje rodině. Vystavění mauzolea, hrobky, je v reformním judaismu povoleno. Reformní judaismus také povoluje přemisťování těla zesnulého z jednoho hrobu do druhého, nebo do hrobky.

Jahrzeit může být dodržován jak podle židovského kalendáře, tak podle světského, zaleží na domluvě celé rodiny. Při jahrzeitu je zapálena svíce či jakékoliv jiné světlo v domě

všech truchlících a je zde ponecháno rozsvícené po dobu 24 hodin. Na Jahrzeit se také dávají dary synagoze či charitě. Ve většině reformních synagogách jsou o šabatu na Jahrzeit umístěny na kazatelnu květiny rodinou zesnulého, na kterého se vzpomíná.

V reformních chrámech (templech) je také dodržován jizkor, vzpomínkový obřad, a to na Jom kippur a ráno sedmého dne Pesachu, někdy také na Šmini Aceret a Šavuot.

Reformní judaismu také neuznává platnost nároků kterýchkoliv současných Židů na kněžský původ (kohen), proto zde neexistuje žádný důvod k tomu, aby se někdo musel vyhýbat místům, kde leží mrtvá těla, nebo hřbitovům.

Svatba truchlícího se koná pouze, pokud byla již plánována před smrtí příbuzného, ale bez velkých oslav. Jinak je odložena nejméně až do konce období šlošim.

Některé radikální směry reformního judaismu lpí z náboženského hlediska jen na dvou základních hodnotách judaismu: víra v jednoho Boha a etika Mojžíšova. Ostatní předpisy mohou i nemusí být dodržovány.

4. KAPITOLA: POHŘEB V PRAŽSKÉ ŽIDOVSKÉ OBCI V LETECH 1989-2005: K OTÁZCE POHŘBU JAKO SOUČÁSTI SOUČASNÉ ŽIDOVSKÉ IDENTITY

„Člověk a skupiny lidí jsou trojjedinými existencemi, každý je totiž tím, co znamená ve skutečnosti, zároveň však tím, co si myslí, že představuje, a konečně i tím, co se záměrně snaží o sobě samém sdělit veřejnosti. Pro tuto trojjedinost volíme termín identita.“¹⁾ V této kapitole se budu věnovat tomu, jak se vidí, a sami sebe prezentují, nebo-li zrcadlí ve způsobech myšlení, které vedou k určitému chování členové Židovské obce v Praze a to jak její čelní představitelé, tak řadoví členové. Mimo můj obzor stála verifikace jejich myšlenkového světa s pohledem okolí, tj. nečlenů ŽOP a majoritní společnosti.

Je nutné však připomenout, že „...každý člověk a každá skupina jsou konstituovány i skrze druhé, které si určitým způsobem vykresluje a k nimž zaujímá jistý postoj....Každá identita je však nemyslitelná také bez autoobrazů a autostereotypů, z nichž se mohou posléze stát mýty, které se podle našich výzkumů rodí v interakcích vůči druhým. Dosavadní bádání prokázalo mnohvrstevnost identity, hierarchické uspořádání jejich jednotlivých složek i provázanost jejich vztahu vůči času – historickému i antropologickému.“²⁾ Identita má tedy množství stavebních kamenů, v centru mé pozornosti v této práci je vztah k židovskému tradičnímu pohřbu a tento vztah sleduji u funkcionářů ŽOP, kteří zastupují společně s mladými konvertity ortodoxní postoj, a u řadových členů ŽOP, které bychom mohli označit za reformní Židy nebo nepraktikující, tradiční židovský pohřeb většinou odmítající.

U tohoto poměru členů ŽOP k židovskému tradičnímu pohřbu je potřeba zohlednit to, jak židovský tradiční pohřeb v současnosti v Praze vypadá, co tedy ŽOP jako tradiční pohřeb nabízí, jaký je o tuto nabídku zájem, nebo-li kolik členů ŽOP si ho zvolí, a zároveň u těchto členů, kteří se pro židovský tradiční pohřeb rozhodnou, zjistit jejich míru religiozity, tzn. odpovědět na otázku, proč neortodoxní člen ŽOP si volí ortodoxní pohřeb, nebo zda-li ortodoxní člen vnímá dnešní podobu tradičního pohřbu jako ortodoxní.

Když mluvím o současnosti, myslím tím období po roce 1989, „období klidného mezikulturního klimatu, čas židovské renesance, postupného návratu ke strukturovanosti, k ambicím v rámci menšiny (zhruba od roku 1993).“³⁾ B.Soukupová dále zmiňuje: „...současnost byla a je spjatá s možností přihlášení se k židovské národnosti....Jako relativně nejstabilnější se nám přitom zdá identita ortodoxních Židů, jakkoli tragédie šoa znamenala zničení Prahy jako jednoho tradičního judaistického střediska v Evropě. Ortodoxie je samozřejmě založena na vědomém zdůrazňování odlišnosti a specifického poslání židovského národa. Židé jsou národem vyvoleným, který uzavřel na hoře Sinaj smlouvu s Bohem. V každodennosti je pak tento vztah k Bohu vyjadřován řadou striktních pravidel.“⁴⁾ Ortodoxní poměr ke světu a společnosti se však začal i u nás drobit již v první polovině 19.století⁵⁾, a proto mě zajímalo, jak tradiční pohřeb, pro který platí v ultraortodoxii i ortodoxii mnoho striktních předpisů, vypadá v současnosti, jakou podobu obřadů zachovává dnešní ortodoxní vedení a jak ji uplatňuje při názorové diferenciaci v obci, kdy řadoví členové jsou ve většině zastánci spíše liberálního židovství.⁶⁾

4.A. : Scénář židovských pohřbů v současnosti na Novém židovském hřbitově v Praze na Olšanech a statistika počtu židovských pohřbů v letech 1989-2005

Pro ortodoxní židovský pohřeb platí mnoho striktních pravidel, jak bylo popsáno v 3.kapitole, jedná se jak o jednotlivé úkony pozůstalých, tak o činnost Chevry Kadiši, je předepsáno, jak má vypadat atmosféra v dome zesnulého a pozůstalých, jak má být tělo mrtvého omyto, oblečeno a uloženo do rakve, i jak má samotná rakev vypadat. Je určena i doba, v které se pohřeb musí konat, a chování účastníků pohřbu. A ani po obřadu a uložení rakve do hrobu nemá pozůstalý ustát v dodržování určité tradice, následuje jídlo útěchy a jednotlivá období truchlení, kdy se musí podrobit řadě omezení v běžných činnostech.

Ortodoxní vedení ŽOP v současnosti nabízí všem členům židovské komunity, i neortodoxním a nevěřícím, tradiční židovský pohřeb na Novém židovském hřbitově v Praze na Olšanech. Pozemek pro tento hřbitov získala pražská Chevra Kadiša od města Žižkova již v roce 1886, jeho užívání bylo však schváleno až na konci roku 1888 a první pohřeb se zde konal roku 1890. Krátce po založení hřbitova byla postavena v zadní části pozemku budova domu očisty (bejt tahara) a márnice, tato budova byla obnovena roku 1994. Před ní byla roku 1893 dokončena rozlehlá novorenesanční obřadní síň. V polovině 30.let byla vlevo od hlavní brány přistavěna budova vrátnice, která dnes slouží jako příbytek správce hřbitova a kancelář, kde jsou evidovány všechny pohřby na hřbitově. Plocha hřbitova byla od počátku rozčleněna na 22 přibližně čtvercových polí. Ve dvacátých letech byl hřbitov rozšířen na východě o nový pozemek. V roce 1933 byl ke hřbitovu připojen na jihovýchodě nově založený urnový hřbitov se samostatným vstupem a funkcionalistickou obřadní síní, dnes je urnový hřbitov přístupný přímo ze hřbitova. Nový židovský hřbitov je svojí rozlohou největším židovským hřbitovem v Praze, přesto byl již za první půlstoletí svého užívání téměř zaplněn (v období 1890-1940 zde bylo pohřbeno okolo 15 000 osob). Hřbitov byl především pohřebištěm pražské židovské obce v Josefově, jako hlavní židovský hřbitov však sloužil a slouží i dnes také souvěrcům z ostatních židovských obcí v Praze a jejím okolí. Dnes se již pohřbívá převážně pouze na čtyřech užších polích, oddělujících původně starší a novější část hřbitova. Pozemek ve vstupní části hřbitova před obřadní síní byl od začátku vyčleněn pro zasloužilé osobnosti židovské obce a pro památníky. Dnes zde nacházíme řadu pomníků a čestných hrobů. Při jižní zdi židovského hřbitova jsou osazovány pamětní desky těm, kteří žádný hrob nemají, protože zahynuli v nacistických koncentračních táborech nebo na pochodech smrti neznámo kde.¹⁾

Připojením urnové části se jistým způsobem narušil ortodoxní ráz Nového židovského hřbitova v Praze. V původní části sice stále platí ortodoxní předpis, který nepovoluje kremaci a pohřby nežidů na židovském hřbitově, ale v urnovém háji je tomu právě naopak. Židovské tradiční pohřby, jak nabízí a zařizuje rabinát ve spolupráci se správou hřbitova a s účastí členů obnovené Chevry Kadiši,²⁾ probíhají jen na původním pozemku hřbitova. V urnovém háji nabízí obec jen krátký obřad bez účasti rabína.

Vzhledem k ortodoxnímu vedení ŽOP by i scénář tradičního židovského pohřbu, který obec nabízí, měl odpovídat ortodoxnímu aranžmá a předpisům. Tam, kde se tyto dva scénáře (ortodoxní a nabídka vedení ŽOP) rozcházejí, uvádím ortodoxní podobu dle literatury psané ortodoxními rabíny či pramenů vydaných Chevrou Kadišou v Praze.

Ortodoxní rituály před smrtí jako např. návštěva nemocných, účast při odřikávání poslední zповědi umírajícího a setrvání u lůžka umírajícího³⁾, které vykonávají zejména členové Chevry Kadiši, tato oblast byla u nás v současnosti přenechána profesionálům z řad sociálních a zdravotních institucí a organizací, jako je EZRA, nebo zaměstnanci domovů důchodců zřízených ŽOP.⁴⁾

Při úmrtí člena židovské komunity v Praze, pro kterého má být vykonán tradiční židovský pohřeb, pozůstalí, nemocnice nebo domov důchodců informují rabinát ŽOP nebo správu Nového židovského hřbitova. Správce hřbitova obvykle zajistí odvoz těla do márnice na židovském hřbitově, kde je připraveno k rituálnímu omytí (tahara). K většině úmrtí dnes dochází v nemocnicích a domovech důchodců, i proto nejsou dodržovány ortodoxní

předpisy, které se týkají atmosféry v domě zesnulého jako např. rozliti vody truchlícími, otevírání oken či zakrývání zrcadel a střežení těla zesnulého.⁵⁾ Funkci šomera, strážce těla zesnulého, většinou vykonávají členové Chevry Kadiši, v Praze je tomu tak, pokud se tělo nachází v márnici na hřbitově a sežene se člen Chevry mající zrovna čas, jinak to musí zajistit správce hřbitova či rabinát ŽOP.⁶⁾ Průvodčí pohřbu, člen Chevry Kadiši, by měl být i prvním, kdo se o smrti člena náboženské obce dozví (protože průvodčí pohřbu má povinnost navštěvovat umírající a setrvat u jejich lůžka až do posledního vydechnutí) a také ten, kdo informuje hrobníka a ostatní členy spolku, zařídí úmrtní list a od aktuára spolku získá datum a dobu pohřbu, dále má dozírat na výrobu rakve a roucha pro zesnulého a vést jednotlivé obřady při tahaře.⁷⁾ Současná situace Chevry Kadiši v Praze však neumožňuje řádné fungování spolku. Členové Chevry jsou dnes především mladí lidé většinou s nedostatkem času a i financí, spolek nemá žádná pevná pravidla a vedení, členství v něm není nijak striktně podmíněno. Ani komunita však není s jejich činnostmi příliš seznámena, a tak pozůstalí, zaměstnanci domovů důchodců a nemocnic většinou informují o úmrtí rabinát nebo správu hřbitova. A tak se průběh obrací a členové spolku jsou informováni naopak od rabinátu, aby se zajistila účast minjanu (10 dospělých mužů – Židů) na tahaře (u ženské tahary je minimální počet 3 ženy) a smutečním obřadu.⁸⁾

Tahara

K přípravě židovského tradičního pohřbu podle ortodoxního judaismu patří také rituální omývání těla zesnulého, tzv. tahara. Na Novém židovském hřbitově v Praze je vyčleněna na taharu speciální místnost v budově za obřadní síní. Ženskou taharu vykonávají nejméně tři ženy, členky Chevry Kadiši. Nejdříve si obléknou bílé pláště, hygienické rukavice a roušky, přemístí tělo zesulé na speciální stůl určený k tahaře a pronesou modlitbu v hebrejštině. Poté tělo omyjí vodou a potírou rozšlehaným vejcem. Při omývání i potírání postupují vždy od levé poloviny těla od shora dolů a poté stejně tak u pravé poloviny těla. Když toto dokončí, přistoupí se k samotné tahaře. Opět odrecitují modlitbu v hebrejštině a tělo bez přerušení opláchnou čtyřiceti litry vody, poté osuší a obléknou do bílého rubáše a čepečku. Nakonec členky Chevry Kadiši přenesou tělo do holé dřevěné rakve, na ústa a oči přiloží hliněné střepy a do rakve přidají tři hrsti půdy ze Svaté země – Izraele. Poté pronesou další modlitbu a rakev uzavřou. Tělo zesulé je tak připraveno na tradiční židovský pohřeb. Při mužské tahaře musí být přítomen podle ortodoxních předpisů alespoň minjan, neboli deset dospělých mužů. Smuteční obřad následuje většinou v ten samý den, nebo 1 den po provedení rituálního omytí těla zesnulého.⁹⁾

Dle informací od pana Berkoviče je u ženské tahary minimální počet tři až čtyři ženy, protože je to fyzicky náročné, u mužské tahary jsou minimálním počtem tři muži, aby se mohla provést modlitba. Tahara se provádí i v mimopražských obcích, pokud jsou na to vybavené, jinak se udělá tahara v Praze a tělo se převezve. Taharu lze provést i v nemocnici za určitých podmínek.¹⁰⁾ Ortodoxní rituál tahary je tedy, až na minimální počet členů Chevry u mužské tahary, na Novém židovském hřbitově prováděn zcela dle ortodoxních pravidel, což potvrdili i ortodoxní rabíni z Izraele, který v 90. letech měli dělat členům Chevry školení o tahaře.¹¹⁾

V době mezi úmrtím a pohřbem nejbližší příbuzní zesnulého truchlí, ale jelikož se většinou nejedná o ortodoxně věřící¹²⁾, nevnímají toto období, ani statut Onen (truchlící zařizující pohřeb) jako stav, který by je osvobodil od určitých náboženských povinností, nebo naopak omezoval v určitých činnostech, jako např. v konzumaci masa a vína, a zavazoval k vykonání určitých příprav před pohřbem.

Smuteční obřad

Účastníci pohřbů se scházejí před obřadní síní na Novém židovském hřbitově většinou načas a po příchodu rabína se všichni přemístí do obřadní síně, ženy jsou nasměrovány napravo a muži nalevo od rakve, která leží na podstavci uprostřed síně pokryta černým sametovým přehozem a obklopena dvěma svícemi v záhlaví, a čtyři elektrické svíce

stojí v rozích rakve. Rodina zesnulého zaujme sedadla v první řadě. Přítomní jsou většinou oblečení v černém a muži musí mít pokrývku hlavy, klobouk, čepici nebo jarmulku. Jarmulku si má správně podle předpisů hřbitova nasadit každý muž, který vchází na hřbitov. Někteří účastníci pohřbů přináší řezané květiny, které položí na rakev v obřadní síni, nebo později vhodí na rakev do hrobu. Pohřby mívají návštěvnost obvykle kolem dvaceti osob, pokud se však jedná o osobnosti činné pro Obec nebo v jiných organizacích, účast je větší, asi kolem padesáti lidí. A na pohřbech opravdu významných osobností, jako jsou rabíni, kantoři, předsedové obce apod., se sejde až kolem sto lidí.¹³⁾

Když se dostaví všichni návštěvníci pohřbu, pan Berkovič, správce hřbitova, zavře dveře do obřadní síně a stoupne si k nim, aby mohl potichu vpouštět opozdilce. Před rakev, nebo podél rakve, předstoupí rabín a začne recitovat (či zpívat) modlitby v hebrejštině z modlitební knížky. Smuteční obřad ve velké většině případů provádí v současnosti rabín Karol Efraim Sidon¹⁴⁾, ale existují případy, kdy ho zastoupí jiný rabín nebo kantor, nebo si pozůstalí výslovně vyžádají jiného rabína. Ortodoxní členi Chabadu¹⁵⁾ si zvolí spíše svého rabína Manise Barashe, který vede obřad ve více ortodoxním duchu¹⁶⁾, ve zpěvu u rakve se střídá i s dalšími muži, členy Chabadu nebo pohřebního bratrstva. K vedení smutečního obřadu je potřeba být věřícím Židem, znát tradiční scénář pohřbu a knihu Avelut – Smutky a umět recitovat modlitby a žalmy v hebrejštině.¹⁷⁾

Hesped

Po hebrejských modlitbách následuje při židovském pohřbu smuteční řeč, tzv. hesped. Osoba mající tuto řeč stojí na stupínku nad čelem rakve v obřadní síni. Ortodoxní hesped má mít náboženský charakter a je většinou pronesen rabínem nebo kantorem. Ortodoxní rabíni doporučují pro jeho sestavení určitý postup¹⁸⁾. Nejdříve je potřeba se setkat s rodinou zesnulého a zjistit: jména příbuzných, vztahy zesnulého s rodinou, přáteli, v zaměstnání a v komunitě. Dále se má od blízkých rabín od blízkých dozvědět osobní data zesnulého, informace o jeho dětství a mládí, o rodinném zázemí, profesionálních úspěších, oblíbených činnostech, aktivitách pro komunitu a charitu a také o myšlenkách a lidech, kteří byly v jeho/jejím životě určující. Pokud rabín neměl možnost zesnulého během života poznat, doporučuje se několik náboženských textů pro úvod nebo ukončení řeči.¹⁹⁾

V současnosti je touto osobou nejčastěji rabín Karol Efraim Sidon. Smuteční řeči sestavuje většinou po poradě s pozůstalými, kteří mu doručí životní data zesnulého, popíší jeho život a rodinu, dále si pozůstalí mohou určit, co chtějí, aby bylo v hespedu o zesnulém zdůrazněno. Karol Sidon si většinou smuteční řeči ukládá do počítače, odkud si je před obřadem vytiskne. Smuteční řeč má podle něj obsahovat nejen popis života zesnulého a zdůraznění jeho kladných stránek, ale má být vyvážená a připomenout i některé „prohřešky“ zesnulého.²⁰⁾

Smuteční proslovy vrchního pražského a zemského rabína Karola Sidona většinou začínají nějakým biblickým nebo midrašickým přirovnáním, nebo krátkým shrnutím či zamyšlením nad životem a osobností zesnulého. Poté v krátkosti popisuje životní události dané osoby, při čemž zdůrazňuje rodinné zázemí, pokud se jednalo o ortodoxní prostředí, osud dotyčného zesnulého za 2. světové války, většinou s odkazy na hrůzy holocaustu. Dále se rabín zaměřuje na období komunismu a vyzdvihuje morální kvality zesnulého. A většinou obsáhlou částí hespedu bývá činnost dotyčného po roce 1989 a to zejména činnost pro pražskou židovskou obec či jiné organizace, které se zaměřují na židovskou komunitu. Často je také poukázáno na náboženský život zemřelého a na víru v Boha jako spravedlivého soudce. Pokud zesnulého rabín znal, připojuje obvykle popis osobní zkušenosti, nebo nějakou příhodu z jejich setkání.

Ve smuteční řeči „*Jen listí na pilířích Staronové neopadává*“ pronesené na pohřbu Ižó Singera v září roku 1992, zdůrazňuje rabín Karol Sidon zejména zbožnost zesnulého, jeho stálé místo v synagoze, a nazývá ho „dobrým a věrným Židem“²¹⁾. V hespedu, jež pronesl rabín K. Sidon při pohřbu PhMr. K. Wassermanna v listopadu 1993²²⁾, je nejprve biblické přirovnání pro popsání charakteru pana Wassermanna, dále je ve zkratce podán jeho životopis spolu s činnostmi v odboji a zdůrazněním morální čistoty i během období komunismu. Velká část smuteční řeči je věnována činnosti zesnulého pro ŽOP, jejíž

předsedou byl K.Wasserman zvolen roku 1990. Nakonec se K.Sidon opět soustředil na charakter zesnulého a zároveň se asi obracel s výtka na přítomné i nepřítomné členy obce: „Byl všechno jiné moralista, očekávající, že všichni budou čistí a bohabojní, netrápilo a nezlobilo jej na lidech, že jsou, jací jsou, ale to, že to, jací jsou, kamuflují přetvářkou, byť leckdy jen proto, že by si přáli být lepší...Tohle na sklonku života doslova trýznilo Kopla, syna Baruchova z Bánské Štiavnice, víc než cokoli jiného, a to ho nakonec stálo život.“²³⁾ Podobným způsobem Karol Sidon postupoval i při sestavování smutečního projevu proneseného na pohřbu vrchního kantora dr.Ladislava Bluma v srpnu roku 1994²⁴⁾ a učitele a kantora Mikuláše Rotha v lednu 2000²⁵⁾. Nejdříve začal zamyšlením nad celým životem a osobností zesnulého, u Mikuláše Rotha přidal i osobní zkušenost s dotyčným, poté nastínil životopis s důrazem na původ, 2. světovou válku, studia, činnost po 2. světové válce a činnost pro ŽOP společně se zbožností dotyčných, na závěr vyjádřil lítost nad ztrátou obou velkých mužů, ale opět připomenul víru v Boha jako spravedlivého soudce: „Svět bude mít vždycky zapotřebí lidí, jako byl Miki Roth a vždycky jich bude nedostatek. Ale B-h je spravedlivý soudce a jeho odchodem soudí především nás...“²⁶⁾

Některé hespedy rabína Karola Sidona trochu odbočují od výše uvedeného schématu, např. smuteční řeč na pohřbu Hany Rothové v červnu 1997²⁷⁾ a hesped z pohřbu Petra Kosáka z ledna roku 1997²⁸⁾. Tyto smuteční proslovy se liší zejména tím, že oba zesnulí zemřeli poměrně v raném věku, Hana Rothová po těžké nemoci a Petr Kosák při autonehodě, a zanechali po sobě rodiny s dětmi. Karol Sidon se zřejmě z těchto důvodů soustředil ve smutečních proslovech zejména na útěchu pozůstalých, i přes jejich zármutek nad ztrátou se snažil upevňovat jejich víru ve spravedlnost boží: „...proč ovdověla mladá žena a osiřely čtyři děti? Ne, ve skrytu své duše nepředpokládáme, že to bylo náhodou, a myšlenka, že je to nespravedlivé, nás mučí právě proto, že z toho neštěstí činíme zodpovědným toho, jehož také můžeme činit zodpovědným, protože – ať již si myslíme nebo říkáme cokoli – věříme, že bez jeho vůle nepohneme ani prstem.“²⁹⁾ A podobně ve smuteční řeči na pohřbu Hany Rothové: „Raši říká: ‚B-ží soud není jako lidský soud. Lidský soud člověk opouští provinilý, ale z B-žího soudu odchází omilostněn.‘ Pravda, ať je sebesthorší, zůstává pravdou, a v pravý čas přináší své plody.“³⁰⁾ Dalo by se tedy říci, že rabín Karol Sidon přizpůsobuje smuteční řeč dané situaci, zejména, když ví, že účastníci obřadu budou věřící členi ŽOP, kteří prožili nečekanou velkou ztrátu a mohli by se od víry po tomto prožitku odvrátit, snaží se svůj proslov obrátit na ně s úkolem vrátit a upevnit jejich židovskou víru, protože, jak praví: „Židovská emuna je není vlastně jen vírou v existenci B-ha, protože ta je asi dána všem lidem, majícím účast na zázraku života. Židovská emuna je věrnost jedinému B-hu, z jehož vůle přijímáme dobré i zlé s vědomím, že i ta část pravdy, již nemůžeme prožívat jinak než zlo, je tu nakonec pro naše dobro.“³¹⁾

Další smuteční řečí, která nezahrnuje postupný životopis a nadržuje se příliš jakéhosi schématu výše uvedeného, je hesped pronesený Karolem Sidonem na pohřbu Jiřího Fialy, tajemníka ŽOP, v červnu roku 1994³²⁾. Obsahuje sice úvodní midrašické přirovnání, po němž následuje vylíčení charakteru zesnulého a jeho činnost pro ŽOP. Původu, života a rodiny se rabín dotýká jen náznakově: „přes jeho vykouřené plíce a utahané srdce, přes neviditelné stopy, kterým se na jeho předčasné smrti spolupodepsala tři léta strávená v koncentracích..., přestože v něm neztratila otce jen jeho dcera...“³³⁾ Celý hesped se zdá trochu patetický a je možné, že se zde rabín Sidon nechal unést, protože zesnulého dobře znal: „Chvála se nemá přehánět, a jestliže se Vám zdálo, že jsem mluvil poněkud lehkovážně, bylo to jen proto, že jsem se příliš zjevnou chválou nechtěl dotknout citu pro míru, který jsem vždy u pana inženýra obdivoval, ale nic než slova chvály jsem nenalezl.“³⁴⁾

Šulchan aruch³⁵⁾ popisuje příkaz (micvu) hespedu jako velký úkol, jímž je velebit mrtvého. Je micvou říci o zesnulém věci, které „zlomí srdce“ přítomných a způsobí mnoho pláče, a připomenout jeho dobré skutky.³⁶⁾ Účel smuteční řeči může být různý. Podle toho, co se praví v Šulchan aruch je hesped součástí procesu truchlení živých, kteří si tak mají připomenout dobré skutky zesnulého, poučit se z jeho konání a ponořit se do žalu z jeho odchodu. Rabi Jehuda ha-Nasi³⁷⁾ poukázal svým prohlášením před smrtí („... nevelebte mě v malých obcích...“) i na jiný význam smuteční řeči. Důvodem pláče a připomínání si dobrých

vlastností a skutků zesnulého na pohřbu může být i jakési zastupování a obhajování duše zesnulého před nebeským soudem. Třetí výklad účelu hespedu kombinuje dva předchozí tak, že tvrdí, že vyvoláním duše zesnulého určením jeho dobrých skutků a uvrhnutím pozůstalých a ostatních účastníků do smutku lze tyto žijící lidi přimět ke změně způsobu jejich života v dobrém směru, čímž se zároveň uctí a podpoří duše zesnulého před božím soudem.³⁸⁾

Při pohřbech řadových členů ŽOP, které rabín Karol Sidon osobně příliš neznal, jsou hespedy většinou stručnější a méně osobní. Neortodoxní účastníci pak nevnímají účel, s jakým jsou předneseny, a bývají spíše zklamáni.³⁹⁾

Stejně jako rabín Karol Sidon, dodržují ortodoxní obsah a účel hespedů, kdy je zdůrazňována zbožnost zesnulého, životní zkušenost a činnost pro ŽOP či jiné organizace, i další zastupitelé obce, jako např. předseda FŽO Jiří Daníček, ortodoxní člen reprezentace ŽOP Jakub Šváb, nebo místopředseda FŽO a bývalý předseda ŽOP Zeno Dostál, který však nepatřil mezi ortodoxní představitele ŽOP.⁴⁰⁾

Jiří Daníček pronáší své smuteční řeči většinou společně s rabínem Karolem Sidonem, proto jsou zřejmě jeho hespedy kratší a soustředí se v nich jen na zdůraznění určitých stránek osobnosti zesnulého. Smuteční proslov z pohřbu dr.Ladislava Bluma, který pronesl po delší smuteční řeči Karola Sidona, byl zaměřen zejména na židovský způsob života vrchního kantora. Ve svém rozloučení zdůraznil: „V jeho případě otázka, zda byl dobrým Židem, protože byl dobrým člověkem, nebo naopak dobrým člověkem, protože byl dobrým Židem, ztrácí opodstatnění. Byl obojím zároveň a vždy přirozeně a samozřejmě, že jsme to občas jako samozřejmost také přijímali a ne vždy dostatečně oceňovali...“⁴¹⁾ Smuteční řeč z pohřbu Zeno Dostála, spisovatele, filmaře, místopředsedy FŽO, prezidenta B'nei B'rith a člena správní rady Židovského muzea, který zemřel v lednu roku 1996, začal Jiří Daníček také přirovnáním a potom vyzdvihl zejména činnost Zeno Dostála pro všechny organizace, jejichž byl členem a jeho „čistý štít“ z dob komunismu.⁴²⁾

Jakub Šváb, na rozdíl od Jiřího Daníčka, sestavuje dlouhé smuteční řeči, které pronáší na místo rabína Karola Sidona. V jeho hespedech je vždy dlouze popsán život zesnulého podle schématu: původ, 2. světová válka a holocaust, za komunismu, po roce 1989 a činnost pro ŽOP. Ke konci proslovu je také zdůrazněna zbožnost zesnulého, např. ve smuteční řeči z pohřbu rabína Jakuba Grünbergera z března roku 2002: „Ani několik operací mu nezabránilo vykonávat obě funkce, do poslední chvíle měl i své jasné představy o židovské obci a jejím fungování. Ještě několik hodin před svou smrtí se připravoval na vedení sederových večeří nadcházejícího Pesachu v Penzionu a Domově seniorů Ch.Jordana...“⁴³⁾ Hespedy Jakuba Švába jsou velmi systematické, ale někdy možná i trochu neosobní.

Zeno Dostála pronesl dva roky před svou smrtí krátký hesped na pohřbu Jiřího Fialy, tajemníka ŽOP v červnu roku 1994 po hlavním proslovu rabína Karola Sidona, který byl jakýmsi poděkováním panu Fialovi za jeho činnost pro Obec a osobním rozloučením Zeno Dostála se zesnulým.⁴⁴⁾ Tato smuteční řeč patří však spíše k neortodoxním hespedům, které se nezabývají náboženským přesvědčením a životem zesnulého, ale soustředí na dobré skutky a vlastnosti zesnulého z pozice obecně lidské a jsou pronášeny zejména příbuznými, přáteli a známými.

Příkladem takovéto reformní smuteční řeči je i hesped na pohřbu E.M. z úst její přítelkyně⁴⁵⁾. V hespedu přítelkyně stručně popsala životní osudy zesulé E.M., která prošla koncentračním táborem, později emigrovala do Austrálie a po návratu se věnovala zejména charitativní činnosti, pracovala také v uprchlických táborech. Dále se přítelkyně E.M. zmínila o osobnosti zesulé, kterou obklopovalo vždy hodně přátel, jelikož přes všechny prožité hrůzy kolem sebe šířila pozitivní energii a snažila se vždy pomáhat druhým. O jejím náboženském smýšlení nepadla zmínka, jelikož to zřejmě z pohledu přátel nebylo důležité.

V některých dnech, pokud na ně vyjde smuteční obřad, nemá hesped podle ortodoxních pravidel zaznít vůbec, jedná se např. o svátek Roš chodeš⁴⁶⁾. Tento předpis je dodržován zejména u ortodoxních členů Chabadu.⁴⁷⁾

Procesí

Po smuteční řeči je sejmuta černá látka z rakve, zaměstnanci hřbitova přivezou dvoukolák, na který rakev položí. Před vozíkem s rakví vychází příbuzní zesnulého a za rakví jde rabín a za ním ostatní účastníci pohřbu. Toto pořadí většinou pomáhá udržovat rabín a pan Berkovič. Jen výjimečně je pořadí: první rakev, poté pozůstalí a rabín a nakonec ostatní.⁴⁸⁾ Ortodoxní výklady se také často liší, jednou za rakví jde rabín, za ním rodina zesnulého a pak ostatní⁴⁹⁾, jindy jdou v popředí členové pohřebního bratrstva, po nich příbuzní, potom hodnostář bratrstva, kantor a pak rakev, za níž jde představenstvo a případně rabín.⁵⁰⁾

Procesí se pomalu přemístí ke hrobu. Během cesty rabín odříkává žalmy v hebrejštině. Rakev vezou zaměstnanci hřbitova. Pouze při pohřbech, které vede rabín Manis Barash s rakví manipuluje pouze rabín a členové Chevry kadiši a při procesí odříkávají žalmy, v recitaci se střídají a zároveň dělají sedm povinných krátkých zastávek dle ortodoxního ritu Rakev při těchto pohřbech ukládají společnými silami všichni mužští účastníci pohřbu.⁵¹⁾ Při ostatních pohřbech tuto činnost vykonávají zaměstnanci hřbitova, což opět úplně neodpovídá ortodoxním předpisům.⁵²⁾

Hrob

Při většině pohřbů je rakev uložena do předem vykopaného nového hrobu bez náhrobní desky. Místo na nové hroby je přibližně 250 metrů od obřadní síně. Někteří zesnulí jsou však uloženi do rodinných hrobů, které musí být také předem připraveny, tzn. že náhrobní deska je dočasně sundána. Pouze velmi významné osobnosti pražské židovské komunity mají hrob v přední části hřbitova, kousek od obřadní síně, jako např. vrchní kantor Viktor Feuerlicht.⁵³⁾ Nové hroby se na hřbitově přidělují chronologicky za sebou, jak lidé umírají.⁵⁴⁾

Když je rakev uložena do hrobu, rabín opět recituje modlitby v hebrejštině a kadiš v aramejštině, pokud je přítomen minjan (10 mužů). Poté hází na rakev tři lopatky hlíny z oddělené nádoby, jedná se o izraelskou zeminu. Poté stejný akt činí pozůstalí a další účastníci pohřbu. Rakev nakonec zahazují vykopanou hlínou členové Chevry kadiši a účastníci pohřbu kondolují pozůstalým. Potom se všichni pomalu rozcházejí. Pouze výjimečně se po pohřbu koná posezení v malém sále v budově správy hřbitova s modlitbou, zákuskem a sklenkou alkoholu.⁵⁵⁾

Obřad u hrobu odpovídá z větší části ortodoxním předpisům, existují pouze malé odchylky jako např. nepoužívání zadní strany lopatky a předávání lopatky mezi truchlícími.⁵⁶⁾ Čistě reformním znakem je přítomnost květin při obřadu, které se házejí společně s hlínou na rakev do hrobu. Pan Berkovič to komentoval tím, že se to nezakazuje, protože na pohřeb chodí i lidé nežidovského původu, že nesouhlasí pouze s nošením věnců a věnečků. Rabín Abramson vidí květiny na židovském pohřbu jako místní zvyk.⁵⁷⁾ Dotazovaní členové většinou věděli, že květiny na židovský pohřeb nosit nemusí, ale vnímali to jako věc individuální volby.⁵⁸⁾ Ani při smutečním obřadu v síni ani u hrobu není v současnosti příliš dodržován ortodoxní rituál kri'a, natržení oděvu na výraz smutku. V některých případech přistoupí pozůstalí na natržení černé stuhy, což však nenaplnuje ortodoxní rituál.⁵⁹⁾ Návštěvníci pohřbu se po kondolování u hrobu obvykle rozcházejí domů. Ulička útěchy⁶⁰⁾ není formována a tradiční slova útěchy většina účastníků pohřbu nezná, je běžné říci: „upřímnou soustrast“. Tradiční jídlo útěchy v domě truchlících se nekoná, nebo je nahrazeno zákuskem a sklenkou alkoholu po pohřbu. Zvyk charitativních darů po pohřbu v pražské židovské komunitě neexistuje.

Pohřby se většinou nekonají, jak říká ultraortodoxní pravidlo, do 24 hodin od úmrtí, ale spíše po dvou či třech dnech, což je však v ortodoxní tradici přípustné.⁶¹⁾

Období truchlení

Po pohřbu následují období truchlení pro pozůstalé, šiva, šlošim, první rok. Ortodoxní věřící se snaží zachovávat většinu příkazů a omezení pro tato období, ale neortodoxním řadovým členům tyto tradice většinou nic neříkají, chodí do práce, vedou intimní život, pečují o svůj vzhled, účastní se slavností.⁶²⁾ Jen někteří pozůstalí dodržují sedmiměsíční zákaz

vstupu na hřbitov ode dne pohřbu a stejně je tomu i se zákazem vstupu na hřbitov, který platí pro příslušníky rodu kohenů.⁶³⁾ Recitování kadiše doma či v synagoze dodržují pouze věřící členové ŽOP, kteří i jinak chodí pravidelně do synagogy.

Do jednoho roku na výročí smrti se odhaluje náhrobek, je přitom proveden malý obřad, kterého se účastní pozůstalí, správce hřbitova a někdy i rabín. Vztyčen může být již sedmý měsíc od pohřbu. Do společných hrobů se dříve mohlo pohřbívat až po deseti letech, ale podle nového předpisu to lze dříve, když se dodrží určité míry. Lhůty pro opětovné vztyčení náhrobku u společných hrobů nejsou tak přísné jako u nového hrobu. Pokud chtějí pozůstalí udělat slavnostní odhalení, zakryje se pouze nový nápis.⁶⁴⁾

Někteří členové ještě zachovávají Jahrzeit (výročí smrti), ale někdy ho přesouvají na nejbližší šabat ode dne úmrtí, nebo si to spojí se Svátkem všech svatých.⁶⁵⁾ Na památku zapalují svíci doma nebo na hřbitově, většinou však neomezují svůj jídelníček a nerecitují kadiš v synagoze, jak doporučuje ortodoxní tradice.

Udržovat hroby je podle hřbitovního řádu povinností pozůstalých, když však příbuzní již nežijí, nebo se mnoho let neobjevují, pečuje o hroby správa hřbitova, která má na starosti i přístupové cesty.⁶⁶⁾ Někteří pozůstalí navštěvují hřbitov na Jahrzeit, nebo na různé židovské svátky, či na Svátek všech svatých. Občas zanechávají i kamínek na náhrobku jako symbol, že zesnulého navštívili.⁶⁷⁾

Scénář židovského pohřbu na Novém židovském hřbitově v Praze odpovídá ortodoxním předpisům jen v určitých bodech. Někdy jsou rituály trochu modifikovány někdy nejsou dodržovány vůbec, to se týká zejména pravidel a povinností, které mají být závazné pro pozůstalé a ostatní účastníky pohřbu. V aranžmá současného židovského pohřbu se tak objevují dva rozdílné myšlenkové světy. Na jedné straně stojí ortodoxní vedení ŽOP, které se snaží udržet ortodoxní podobu rituálů nabízených a uskutečňovaných na Novém židovském hřbitově v Praze. A na druhé straně jsou pozůstalí, převážně neortodoxní, pro které většina rituálů ztratila již svůj význam, odmítají je, nebo je ani neznají. Ortodoxní vedení o tomto stavu židovské tradice ví a možná i proto se snaží striktně dodržovat alespoň ty obřady a rituály, které spadají pod její pravomoc, jako např. tahara či vedení smutečního obřadu v siní. Nesnaží se však vnucovat pozůstalým dodržování dalších rituálů, protože má obavu, že by to mohlo pozůstalé odradit od tradičního židovského pohřbu úplně.

Statistika počtu židovských pohřbů v letech 1989-2005

Již jsem zmínila obavu ortodoxního vedení ŽOP z úbytku zájmu řadových členů o tradiční židovský pohřeb. Tato obava zřejmě vychází i ze současného využití nabídky pohřbů, které mají určitý tradiční scénář, jak bylo popsáno výše. Ze statistických údajů vychází, že celkově v období od ledna 1989 do srpna 2005 zesnulo 620 členů pražské židovské komunity, 375 žen (60,5%) a 245 mužů (39,5%), 345 z 620 zesnulých patřilo mezi členy ŽOP, což představuje 55,6%, tedy více než polovina. Průměrný věk zesnulých je poměrně vysoký – 82 let, vyšší než průměrná délka života v ČR. Celkově se na Novém židovském hřbitově v Praze konalo v tomto období 190 tradičních židovských pohřbů, tedy u necelé třetiny (30,6%) zesnulých. Většina tradičních pohřbů se koná při úmrtí člena ŽOP, u „nečlenů“ ŽOP je zájem o tradiční židovský pohřeb velice malý.⁶⁸⁾

Nejvíce obřadů za celé období 16-ti let provedl vrchní kantor Viktor Feuerlicht, bylo jich 80, na druhém místě je vrchní rabín Karol Sidon s 53 pohřby, následuje vrchní kantor Ladislav Blum (34 pohřbů), rabín Jehuda Ješarim (20 pohřbů), rabín Mordechaj Deše (9 pohřbů), rabín Daniel Mayer (8 pohřbů), rabín Jakub Grünberger (7 pohřbů), kantor Mikuláš Roth (3 pohřby), rabín Yaron ben David (3 pohřby), rabín Samuel Abramson (2 pohřby) a rabín Manis Barash (1 pohřeb). Nejvíce smutečních řečí pronesl za celé sledované období vrchní rabín Karol Sidon (139 hespedů), dále rabín Daniel Mayer (16 hespedů), vrchní kantor

Viktor Feuerlicht (16 hespedů), vrchní kantor Ladislav Blum (6 hespedů), Artur Radvanský (6 hespedů), předseda FŽO Jiří Daníček (4 hespedy), Vilém Krása (3 hespedy), J. Slánský (3 hespedy), Jakub Šváb (2 hespedy) a po jedné smuteční řeči Zeno Dostál, rabín Jakub Grünberger, Leo Pavlát a rabín Samuel Abramson.⁶⁹⁾

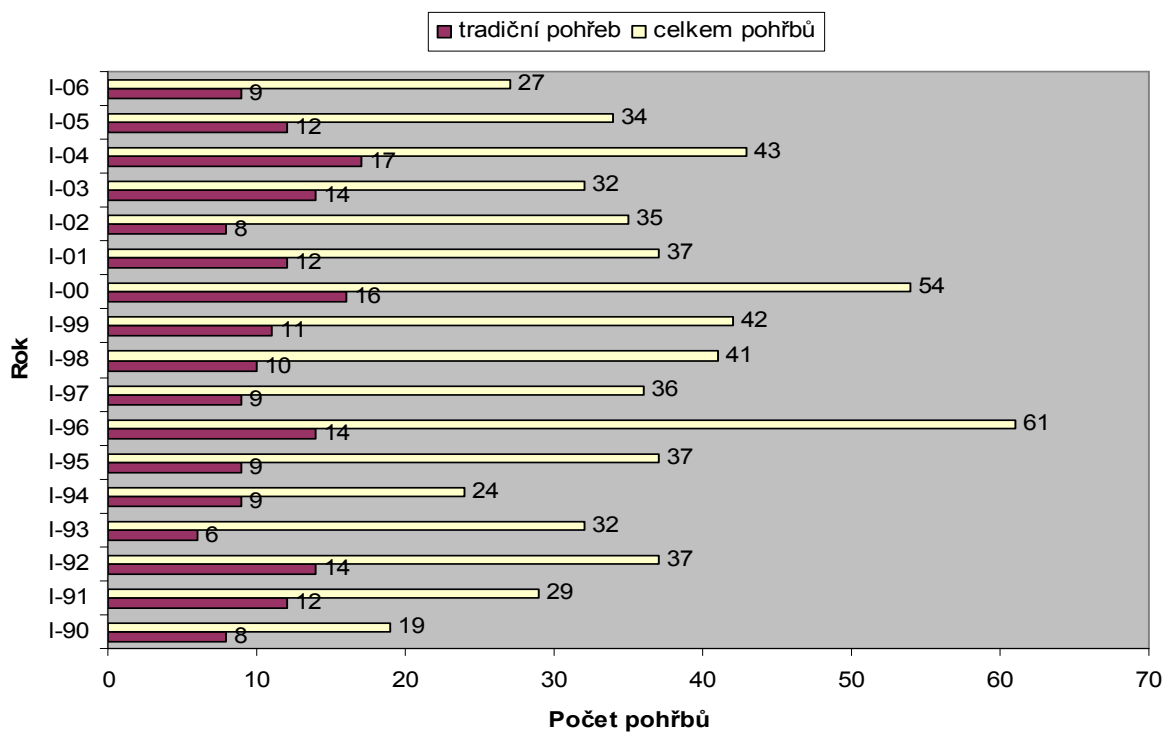
Dá se říci, že zájem o tradiční židovský pohřeb byl v prvních letech – 1989, 1990, 1991- poměrně vysoký, asi okolo 40% zesnulých bylo takto pohřbeno. V roce 1992 náhle toto číslo pokleslo na 18%, lze pouze spekulovat, jestli se tak stalo i v souvislosti s odchodem rabína Daniela Mayera, protože další rok počet židovských pohřbů opět vyšplhal k 37%. Od roku 1994 do roku 2001 však poměr tradičních židovských pohřbů k jiným způsobům pohřbívání klesl až na 1:4. Od roku 2002 do současnosti se poměr opět ustálil přibližně na 1:3, 1 tradiční židovský pohřeb na 3 zesulé členy židovské komunity.

Z daných pramenů však nelze vyčíst, kde a jak byli pohřbeni ostatní příslušníci židovské komunity, kteří si nezvolili tradiční židovský pohřeb, nebo později uloženi urny do urnového háje. Je velice pravděpodobné, že většina z těchto zesnulých byla zpopelněna a pozůstalí naložili s urnou, jak uznali za vhodné. Největším problémem, co se týká dodržování ortodoxních tradic v současnosti, je zřejmě otázka kremace a pitvy, které jsou v ortodoxním judaismu striktně zakázané. Pan Berkovič a pan rabín Sidon mi sdělili, že se snaží pitvám u členů židovské komunity, kteří si zvolí tradiční židovský pohřeb, zabránit, ale pokud je pitva soudně nařízená, je to velmi komplikované. Kremace je problémem židovské komunity v Praze již několik desítek let, Rabín Karol Sidon na tento stav reagovat takto: *„Členové židovské komunity prostě žijí v české společnosti a většinou převzali i českou kulturu a zvyky, jako je i kremace. Mně se to moc nelíbí. Nejsem z toho příliš šťastný. Připadá mi to i celkem „uhozený“, ten obřad je vlastně neúplný, opona se zavře a rakev sjede „kdovíkam“. Další aspekt, co s tím souvisí, že většina těch lidí již nedostala žádnou židovskou tradici do svého života, a to již před válkou, takže vlastně ani nevědí, proč by si měli zvolit tradiční židovský pohřeb. Hodně rodin bylo asimilovaných již před válkou, a tak jejich příbuzní ani nemají na co navazovat. Od těchto lidí nemůže člověk nějaké dodržování jim vzdálených tradic požadovat.“*⁷⁰⁾ Pan Berkovič vidí problém i ve smíšených manželstvích, kdy chtějí být manželé pohřbeni spolu, ale na židovském hřbitově může být pohřben jen Žid. Hodně lidí si podle něj také proto volí kremaci

Stále však zůstává skutečností to, že jedna třetina ze zesnulých členů židovské komunity má židovský pohřeb. Tuto jednu třetinu zesnulých, kteří si zvolí židovský tradiční pohřeb tak, jak ho nabízí ortodoxní vedení ŽOP, lze interpretovat jak pozitivně, tak negativně. Ortodoxní vedení to vnímá spíše jako negativní jev, členové se podle nich odvrací od židovské tradice a přijímají hodnoty většinové společnosti.⁷¹⁾

Na druhou stranu v této třetině nejsou zastoupeni pouze ortodoxní Židé, ti totiž tvoří celou třetinu členů ŽOP, ani třetinu všech příslušníků židovské komunity v ČR.⁴⁾ Z toho tedy vyplývá, že tradiční židovský pohřeb si volí stále i neortodoxní členi ŽOP. Tím, co je k tomuto rozhodnutí vede jsem se zabývala při vyhodnocování přímých řízených rozhovorů s řadovými členy ŽOP. Nejdříve jsem se však na tento jev podívala ze strany ortodoxního vedení ŽOP, které mi mělo odpovědět na otázku, co by mělo řadové členy k tomuto rozhodnutí vést, proč by mělo být ještě dnes závazné pro nevěřícího Žida zvolit si ortodoxní pohřeb.

Počet tradičních židovských pohřbů v letech 1989-2005

4.B.: Význam židovského pohřbu z pozice funkcionářů ŽOP

Když již víme, jak vypadá současný scénář židovského pohřbu, který nabízí ortodoxní vedení ŽOP, a také jsem zjistili, kolik členů ŽOP si takovýto pohřeb zvolí, otázkou zůstává, proč se scénář pohřbu zachovává v této podobě a proč si ho řadoví členové obce vyberou jako způsob, jak chtějí být pohřbeni. Nejdříve se podíváme na myšlenkový svět ortodoxních funkcionářů, jaký význam židovskému pohřbu dávají a proč povolují v současnosti určité ústupky od ortodoxního ritu.

Význam a scénář pohřbu

V prvním okruhu otázek jsem se všech dotazovaných funkcionářů ptala na význam a scénář tradičního židovského pohřbu. Získala jsem odpovědi dle ortodoxního výkladu. Rabín Abramson mluvil o velkém významu pohřbu do země, který spočívá v přesvědčení o zmrtvýchvstání, což kremace neumožňuje, a povinnosti být smutný. Rabín Jehuda Ješarim přirovnal židovský pohřeb významem k židovské svatbě. Výročí smrti je u rabínů podle něj oslavováno jako vstup do nejlepšího světa. Tradiční židovský pohřeb je velmi důležitý z hlediska víry, protože: „*Věříme, že tento svět je jenom cestou k dalšímu světu. Lidé v tomto světě mají misi, mají něco vykonat. V tomto světě jsou dobří a zlí lidé, mír a války, peníze, lži a všechno. Naše mise je vypořádat se s tím a snažit se žít svatým způsobem života. Ačkoli podmínky k životu tu nejsou snadné, musíme svou misi naplnit. Věříme, že to, co děláme zde, na tom záleží, když nás poté Bůh vezme do dalšího světa, dalšího života. Když člověk přijde na věč, jeho duše přichází ze skvělého velkého světa a při pohřbu vezmeme tělo, které je jako dům pro duši. Tělo není nic – jenom materiál, ale duše existuje napořád. Tělo je svaté, protože je domovem svaté duše. Vezmeme svaté tělo a dáme ho do země, protože ze země povstalo a jde tam zpět, duše jde k Bohu, proto si musíme smrti vážit. Některé zvyky jsou soustředěné také na pozůstalé, protože musíme myslet na psychologickou stránku celé události, musíme dělat společnost pozůstalým, rodině. První den je nejtěžší, potom následuje týden truchlení, rok a poté jeden den v roce – den úmrtí – je vyhrazen truchlení za zesnulého. Soustředíme se tedy na náboženskou stránku obřadu, na úctu k zemřelému a pozůstalým a na psychologickou pomoc pozůstalým.*“⁷³⁾ Na významu židovského ortodoxního pohřbu se všichni tři rabíni shodnou, protože všichni vycházejí z ortodoxní tradice.

Scénář pohřbu popisují také dle ortodoxní tradice s rituálním omýváním a přípravou těla, smutečním obřadem, procesím, uložením rakve, hostinou a jednotlivými obdobími smutku, ale zároveň však připouští, že se řada těchto rituálů v současnosti nedodrжуje. Vrchní rabín Sidon popsal dnešní situaci takto: „*V Praze se však z toho (z tradic) realizuje velmi málo. Snažíme se však, aby to bylo nenásilné. Když se rodina rozhodne pohřbít svého zesnulého na židovském hřbitově, zařídíme obřad, ale většinou pak už pozůstalí další smuteční tradice nedrží. Lidi chodí do práce a také se neuvědomují, že ve starých tradicích je mnoho užitečného. Když člověk smutek odloží, tak tím něco neukončí. Životní zkušenost říká, že je potřeba tu tečku udělat tak, jak nejlépe to jde.*“⁷⁴⁾ Dále rabín Sidon však zdůraznil, že i přes nedodrívání určitých rituálů židovský tradiční pohřeb stále zdůrazňuje to, že ve smrti jsme si všichni rovni, není okázalý a nejsou tu rozdíly mezi rakvemi, oblečením nebožtíka a aranžmá obřadu, což je podstatou židovské tradice pohřbívání.

Ortodoxní vedení ŽOP tedy toleruje jisté upouštění od některých ortodoxních tradic v židovském pohřbu, ale zároveň zdůrazňuje, že význam židovského přístupu k pohřbívání, který spočívá v sedmi zásadách⁷⁵⁾ (*úcta k mrtvým, uvědomění si skutečnosti smrti a její přijetí, zachování rovnosti a prostoty, komunitní zodpovědnost a podpora, dávání volného průchodu emocím, potvrzování a uvědomění si ceny života a uchování vzpomínky na zesnulé v paměti*), se nemění a zůstává stále závazný.

Současná situace v židovské komunitě v Praze

Tím se dostávám i k druhému tématickému okruhu, který se týkal současné situace v židovské komunitě ohledně volby tradičních pohřbů a jednání s pozůstalými. Rabín Sidon

popsal několik důvodů, proč si dnešní členové židovské komunity nevolí tak často tradiční židovský pohřeb. Podle něj je to způsobeno nejenom proto, že prožili holocaust a ztratili své blízké v plynových komorách, ale cesta krematoria je dána spíše materialistickou a komunistickou výchovou, lidé podle něj dnes ani nevidí smysl pohřbu. Rabín se vyjádřil přímo: *„Členové židovské komunity prostě žijí v české společnosti a většinou převzali i českou kulturu, zvyky, jako je i kremace. Mně se to moc nelíbí. Nejsem z toho příliš šťastný. Připadá mi to i celkem „uhozený“, ten obřad je vlastně neúplný, opona se zavře a rakev sjeđe kdovíkam. Další aspekt, co s tím souvisí, že většina těch lidí již nedostala žádnou židovskou tradici do svého života, a to již před válkou, takže vlastně ani nevědí, proč by si měli zvolit tradiční židovský pohřeb. Hodně rodin bylo asimilovaných již před válkou, a tak jejich příbuzní ani nemají na co navazovat. Od těchto lidí nemůže člověk nějaké dodržování jim vzdálených tradic požadovat.“*⁷⁶⁾

V ortodoxním pojetí pohřbů nebo v zákazu pohřbu nežidovských příbuzných na židovském hřbitově rabín Sidon problém dnešní situace nevidí: *„Já samozřejmě nevedu obřady v nějakých náboženských termínech, ani v tomto směru nějak příliš neřečním před lidmi, kteří to vlastně i neradi slyší. Prostě se ani nemusí nic říkat, pokud to nechtějí, takže v tomto problému taky nevidím. Já ho nevidím vůbec, ale prostě ti lidé jdou s proudem, manželství jsou smíšená, partner může být již po smrti, lidé jsou více asimilovaní, nejsou již třeba Židi podle halachy, nic jim to neříká, a pak se tam třeba necítí příjemně. S tím se nedá nic moc dělat. Máme snad kvůli tomu tady zařídit kremaci.“*⁷⁷⁾ Jako řešení pro nežidovské příbuzné vidí urnový háj při židovském hřbitově, kde se dělá malý obřad, ale rabín se ho neúčastní. Nepovažuje však tento důvod, proč lidé nechtějí tradiční židovský pohřeb, za příliš častý.

Rabín Abramson konstatoval, že ohledně tradic a tradičního židovského pohřbu funguje víceméně jen pražská komunita a že v ostatních obcích se stane jen málokdy, že by měl někdo z členů zájem o židovský pohřeb. Stejně jako rabín Sidon mi potvrdil, že není problém udělat tradiční židovský pohřeb i nečlenovi židovské obce, pokud je prokazatelné, že byl Žid. Pokud si členové takový pohřeb nezvolí, nejsou nijak sankcionováni, protože podle obou rabínů je Obec vděčná za každého člena a takováto opatření by členy akorát odpuzovala. V tradičních židovských pohřbech nejsou u nás podle rabína Abramsona rozdíly ve scénáři, pouze v návštěvnosti, musí být však vždy přítomen minjan (deset židovských mužů), aby mohl být obřad vykonán. Podle rabínů Abramsona a rabinát současní členové ŽOP, kteří si volí tradiční židovský pohřeb, nevnímají význam pohřbu jako cestu ke vzkříšení, ale berou to spíše jako pokračování tradice svých rodičů, která jim však už moc neříká, nejsou ani věřící. Rabíni připustili, že i události holocaustu mohou mít vliv na výběr pohřbu, ale rabín Ješarim to vidí jako nelogické jednání. Podle rabína Ješarima: *„Příbuzní nechají zesnulého spálit většinou ze dvou důvodů. Za prvé si tradiční židovský pohřeb nepřejí a ta je podle mě velmi zlé. Většinou však lidé nevědí, co je podle Zákona důležité a jak takový tradiční židovský pohřeb vypadá. V těchto případech vezmeme popel zesnulého a pohřbíme ho tradičním způsobem.“*⁷⁸⁾ Nebo ještě předtím, jak rabín Ješarim připustil, se rabín snaží příbuzné přemluvit k tradičnímu pohřbu. Rabín Ješarim vyjádřil naději na obnovu židovského tradičního pohřbívání v Praze i přesto, že v současnosti mnoho rituálů dodržováno není.

Pan Berkovič, správce židovského hřbitova, reagoval na dotaz ohledně současného stavu židovského tradičního pohřbívání z pozice člena ŽOP a člověka, který má zřejmě o celé situaci největší přehled. Na hřbitově pracuje osm let. To, že židovských tradičních pohřbů ubývá (*průměrně se koná asi 20 tradičních pohřbů za rok, při otevření hřbitova to byly až dva pohřby denně*)⁷⁹⁾, přičítá nejen asimilaci do české společnosti a ztrátě tradice, ale také vzrůstající průměrné délce života a vzniku smíšených manželství, kdy chtějí být partneři pohřbeni společně. Řešením podle něj je urnový háj, nebo budoucí změna předpisů ohledně pohřbívání na židovském hřbitově, kterou se zabývá rabín Sidon. Ohledně samotného ortodoxního obřadu si pan Berkovič myslí, že *„...pokud je člověk Žid, tak zásady zůstávají stejné, co se týče zákona, svátků a co se týče pohřbů, rituály zůstávají stejné, ať se jedná o ortodoxní či reformní komunity....Nepobožný Žid je pohřben stejně jako ortodoxní,*

*pokud si přál tradiční židovský pohřeb. Tato tradice se předávala z generace na generaci,...*⁸⁰⁾

Od pana Berkovič jsem také získala informace o přidělování míst pro nové hroby a finanční náročnosti židovského pohřbu. Místo hrobu se přiděluje chronologicky za sebou, jak lidé umírají (vrchní kantor Feuerlicht – výjimka, výše vysvětleno). Místo hrobu si lidé kupují za symbolickou částku 1 000,- Kč na 99 let. Jak říká pan Berkovič: *„Je to taková symbolika zákonů, že Žid musí dát nějaké peníze na svůj pohřeb, taková micva, stejně jako, když opouští Žid hřbitov, tak by měl přispět pro štěstí do kasičky na bráně, také při určitých pravidelných modlitbách mají Židé přispívat do kasičky.“*⁸¹⁾ Za obřad je domluvena jednorázová taxa 6 000,- Kč, pro členy rodiny je zde však státní dotace na pohřeb 5 000,- Kč, takže nakonec zaplatí opět pouze 1 000,- Kč. Pohřeb je tedy z větší části dotovaný, protože ve skutečnosti vychází na 14 000 až 15 000,- Kč.

Ohledně finančních záležitostí a místa hrobu jedná s pozůstalými pan Berkovič, v tomto směru se nezmínil o žádných problémech či nedorozuměních. Domluva ohledně výběru pohřbu a samotného obřadu s pozůstalými připadá většinou rabinátu, a tak jsem směřovala nejvíce otázek týkajících se komunikace s pozůstalými rabínu Sidonovi.

Rabín Sidon mi sdělil, že nejčastěji se dozví o úmrtí člena z Domova důchodců Charlese Jordana, z nemocnice, nebo od přátel a příbuzných zesnulého. Poté musí co nejdříve kontaktovat žijící příbuzné a snaží se jim vysvětlit význam židovského pohřbu a přemluvit je tak k této volbě, ale připouští, že se to povede jen minimálně. Rozhodnutí pozůstalých však respektuje. Někdy plní přání zesnulého ohledně tradičního židovského pohřbu i jeho přátelé nežidovského původu. Rabín Sidon připouští určité problémy komunikaci s pozůstalými, i když si tradiční pohřeb zvolí: *„...je složité jim vysvětlit, že pohřeb musí proběhnout co nejdříve, že nemohou zesnulého uložit do ledničky. Židovský tradiční pohřeb by měl proběhnout ještě v den úmrtí, ale limit je do tří dnů. Lidé si také neuvědomují smrt po stránce duchovní, jaké to je pro zesnulého, když je ponechán uzavřen v té ledničce. A to už ani nemluví o pitvách. Zrovna předminule se nám to stalo, i když nebyl důvod, ten člověk byl starý a prostě ho využili zřejmě ke studijním účelům. Neznám podrobnosti, ale asi to byl nedostatek z naší strany, že jsme tomu včas nezamezili.“*⁸²⁾

Na otázku, co vede pozůstalé k volbě tradičního židovského pohřbu, mi odpověděl rabín Abramson tak, že děti či známí obvykle plní přání zesnulého, který vnímal židovský pohřeb jako pokračování určité tradice, např. Že tak byli pohřbeni jeho rodiče. Podobně se vyjádřil i rabín Ješarim: *„Po komunistické éře je vcelku těžké obnovit tradici židovského pohřbu. Lidé o této možnosti většinou nevědí, nebo o to nemají zájem. Ale mnoho z nich si stále pamatuje židovské zvyky z dětství, a tak vyjádří přání ještě za svého života, že by chtěli tradiční židovský pohřeb, i když nejsou věřící. Někteří příbuzní však i přesto nepřijdou, i když podle židovského zákona by měli.“*⁸³⁾

Pozůstalí při jednání s rabinátem nemají většinou žádná speciální přání, nechávají scénář obřadu na rabinovi. Kvůli konfliktu na ŽOP si někdy zvolí rabína, který má obřad vykonat, dle jejich sympatií k té či oné straně konfliktu. Jinak se ve většině případů sejdou s rabínem Sidonem, předají mu data a informace o zesnulém pro sestavení smuteční řeči. Rabín Sidon říká o svém sestavování smutečních řečí následující: *„Většinou neobtěžuji lidi nějakými hlubokými úvahami, ale snažím se říct o nebožtíkovi to nejlepší, co se dá, ale zároveň to musí odpovídat realitě, nebudu o někom říkat, že byl nesmírně zbožný, když jsme ho v životě neviděli v synagoze. Ale každý člověk má něco pěkného. Vždy si tedy ve spolupráci s pozůstalými zjistím informace o tom člověku, někdy ho i znám osobně a pak je to snadnější, a pak to sepíši.“*⁸⁴⁾ O dodržování tradičních pohřebních rituálů rabín pozůstalé spíše jen informuje, protože sám ví, že nikoho nemůže nutit do něčeho, co je mu často vzdálené a cizí.

Současnou situaci v židovské komunitě v Praze nehodnotí kladně ani jeden z dotazovaných. Rabín Abramson vidí židovskou tradici jako pomalu umírající. Rabín Sidon mluvil o celospolečenském problému, kdy se vytrácí jakýkoliv smysl smrti a lidé nejdou ani pohřbívání. Postupnou asimilaci Židů do většinové společnosti vnímá jako proces vedoucí k oddělení se od židovské komunity, díky němuž se stává složitější i komunikace

s pozůstalými. Rabín Jehuda Ješarim zastával trochu pozitivnější stanovisko, problém viděl zejména v nevědomosti, v neznalostech židovských náboženských tradic, které však lze získat nebo obnovit. Pan Berkovič vidí situaci jako částečně řešitelnou také jistým ustoupením od ortodoxních předpisů a povolením pohřbů na židovském hřbitově i partnerům ze smíšených manželství, kteří nejsou Židé podle halachy.

Vývoj a současný stav Chevry Kadiši

Nakonec jsem se dostala k okruhu otázek týkajících se vývoje a současného stavu Chevry Kadiši, pohřebního bratrstva. Prvním dotazovaným na toto téma a zároveň člen Chevry Kadiši byl rabín Jehuda Ješarim, který mi podal informace o současném stavu bratrstva a jeho poslání. Organizace má podle něj asi 30 členů, 15 žen a 15 mužů, většina jsou mladí lidé od 22 do 30 let. Práce v Chevře je pro všechny dobrovolnou činností. Pomoc mrtvému, tzv. „chesed šel emet“, je v judaismu, jak mi vysvětlil rabín, velmi důležitou micvou (=závazek), je to nezištná činnost a je ctí pro každého ji vykonávat. Chevra Kadiša však nebyla v době konání rozhovoru ještě uznána jako oficiální organizace, což se však během roku změnilo, jak i rabín Ješarim předpokládal. Členem se v současnosti může stát každý Žid, který dodržuje alespoň minimum náboženských příkazů. Někteří zájemci přicházejí na rabinát sami a některým je tato služba nabídnuta. Členové se setkávají na Obci, neexistují však přesná pravidla pro činnost Chevry, členové jsou voláni, aby se dostavili, když je třeba. Rabín Ješarim mluvil také nadšeně o návštěvě izraelského rabína, který měl jako expert v oboru pomoci s obnovou Chevry Kadiši v Praze.

Poněkud skeptičtější v názorech na současný stav Chevry Kadiši v Praze byl rabín Abramson. Podle něj je celá současná Chevra kadiša naprosto virtuální společenství, jistý jmenný seznam lidí, kterým může paní Gutmanová zavolat, když je potřeba udělat taharu, a ani nevidí u členů obce nějakou potřebu pohřební bratrstvo obnovovat. O pohřby samotné se stará správce hřbitova, který k tomu má zaměstnance, a ostatní dřívější činnosti Chevry Kadiši, jako starost o nemocné, staré lidi a sirotky apod., dnes supluje stát. Zájem o tradiční pohřby je dnes velmi malý, zvyky s tím související nejsou téměř dodržovány a tento zájem podle něj v budoucnu nebude nijak narůstat, spíše naopak. Na přítomnost specialisty z Izraele reagoval tím, že „*tradice se dá obnovit, pouze pokud obecensťvo bude chtít, nelze to lidem vnucovat.*“⁸⁵⁾ Výběr členů se podle rabína Abramsona také nedělá, protože jsou „*vůbec rádi, že se někdo přihlásí.*“⁸⁶⁾ A ženského osazenstva je podle něj jen velmi málo.

Podobný názor o Chevře Kadiše vyjádřil i pan Berkovič, který je uveden na seznamu členů pro vykonávání tahary. Sdělil mi, že organizaci zakládali mladí členové ŽOP a sepsali nějaké neoficiální stanovy spolku. Jeho pohled na celou problematiku spolku je velice střízlivý: „*Chevra Kadiša je základem židovského pohřbu. Dříve to byl velice prosperující spolek, který velmi pomáhal lidem, byl finančně nezávislý a poskytoval půjčky. Členství ve spolku byla čestná funkce, členové byli většinou továrníci a bankéři a měli z čeho čerpat. Bylo to úplně o něčem jiném. Dnes chtějí mladí tuto tradici obnovit. Myslím si, že je to dobrý nápad a že by to mělo fungovat. Chevra pomáhala při smrti, před pohřbem, při pohřbu i po něm, při nemoci atd. Ale dnes se musí vyloučit oblast nemocných, protože na to jsou profesionálové, funguje tady EZRA. Co se však týče pohřbu, tak by to mělo fungovat, ale mně se zdá, že to nefunguje. Zatím to funguje jenom tak, že se obvolávají dobrovolníci na seznamu pro vykonání tahary, kteří přijdou vždy ochotně. Jinak podle mě Chevra Kadiša nefunguje, protože by tam měl být nějaký předseda, stanovy atd. Základem Chevry by podle mě měli být starší lidé, protože mladí studenti mohou mít často problém kdykoliv se kvůli pohřbu uvolnit a dorazit. V tom vidím i organizační problém. Obec chtěla, aby chevra fungovala při obci, což mladí nechťejí, protože to tak ani dříve nebylo, Chevra Kadiša byla samostatná organizace. Takže je zde ekonomický i politický problém. Na druhé straně odkud dnes seženou peníze, než z obce. Museli by vydělat 2 až 3 miliony ročně, to by znamenalo zdražení pohřbů. Dříve měla Chevra přidruženou výrobu a mohla tak být soběstačná. Dnes by se asi našly organizace a nadace, které by přispívaly, ale musely by vědět, že tam jsou lidé, kterých si váží a kterým mohou jim věřit. Dnes Chevra pomáhá akorát s taharou a vykopáváním a zakopáváním hrobů, ale jinak většinu věcí kolem zařizují já. Uvidíme, jak to bude vypadat v budoucnu.*“⁸⁷⁾ O odbornících, kteří přijeli z Izraele a Londýna, aby školili

členy Chevry v tahaře řekl, že uznali, že taharu provádí členové přesně podle předpisů a že je nemají v tomto směru co učit.

Po těchto rozporuplných výpovědích jsem se zeptala na současný stav Chevry Kadiši i vrchního rabína Sidona. Souhlasil s tím, že spolek byl obnoven, je registrován jako přidružená organizace FŽO, má i svou předsedkyni, ale je vlastně nefungující, protože vše je vyřizováno jako dříve přes rabinát a pana Berkoviče. Takže stejně, jak uváděl rabín Abramson a pan Berkovič, je zde seznam lidí pro vykonání tahary. Rabín Sidon vyčítá členům Chevry, že více nejednají s lidmi a nešíří osvětu tak, jak si dali za úkol, nemají čas, jsou mladí a studují. Pro fungování spolku je podle něj potřeba jak odhodlání a čas, tak i peníze. Rabín Sidon připustil, že občas by nějaký člen Chevry zasloužil být vyloučen, ale z nedostatku lidí se to stejně nedělá.

Funkcionáři ŽOP mi vyložili význam a scénář židovského tradičního pohřbu z ortodoxního pohledu, ale připustili, že pro většinu řadových členů ŽOP tento význam při volbě pohřbu není rozhodující, nebo o něm ani nevědí, a průběh celého obřadu také není striktně ortodoxní, protože se v některých momentech přizpůsobuje pozůstalým a účastníkům, kteří tradici neznají, nebo nedrží. Tento ústup tradice vidí funkcionáři jako fatální pro celou židovskou komunitu a pro ně nepochopitelný, ale zřejmě neodvratný. Kritizovali postoj pozůstalých i kremaci v případech smíšených manželství, i když na druhou stranu uznávali, že je potřeba se přizpůsobit současnému stavu komunity a snažit se tak neztratit členy. Někteří funkcionáři i věřili, že komunitu lze obnovit za pomoci mladých tradici uznávajících členů. Většina si tím však není úplně jista, i když v to alespoň doufá např. u obnovení spolku Chevra Kadiša. Pouze rabín Abramson vyjádřil názor, že tradice u nás upadla do totálního zapomenutí. Na druhou stranu však právě on připustil, že tradiční židovský pohřeb si členové volí, protože to ještě dnes berou jako pokračování určité tradice, např. tradice svých rodičů. Myslel to zřejmě tak, že náboženská tradice je téměř zapomenuta, rodinná tradice a vlastní zkušenost občas ještě přetrvává, ale asimilace postupně udusí asi i ji. Podobně se vyjádřil i rabín Sidon: „*Hodně rodin bylo asimilovaných již před válkou, a tak jejich příbuzní ani nemají na co navazovat.*“⁸⁸⁾

Otázkou zůstává, jak celou problematiku vidí sami řadoví členové židovské komunity v Praze, proč si židovský pohřeb volí, či nevolí, co o něm vědí, jaký pro ně má význam, jaké smuteční tradice dodržují.

C.) Význam židovského pohřbu z pozice řadových členů ŽOP

Po prezentaci myšlenkového světa funkcionářů ŽOP a jejich pohledu na současnou židovskou komunitu v Praze vzhledem k dodržování tradice židovského pohřbu se dostávám k samotným členům a jejich vyjádření k problému židovské identity ve spojení s židovským tradičním pohřbem, jak je nabízen na Novém židovském hřbitově v Praze. Názory na význam židovského tradičního pohřbu u řadových členů ŽOP oscilovaly mezi ortodoxní interpretací (u mladých konvertitů), přes spojení významu s tradicí rodičů a prarodičů, až po odmítnutí a volbu kremace. Řadové členy jsem rozdělila na několik skupin, na pozůstalé⁸⁹⁾, starší členy ŽOP, kteří přežili holocaust⁹⁰⁾, a mladé ortodoxní konvertity⁹¹⁾.

Pozůstalé lze dále rozčlenit podle toho, jaký typ pohřbu na Novém židovském hřbitově zařizovali, jednalo se buď o tradiční židovský pohřeb, nebo pouze o uložení urny v urnovém háji⁹²⁾.

Pozůstalí – urnová část židovského hřbitova

U členů, kteří zvolili podle sebe nebo přání zesnulého urnový háj, neexistuje většinou velké spojení s tradicí a židovským pohřbem. Většinou se jedná o členy, kteří židovské svátky a tradice ve své rodině nepamatují: „*Nikdy jsme žádné židovské svátky neslavili, pokud si pamatuji. Normálně jsme slavili vánoce. Do synagogy jsem nechodil.*“⁹³⁾ Cítí se být více Čechy než Židy, na ŽOP jsou přihlášení spíše kvůli rodičům, ale nechodí tam. Uložení urny volí místo tradičního obřadu, protože zesnulí si nepřejí náboženský pohřeb, nebo chtěli být pohřbeni u nežidovského příbuzného, jehož popel je také v urnovém háji: „*Otec neměl nějaké jasné přání ohledně svého pohřbu. Se sestrou jsme uvažovali o pohřbu na židovském hřbitově, ale náboženský obřad jsme nechťeli, a matka byla zpopelněna, a tak by nebyli spolu. Rabín Sidon sestru přemlouval k tradičnímu pohřbu, ale přitom řekl, že urna s popelem matky nemůže být přemístěna k němu, že by to bylo moc komplikované a proti zásadám. Tak jsem se nakonec rozhodl pro zpopelnění.*“⁹⁴⁾ Tyto členové tvoří určitou podskupinu pozůstalých členů ŽOP, která vyrůstala bez jakékoliv židovské tradice a ani se k ní nevrátila.⁹⁵⁾ Většinou se jedná o lidi středního věku, pocházející ze smíšených manželství. Mívají středoškolské vzdělání a jejich rodiny patří ke střední sociální vrstvě. V této podskupině je důležitých několik bodů: dotazování o svém židovském původu vědí, židovské svátky a tradice však doma nedodržovali a nedodržují, na ŽOP jsou po roce 1989 registrováni, ale chodí tam jen velmi zřídka, jejich rodiče cítili určitou sounáležitost s židovskou komunitou, oni se cítí být Čechy, nikoliv Židy, židovský tradiční pohřeb nechťejí, nemá pro ně význam. Mohou však zařizovat uložení urny nebo tradiční židovský pohřeb na židovském hřbitově pro své rodiče, většinou tak plní přání zesnulých, jednání z Obcí však někdy raději přenechávají na jiných příbuzných, protože s ortodoxním vedením a obřadem nesouhlasí: „*Zařizoval jsem pohřeb své matky, nebo spíš ŽOP to zařídila. Dali mi vědět, že zesnula a že si přála tradiční pohřeb, a tak ať rozhodnu, aby to mohli připravit. Přijel jsem hned do Prahy. Syn o tom věděl a říkal, že maminka si to opravdu přála, a tak jsem nic nenamítal. Syn pak ještě o tom mluvil s rabínem Sidonem a předal mu nějaké informace o mamčině životě.*“⁹⁶⁾ Sami si takový pohřeb nepřejí: „*Já budu mít asi civilní pohřeb s kremací. Nepřemýšlel jsem o tom. Nechám to na ženě nebo na dětech. Židovský pohřeb nechci. Nic to pro mě neznamená, nejsem věřící.*“⁹⁷⁾ Veškeré tradiční smuteční rituály jsou jim již cizí: „*Trochu mi vadilo to rozdělení žen a mužů, manželka to také nechápala. Těm hebrejským zpěvům jsem taky nerozuměl, ani tomu proč jsme měli jít před rakví. Syn*

mi některé věci vysvětlil. Pohřby nemám rád tak či tak, tak nemůžu říci, že se mi líbil, ale bylo to přání mé matky, a tak jsem to respektoval.“⁹⁸⁾

V některých případech se u pozůstalých, kteří zařizovali uložení urny, jako důvod pro zpopelnění objevuje i motiv holocaustu: „*Ortodoxní pohřeb nechci. Chci spálit. Rodiče byli také spáleni, tak proč bych já měla být nábožensky pohřbena s nějakým obřadem a rabínem, kterého neznám. A na nějaké zmrtvýchvstání nevěřím.“⁹⁹⁾ Své židovství pak vnímají také v tomto spojení: „*Vyrostla jsem v něm. Je to určitá sounáležitost se všemi zavražděnými v koncentračních táborech. Cítím se však být hlavně Češka. Věřím, ale neříkám tomu židovská víra, je to má osobní víra.“¹⁰⁰⁾ Paní E.M., která přežila holocaust, zařizovala uložení urny příbuzného zesnulého a sama si přeje také zpopelnit, vyrůstala před válkou v již reformované rodině a po válce neudržovala již téměř žádné tradice: „*Rodiče byli spíše vlastenci, než aby se zajímali o náboženství. Ale o svém původu jsme vždy věděli a o tradicích mě hodně naučil dědeček. Naše děti jsme v duchu židovství nevychovali, vychovávali jsme je jako Čechy. Muž byl komunista, náboženství nesnášel.“¹⁰¹⁾ Paní E.M. můžeme přiřadit i ke skupině strašících členů ŽOP, kteří přežili holocaust a nepřejí si židovský pohřeb, jež je charakterizována níže.***

Pozůstalí – tradiční židovský pohřeb

Největší a, dá se říci, nejtypičtější skupinou pozůstalých jsou členi, kteří zařizovali židovský tradiční pohřeb svým blízkým zesnulým a zároveň si sami takový pohřeb přejí (většina z nich).¹⁰²⁾ Tito pozůstalí patří většinou k starší generaci, byli vychováni v reformní tradici, ale jejich prarodiče dodržovali ještě ortodoxní předpisy, např. košer stravu, oddělenou kuchyni apod. Rodiny těchto členů byly velmi dobře finančně zajištěné, matky nepracovaly, ale staraly se o rodinu a domácnost. Mají většinou středoškolské nebo vysokoškolské vzdělání. Oba jejich rodiče většinou byli židovského původu.¹⁰³⁾ Jejich rodiny slavily před válkou většinou židovských svátků, držely půst na Jom Kipur, chodily na židovskou obec a do synagogy: „*Chodili jsme s otcem do synagogy, matka a sestrou však nikoliv. Chanuku a Pesach jsme slavili doma, měli jsme chanukový svícen a zapalovali svíčky a zpívali. Na Pesach jsme měli macesy z Obce a dělala se tradiční večeře, pilo se i víno. Na Jom Kipur rodiče drželi půst, my jako děti jsme směly něco malého zakousnout. Na Sukot jsme chodili na Obec nebo do synagogy.“¹⁰⁴⁾*

Po 2. světové válce si většinou hledali židovské partnery a židovskému původu partnerů či manželů přičítají jistou důležitost vzhledem k tradici či společné zkušenosti: „*Jak první, tak druhý manžel byl Žid. Tak důležité to pro mě, ani pro rodiče nebylo, ale s prvním manželem jsme se poznali v komunitě, měli jsme se rádi, a tak to bylo přirozené. Po válce pro mě bylo těžké jakýkoliv nový vztah navázat, potřebovala jsem k sobě někoho, kdo prožil něco podobného, a tak to bylo také zcela přirozené, že i druhý manžel byl židovského původu a přežil koncentrační tábory, kde také ztratil své blízké. Bylo to pro nás obrovské pouto.“¹⁰⁵⁾ Někdy hrál původ manžela i roli jisté výbavy pro fungující rodinu: „*Chtěla jsem za muže Žida, ale asi kdyby nebyl Žid a já ho milovala, tak by to bylo jedno. Myslím si však, že Židé mají větší smysl pro rodinu, Žid jen tak od rodiny neuteče.“¹⁰⁶⁾**

Téměř vždy patřili tito dotazovaní k členům židovské náboženské obce buď již před válkou, nebo po ní, a po roce 1989 začali opět na obec častěji docházet. Své židovství spojují hlavně s rodinnou tradicí, nebo se společným osudem židovského národa: „*Znamená to pro mě hodně, vyrůstala jsem v něm, ztratila své židovské příbuzné. Pohřbila své židovské rodiče, manžela a teď i sestru. Je to můj život.*

Myslím, že máme trochu jiné hodnoty, díky tomu všemu, co jsme jako národ prožili, ale asi je to spíše individuální.“¹⁰⁷⁾ Nebo i s vírou: „Své židovství dnes spojuji hlavně s vírou, ale chápu, že existuje židovství i bez víry, setkáte se s tím hlavně v Izraeli.“¹⁰⁸⁾

Současnou situaci na ŽOP a osobu rabína Sidona hodnotí víceméně pozitivně, ortodoxii však odmítají, ale Sidonův přístup nevidí jako úplně ortodoxní: *„Myslím si, že po smrti pana kantora Feuerlichta to začíná trochu pokulhávat. Nejsem ortodoxní věřící, ale přístup rabína Sidona podle mě také není v mnoha směrech ortodoxní, a tak nechápu, proč se Obec nemůže oficiálně přiklonit spíše ke konzervativnímu směru. Kdo je tady dnes ortodoxní? Možná někteří konvertité a chabadníci, ale to je menšina. Věřit neznamená povinnost přidat se k ortodoxii.“¹⁰⁹⁾* Většina z nich se však na dění v obci příliš neangažuje.

U paní I. W. Vypadal situace v rodině následovně: *„Oba rodiče byli židovského původu, otcova rodina pocházela z Německa, jeho rodiče s námi žili ve Frankfurtu, matčiny rodiče byli čeští Židé bydlící v Praze. Německá strana rodiny byla více pobožná, zejména dědeček, mého bratra se snažil vychovávat v ortodoxní tradici. Pamatuji si, že když jsme žili ve Frankfurtu, slavili jsme daleko více židovské svátky a chodili častěji do synagogy než v Praze. Matčina rodina v Praze byla spíše reformní, dědeček chodil také do synagogy, ale ne tak často, bratra se otec stále snažil vést k židovským tradicím, ale já a sestra jsme měli volnější výchovu, proto jsem také mohla jít studovat Obchodní akademii.“¹¹⁰⁾* Po válce svátky s manželem neslavila, ale po jeho smrti občas chodila na obec: *„Necítila jsem potřebu vracet se ve svých 83 letech k židovské tradici, ale jelikož jsem byla a jsem sama, začala jsem častěji chodit na Obec a hledala jsem moudré partnery k rozhovorům.“¹¹¹⁾* Její bratr se poválce od tradice úplně odvrátil, nechtěl ani, aby jeho děti věděli o jeho židovském původu, ale *„na stará kolena vrátil k zachování půstu na Jom Kipur.“¹¹²⁾* Její sestra naopak slavila svátky s rodinou po válce a její děti se naučili hebrejsky a syn žije dnes v Izraeli. Paní I.W. zařizovala pohřeb na židovském hřbitově svému manželovi a vidí význam židovského pohřbu v tom, že je prostý a do země: *„Manžel je pohřben na Židovském hřbitově, měl obřad, máme tam hrobku, takže já budu chtít k němu. Tradiční židovský pohřeb je podle mě jako každý jiný pohřeb do země, nejsem zastáncem kremace, obřad (u židovského pohřbu) není moc dlouhý a pompézní...“¹¹³⁾* Spojení židovského pohřbu s ortodoxní tradicí paní I.W. nevnímá, ale určité ortodoxní předpisy zná, ví, že květiny se na pohřeb nenosí, a chodí na výročí smrti manžela zapalovat svíčku na hřbitově.

Druhá dotazovaná, paní F.K., vyrůstala v reformní židovské rodině, i když její matka a teta se snažili zachovávat i některé ortodoxní tradice. Po válce dále slavila židovské svátky a děti vychovávala jako Židy, ale slavila s nimi i vánoce, „aby si nepřipadali jiné“¹¹⁴⁾ Děti se nakonec od židovské tradice odklonily a za komunismu emigrovaly. Po r.1989 se paní F.K: začala více angažovat na ŽOP, ale dnes již tam nechodí, ortodoxní vedení ji příliš nevyhovuje. Své židovství vnímá ve spojitosti s rodinnou tradicí a událostmi šoa. I význam pohřbu spojuje s rodinnou tradicí: *„Nechci být zpopelněna. Chtěla bych pohřeb na židovském hřbitově, leží zde má rodina a židovský pohřeb je součástí tradice, v které jsem byla vychována.“¹¹⁵⁾* Současný tradiční židovský pohřeb nevnímá jako ortodoxní: *„Nemyslím si, že je to tak ortodoxní. Modlitby v hebrejštině jsou pěkné, je to prosté, žádné monstrózní věnce apod. Podle mě je to blízké lidské přirozenosti.“¹¹⁶⁾* Zařizovala židovský pohřeb svého manžela a sestry a jednání s představiteli ŽOP ohledně pohřbu popisuje jako bezproblémové. Smuteční rituály jako většina ostatních dotazovaných nedodržuje

podle ortodoxních předpisů, ale svým způsobem zachovávala smutek a zapaluje svíci na Jahrzeit.

Třetím dotazovaným v této skupině pozůstalých byl pan B. A., vychovaný v reformní rodině zachovávající některé ortodoxní zvyky. Pan B.A. slaví židovské svátky a chodí do synagogy i v současnosti, ale své děti k tradici nevedl, jeho manželka nebyla Židovka. Po roce 1989 začal také více docházet na ŽOP a jeho dcera ho někdy doprovází. Svě židovství spojuje i s vírou a považuje se za zástupce konzervativního směru judaismu. Význam židovského pohřbu vnímá z pohledu věřícího člověka, připouští, že i ortodoxní pojetí má člověku co říci. Celý tradiční obřad vidí jako smysluplný, kremaci striktně odmítá: „Každopádně to pro mě z pohledu věřícího dávalo větší smysl, než fraška před kremací...“¹¹⁷⁾ Při smrti své matky zařizoval židovský pohřeb a snažil se dodržovat i některé ortodoxní rituály, odříkával kadiš. Hrob matky navštěvuje při výročí její smrti.

Paní B.H. byla také vychována v reformní židovské rodině, slavící židovské svátky. O období po válce vypráví: „Během války a těch hrůz jsem skoro ztratila víru, vrátila jsem se k ní až po komunismu, když přišla svoboda a člověk si uvědomil, že vše není tak marné. Svátky jsme vždy slavili s rodinou, i po válce, ale už to nebylo takové. Tradici držel spíše až manžel, já jsem od toho chtěla upustit, ale zároveň jsem něco z toho chtěla ještě předat dětem.“¹¹⁸⁾ A o situaci po roce 1989 mi sdělila: „Rok 1989 znamenal svobodu. Členkou Obce jsem byla i před válkou. Od židovství se podle mě úplně odejít nedá. Vrátila jsem se však k víře, ale do synagogy jsem chodit nezačala a svátky jsme v rodině vždy alespoň částečně drželi. Občas i dnes zajdu na svátky na Obec. Košer nejím a šabat nedodržuji. Nemám ráda takovéto hraní na náboženství. Víra a náboženství nemusí mít vždy společnou cestu. A ti, co dodržují 613 přikázání mají podle mě spíše náboženství než víru.“¹¹⁹⁾ Paní B.H. se od ostatních pozůstalých této skupiny liší tím, že židovský pohřeb přímo nechce. Přála by si být pohřbena na židovském hřbitově se svým mužem, ale tradiční ortodoxní obřad odmítá, zařizovala ho pro svého manžela a scénář se jí nelíbil, v náboženském ortodoxním obřadu nevidí žádný význam či smysl: „Tradiční obřad má význam pro ortodoxně věřící, ale ne pro ostatní, a tak nechápu, proč to cpou všem bez rozdílu.“¹²⁰⁾ Jednání s rabínem Sidonem nechala před pohřbem manžela raději na dceři. Chtěla by pohřeb do země bez obřadu. Na hřbitov moc nechodí, na Jahrzeit zapaluje svíci doma.

Všichni dotázaní pozůstalí plnili židovským pohřbem přání zesnulého být pohřben na židovském hřbitově. Většina z nich to nevnímala jako ortodoxní rituál, ale spíše spojení s tradicí předků a rodiny, a určitou roli zřejmě hrálo i jejich dlouhodobé členství v ŽOP.

Starší členi ŽOP, kteří přežili holocaust¹²¹⁾

Rodiče těchto členů se většinou považovali za reformované Židy a hlásili se hlavně k „češství“, slavili kromě židovských svátků i vánoce, velikonoce a Silvestra a postupně od židovské tradice začali upouštět. „Slavili jsme jak židovské, tak křesťanské svátky, Chanuku i vánoce, Pesach i velikonoce. Na Chanuku jsme měli osmiramenný svícen, který se postupně rozsvěcel, ale měli jsme i vánoční stromeček a dávali jsme si dárky. Na Pesach jsme měli macesy, ale chodil jsem i na pomlázku. Na Jom Kipur a Roš hašana jsem chodil s otcem do synagogy. Otec držel půst, ale my ostatní ne.“¹²²⁾

Jejich rodiny byli většinou velmi dobře sociálně zajištěné, pokud však jejich rodiče zemřeli v koncentračních táborech, museli se stavět na vlastní nohy, což bylo

někdy dost obtížné a i vlivem těchto složitých situací se jejich vztah k židovství změnil: *„Vztah k židovství se změnil, chtěl jsem zapomenout a splynout se společností. Ani jeden z rodičů se nevrátil, jenom starší sestra. O svém židovském původu jsem po válce moc nemluvil, ani jsem nedržel židovské svátky či tradice. Nebylo pro mě důležité vzít si Židovku, ale náhodou se tak stalo. Děti jsme vychovávali naprosto sekulárně, židovský původ jsme jim však netajili.“*¹²³⁾

Před nebo po druhé světové válce si dokončili středoškolské vzdělání, nebo se vyučili. Často také vstupovali oni či jejich partneři do komunistické strany, někdy si sice vzali partnery židovského původu, ale tento původ pro ně nebyl důležitý, židovské tradice společně nedodržovali.

Židovství si spojují hlavně se společným tragickým osudem za druhé světové války: *„(své židovství vnímám) Asi jako příslušnost k určité komunitě, i když ta příslušnost je spíše něco uměle utvořeného. Cítím určitou sounáležitost se svými předky a s lidmi, kteří zahynuli během holocaustu, ale jinak nevidím důvod, proč bych se měl nějak vymezovat, nebo si dokonce přičítat nějaké specifické vlastnosti.“*¹²⁴⁾

Po roce 1989 se stali opět členy ŽOP, ale většina z nich na Obec moc nechodí, vedení a osobu rabína Sidona vidí jako ortodoxní směr, který odmítají: *„Nechodím tam, ale vím, že Obec funguje. Jsem nemocná, a tak se tam nedostanu, i když mi nabízeli, že mě dopraví, ale nějak se mi nechce mezi ty lidi. Moc je neznám. Rabín Sidon je moc ortodoxní, přitom je sám ze smíšeného manželství, měl se lépe vcítit do českých Židů, kteří nikdy nebyli ortodoxní.“*¹²⁵⁾

Židovský tradiční pohřeb pro ně nemá žádný význam, je to tradice, kterou nikdy nedržel, chtějí spíše kremaci bez jakýchkoliv obřadů: *„S manželem jsem vždy chtěli bez pohřbu a rozptýlení. Židovský pohřeb mi nic neříká, nejsem pohřební typ, jsem zastáncem prostého odchodu bez jakýchkoliv obřadů.“*¹²⁶⁾ Pan A.F. se vyjádřil podobně: *„Židovský tradiční pohřeb nechci. Ale jinak to nechám na dětech, nejlepší bude asi kremace.“*¹²⁷⁾

Pan A.F. má také zkušenost s tradičním pohřbem své ženy, ale obřad se mu nelíbil, je podle něj moc ortodoxní a současnému nevěřícímu člověku nic neříkající. Nelíbila se mu ani smuteční řeč z úst rabína Sidona, protože podle něj mluví o zesnulém velmi stručně a stroze, což nasvědčuje tomu, že dotyčného ani neznal. Stejný názor měla i paní E.M.: *„Když mi zemřela kamarádka z lágru. Nelíbilo se mi to. Ona taky nebyla nijak pobožná a najednou tam nad ní bědovali v hebrejštině muži v kloboucích, kteří ji ani neznali. Rabín Sidon vedl smuteční řeč, kde krátce shrnul její život, ale bylo znát, že se ho to více nedotýkalo. Vždyť ji ani neznal.“*¹²⁸⁾

Většinou tito členové nedrží tradiční smuteční rituály a období smutku. Přejde jim přirozené přinést na pohřeb květiny.

Zajímavé je, že vnoučata některých členů této podskupiny se vrací nebo spíše objevují ortodoxní tradici a uvažují o konverzi, nebo již konvertovali, jejich prarodiče však toto jejich chování příliš nechápou: *„U nás nebyl nikdo pobožný. Na velké svátky se sice chodilo do „kostela“ a na Nový rok a Dlouhý den jsem nemusela do školy, ale to bylo jediné, co se u nás dělalo, normálně se jedlo vepřové a všechno. Já nevím po kom to ta Tereza (vnučka) chytla, ona je šíleně pobožná, konvertovala. Ona je úplně praštěná, ani s námi nejí. Dokud ještě nekonvertovala, tak ještě jedla kuřata, ale teď už ani nejí normální kuřata. Tereza má židovského tatínka, není tudíž považovaná za Židovku, takže musela konvertovat.“*¹²⁹⁾

Zvláštní skupinu utvořili mladí členové ŽOP, kteří konvertovali k ortodoxnímu směru judaismu.

U D.R. měl židovský původ dědeček z otcovy strany, pocházel z Německa, ale babička byla křesťanka. Jeho otec se za Žida nepovažuje. D.R. navštěvoval několik měsíců ortodoxní ješivu v Jeruzalémě, než konvertoval. Konvertoval také proto, že *„začal vnímat asimilaci Židů do většinové společnosti jako nikam nevedoucí ústupek a rozhodl se vrátit ke staré tradici, kterou jeho děda kdysi opustil...“*¹³⁰⁾ Jeho přítelkyně se také připravuje na konverzi. Sdělil mi, že se cítí být plnoprávným členem ŽOP, „díky rabínu Sidonovi a dalším členům ŽOP“, i přestože se *„najdou lidé, kteří mají jiný názor, ale myslí si, že to je jejich problém, nikoliv jeho...“*¹³¹⁾ Svě židovství vnímá ve spojitosti s vírou a tradicí předků. Přesto však respektuje přání druhých ohledně pohřbu. Jeho dědeček si přál zpopelnit, protože dle slov D.R. židovství pro něj znamenalo něco, co přineslo smrt jeho rodičům.

T.G. pochází ze smíšeného manželství, jeho otec je židovského původu. Jeho rodiče židovské svátky ani tradice nedrží. On se však společně s bratrem jak říká: *„...k židovské tradici a svátkům vrátil, docházíme na Obec a slavíme svátky společně s ostatními členy, chodíme pravidelně do synagogy. Doma se snažíme dodržovat šabat a pravidla kašrutu.“*¹³²⁾ Oženil se s členkou ŽOP, měli židovskou tradiční svatbu. Její původ byl pro něj důležitý, protože chce i své děti vychovávat v židovské tradici. Svou konverzi bere jako *„zájem a přesvědčení“*¹³³⁾. Židovství je pro něj otázka víry i původu: *„Myslím, že pokud v sobě nemáte něco z předešlých generací, které prošly během několika tisíciletí vším tím utrpením, nemůžete jen tak přijmout víru těchto předků a přihlásit se k jejich národu. Zároveň, jak to vidím i u svého otce, většina Židů bez víry se cítí jako Židi pouze z toho důvodu, že tak byli označeni oni nebo jejich rodiče Hitlerem, a to podle mě není ta forma židovství, která by je mohla spojit s předky, tradicí a zároveň i se Svatou zemí. Specifické židovské vlastnosti a dovednosti, to si nemyslím, ale hodnoty jsou dány tradicí a vírou a tou největší židovskou hodnotou je lidský život.“*¹³⁴⁾

Jeho názor na situaci na ŽOP je podobný jako u D.R., ortodoxní vedení mu vyhovuje: *„Situace na Obci není příliš ideální, ale nemyslím si, že výměna ortodoxního vedení za reformní by to nějak změnila, jde spíše o osobní a majetkové neshody. Spíše by pomohlo trochu nové mladší síly k oživení celé Obce.“*¹³⁵⁾

Židovský pohřeb je pro něj součástí víry a tradice, přirozená a prostá cesta odchodu ze světa tak, jak člověk na svět přišel. Respektuje sice přání prarodičů ohledně kremace, ale otce chce přesvědčit pro židovský pohřeb, protože zpopelnění není podle něj přirozené a postrádá smysl. S bratrem dodržoval po smrti dědečka smuteční rituály, ale „neví, jestli dodržovali všechny předpisy, ale snažili se.“¹³⁶⁾

Čím více se ve svém okolí mladí konvertité setkávají s nepochopením, tím více se identifikují s ortodoxním vedením ŽOP. Snaží se dodržovat všechny ortodoxní předpisy a rituály a pro svůj budoucí život si volí partnery židovského původu, nebo také konvertity. Svě rozhodnutí pro konverzi většinou spojují s návratem k tradici a víře svých předků. Asimilaci vidí jako cestu záhuby, čímž se shodují s ortodoxním vedením ŽOP. Přestože nebyli vychováni v židovské tradici, své židovství vnímají ve spojitosti s vírou i jistou tradicí předků. Židovský tradiční pohřeb je pro automatickou volbu, protože jeho význam vnímají dle víry a ortodoxní tradice jako cestu ke vzkříšení.

Celkově u řadových členů ŽOP, když opomineme skupinu mladých ortodoxních konvertitů, převládala představa, že židovský tradiční pohřeb pro ně již není závazný, nic pro ně neznamena, protože se jedná o náboženský obřad, a přiklání se spíše ke kremaci. U pozůstalých, kteří jsou naopak pro tradiční židovský pohřeb rozhodnutí, je tato volba spojena s výchozím rodinným prostředím, s tradicemi předků, obřad nevnímají jako striktně ortodoxní, splňuje spíše jejich představu prostého pohřbu do země, který má svou specifickou atmosféru, protože se koná na židovském hřbitově. Jejich představa není tedy vázána na ortodoxní podobu ŽOP v současnosti, ale spíše se vztahuje ke členství před a po r.1945. Neberou tudíž ortodoxní předpisy jako závazné a jednotlivé rituály pro pozůstalé různě modifikují nebo nedodržují. Skupina mladých ortodoxních věřících je poněkud jiným případem. Jejich představa i vztah k židovskému pohřbu vyplývá z ortodoxní tradice, kterou přijali za svou po roce 1989, přestože jejich rodina tuto tradici nikdy nadržela. Ortodoxní podoba židovského pohřbu je pro ně závazná, snaží se dodržovat veškeré truchlící rituály a jejich vlastní volba židovského tradičního pohřbu je automatická. Jejich názory se tedy nejvíce blíží, nebo se shodují, ke stanovisku ortodoxního vedení ŽOP.

ZÁVĚR

Židovský pohřeb na Novém židovském hřbitově v Praze – Strašnicích může mít v současnosti každý Žid (podle halachy), který si tak přeje. Scénář židovského pohřbu v současnosti, jak ho nabízí ortodoxní vedení ŽOP členům ŽOP by měl odpovídat ortodoxním předpisům. Obřad je však určitým způsobem modifikován, některé rituály jsou upraveny a některé nejsou dodržovány vůbec. Ortodoxní vedení se snaží zachovávat v ortodoxní podobě taharu, rituální omývání těla zesnulého, smuteční obřad v obřadní síni zahrnující liturgii v hebrejštině a hesped, smuteční řeč. Méně však dbá na předpisy, které se týkají procesí, nosičů rakve a vykopávání hrobu. Členové obce nejsou vázáni dodržováním rituálu kri'a, natržení oděvu na výraz smutku, nedělají společné jídlo útěchy po pohřbu a závisí čistě na osobní volbě, jestli dodržují rituály týkající se truchlících období a výročí smrti. Návštěvníci pohřbů nejsou zvyklí dávat charitativní dary po pohřbech a většinou nosí květiny, které k tradičnímu židovskému obřadu nepatří. Vedení obce tyto neortodoxní prvky při židovském pohřbu víceméně toleruje, protože to vidí jako zažitý zvyk českých převážně neortodoxních Židů.

Zařizováním židovského pohřbu se v současnosti zabývá rabinát ŽOP a správa Nového židovského hřbitova, v čele se správcem panem Berkovičem. Jako pomocná síla zde, kromě zaměstnanců hřbitova, fungují členové Chevry Kadiši, pohřebního bratrstva, kteří jsou na základě určitého seznamu voláni pro vykonání tahary a pro doplnění počtu dospělých mužů při smutečním obřadu, podle ortodoxních pravidel musí být přítomen minjan (10 dospělých mužů), aby se mohl recitovat Kadiš (modlitba za zesulé). Chevra Kadiša, kdysi velmi významný spolek, má dnes kolem 20 členů, převážně mladší věkové kategorie, kteří se snaží o její obnovu, podařilo se jim spolek oficiálně zaregistrovat, ale jejich činnost příliš neovlivnila ani již zaběhaný systém jednání pozůstalých s rabínem, či správcem hřbitova, ani jednotlivé rituály židovského pohřbu, které nejsou prováděny zcela v souladu s ortodoxní tradicí.

Členové židovské komunity v Praze, či jejich pozůstalí si ve většině případů židovský pohřeb nevolí, protože pro postrádají jakýkoliv význam náboženského obřadu dle ortodoxních pravidel, nebo si přejí být zpopelněni stejně jako jejich blízcí během holocaustu. Zdá se tedy, že židovský pohřeb dnes již není pro řadové členy závazný, že ho nevnímají jako součást své židovské identity, ale spíše jako náboženskou záležitost. Jedna třetina členů této komunity, z toho je většina členů ŽOP, si však židovský pohřeb přeje. Většina z této třetiny

tak však nečiní kvůli náboženské tradici, ale spíše z potřeby být blízko svých zesnulých předků a bližních. Být pochován na židovském hřbitově pro ně neznamena mít ortodoxní židovský pohřeb, ale následovat rodinnou tradici, v které jsem byl vychován, a smuteční obřad představuje určitý návrat k této tradici, nikoliv náboženský rituál.

Funkcionáři ŽOP vnímají současnou situaci ohledně volby židovského tradičního pohřbu jako velmi alarmující. Připouští, že pro většinu řadových členů ŽOP ortodoxní význam při volbě pohřbu není rozhodující, nebo o něm ani nevědí. Většina členů podle nich není ani ortodoxní, ani konzervativní, ani reformovaná, své židovství vnímají spíše jako určitý úděl. Rabín Sidon si myslí, že komunita je poznamenána událostmi holocaustu, komunistickým režimem a asimilací před válkou a dnešní moderní společností, která postrádá jakoukoliv úctu k mrtvým a smrti vůbec. Vedení ŽOP je však přesvědčeno, že komunitu lze nejlépe opět vybudovat kolem určitého pevného základu a tím by měla být, jak rodinná tradice a osobní zkušenost, tak židovská náboženská tradice, což může být také důvodem, proč dále zastává ortodoxní význam a podobu židovského pohřbu. Zároveň však připouští, že průběh celého obřadu není striktně ortodoxní, protože se v některých momentech přizpůsobuje pozůstalým a účastníkům, aby je od této tradice neodradili, ale naopak k ní pomalu přivedli. Od základních bodů židovského tradičního pohřbu však ortodoxní vedení neustupuje, naopak je zdůrazňuje: židovský pohřeb má vždy zdůrazňovat rovnost všech lidí při narození i ve smrti a komunita má být vždy připravena podat truchlícím pomocnou ruku.

V současné ŽOP existují tedy k židovskému pohřbu dva přístupy: ortodoxní, který se snaží zachovávat ortodoxní scénář pohřbu (vedení ŽOP a ortodoxní členi), pokud je to možné, a asimilantský u řadových členů, kteří naopak většinu rituálů nedodrží, zejména protože nejsou věřící a jiný význam než náboženský v rituálech nevidí. Většinou si přejí být pochováni na židovském hřbitově, ale tradiční smuteční obřad nevidí jako závazný. Někteří by si přáli pohřeb bez obřadu, jiní zase volí kremaci a uložení urny v urnovém háji, přiřčeném k židovskému hřbitovu. Pokud si jejich blízcí židovský pohřeb přejí, většinou vyhoví jejich přání, při obřadu respektují předpisy dané ortodoxním vedením, ale rituály truchlících nedodrží. Řadoví členové, kteří chtějí židovský pohřeb si ho volí nejčastěji kvůli rodinné tradici, určité rituály dodržují, ale některé neznají a u některých postrádají význam.

Z tradice se opouští prvky, které jsou namáhavé zachovat z různých důvodů. Ortodoxní upustilo od vykopávání hrobu členy Chevry Kadiši nejdříve kvůli změně postupů, jsou zde placení zaměstnanci, a při znovuzaložení spolku z nedostatku členů této organizace. Některé jiné rituály, jako např. zastávky při procesí, či vedení rakve vybranými členy

ŽOP, či zákaz řezaných květin při pohřbu, opouští vedení obce zřejmě kvůli situaci ve společnosti. U řadových členů při nedodržování tradic a rituálů pozůstalých převládá určitá mentální lenost, nezajímá je, proč by to měli dělat, zkrátka to nedělají, mají dojem, že to pro ně význam.

Tak vzniká jistým způsobem paradoxní situace, kdy zesnulý nepraktikující věřící, nebo nevěřící, si přeje židovský pohřeb, který má probíhat podle ortodoxních předpisů, jeho většinou nevěřící pozůstalí mu vyhoví a obřad dojednájí s ortodoxním vedením ŽOP, pohřeb se koná na židovském hřbitově, tělo zesnulého je připraveno ortodoxním rituálem (taharou), obřad vede ortodoxní rabín údajně dle ortodoxní tradice. Pozůstalí většinou rituálů nerozumí, přinesou květiny, které by při ortodoxním obřadu neměly být přítomny. Na druhou stranu se řídí radami rabína, nebo správce hřbitova, aby zachovali určitá ortodoxní pravidla obřadu. Rakev vezou a hrob vykopávají zaměstnanci hřbitova nežidovského původu, což by při čistě ortodoxním pohřbu nebylo možné. A objevuje se zde řada dalších odchylek od ortodoxního scénáře. Pozůstalí po pohřbu nedodržují většinou žádné ortodoxní předpisy pro období smutku, nekoná se ani žádná smuteční hostina, neprobíhá žádná charita v rámci pohřbu, ale koná se slavnostní odhalení náhrobku a řada pozůstalých také dodržuje Jahrzeit (výročí smrti) tím, že zapaluje svíčku na hřbitově nebo doma.

Kontroverzní situace vznikají i u smíšených manželství, kdy partneři si přejí být společně pohřbeni, většinou pak volí urnový háj na židovském hřbitově. Zajímavé je, že i touto otázkou se vedení ŽOP zabývá a přemýšlí o jiných možnostech v těchto případech v budoucnosti. Velmi citlivým tématem zůstává u některých členů ŽOP otázka zesnulých příbuzných během holocaustu a vlastní pohřeb, nevidí důvod, proč by neměli být také zpopelněni. I přes existenci urnového háje při židovském hřbitově v Praze a ústupků ortodoxního vedení z řady ortodoxních rituálů a předpisů, kremace a ortodoxní obřad stále zůstávají nejspornějšími body mezi ortodoxním vedením ŽOP a řadovými členy, kteří nejsou praktikující věřící.

Poznámky

1. KAPITOLA: CÍL, VZOREK A METODY

- 1) Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times*, The University of Washington Press, 2004, str.193
- 2) Kraemer, David: *The Meanings of Death in Rabbinic Judaism*, London, New York, 2001
- 3) Během století byla židovská identita určována dvěma silami: shodou myšlení nebo cítění uvnitř existující židovské komunity v jednotlivých obdobích a vnějšími silami, většinou tedy protižidovským tlakem, který neustále určoval, jak se k Židům chovat, i přesto, že se jednalo již o skupiny, které sami sebe nevnímali jako Židy, nebo o Židy, kteří již neměli s židovstvím příliš společného. Nejdéle trvající určení židovské identity je dáno halachou, ale není to ani první, ani jediné určení, i v dobách, kdy se bralo jako hlavní, existovaly i jiné menšinové názory na to, co je to židovská identita. Mezi nenávisnými postoji k Židům během století dominovaly daleko „inkluzivní“ definice židovské identity (o velice uzavřené židovské komunitě), než které by sami Židé přijali za své. (*Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1972, vol. 10, str. 53-65 – vlastní překlad)
Ve své práci se soustředím zvláště na první sílu určující židovskou identitu, jak je dále v 1.kapitole řečeno.
- 4) Hroch, Miroslav: *Na prahu národní existence, Touha a skutečnost*, Praha 1999, str. 10
- 5) Soukupová, Blanka: *Židovská identita ve 20.století. Tradice a historická změna*, in Luther, Daniel a Salner, Petr (ed.): *Menšiny v meste. Premeny etnických a náboženských identit v 20.storočí*, Bratislava, 2004
- 6) Pařík, A., Hamáčková, V.: *Pražské židovské hřbitovy, Židovské muzeum v Praze*, Praha, 2003, str.7: „...spolek Chevra kadiša de-gomle chasadim (Svaté bratrstvo těch, kteří vykonávají skutky milosrdenství), zkráceně označovaný jako pohřební bratrstvo....Pražské pohřební bratrstvo založil rabin Eliezer Aškenazi v roce 1564 jako nejstarší insituci svého druhu, která měla vlastní přísná pravidla.“
Bližší informace o pražském spolku uvádím v 3.kapitole.
- 7) Věstník 6/2003, str.6
- 8) Viz rozhovor vedený s panem Berkovičem, uveden v příloze č.3 a Maskil roč.4, č.12
- 9) Více informací o měsíčníku Roš Chodeš viz webové stránky www.kehilaprag.cz/czech/czechodes.php
- 10) „Federace židovských obcí (FŽO) je střešovým orgánem, sdružujícím v současné době 10 Židovských obcí (ŽO) v Čechách a na Moravě. Kolektivními členy FŽO jsou i přidružené židovské organizace a spolky jako např. Terezínská iniciativa, Unie židovské mládeže, atd.“ viz www.fzo.cz
- 11) Více informací o kongregaci Bejt Simcha viz webové stránky www.bejtsimcha.cz
- 12) www.maskil.cz
- 13) Hroch, Miroslav: *Přímá a nepřímá metoda*, in Úvod do studia dějepisu, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1985, str. 204
- 14) Více informací o tomto hnutí na: www.chabadprague.cz
- 15) Hroch, Miroslav: *Komparativní metoda*, in Úvod do studia dějepisu, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1985, str. 234-238

2. KAPITOLA: ŽIDOVSKÝ POHŘEB VE SVĚTLE VYBRANÝCH TITULŮ ODBORNÉ A POPULÁRNĚ NAUČNÉ LITERATURY

- 1) Proč je největším zdrojem USA? Židovská etnická menšina v USA je nejen v současné době nejpočetnější židovskou „diasporou“ na světě, ale také by se dalo říci, že je „nejnáboženštější“, pokud pomineme velice ortodoxní židovskou komunitu sídlící ve čtvrti Mea Šearim v Jeruzalémě. Židovské kongregace v USA si zakládají na životě podle náboženských pravidel judaismu daleko více, než většinová populace v Izraeli a než většina židovských komunit jinde v diaspoře, zejména v Evropě. Proto není divu, že literatura s židovskou náboženskou tematikou je v USA tak hojně vydávána.
- 2) Pro příklad uvádím několik internetových zdrojů: www.jewish-funerals.org, www.thedorfmanchapel.com/rabasse.htm, www.chabad.org/library/article.asp?AID=281541, www.templestanjose.org/JudaismInfo/time/Life_Cycle/Death.htm, www.mazornet.com atd.
- 3) Synagogy se obvykle liší tím, že slouží různým kongregacím, či obcím, jejichž vedení se hlásí buď k ortodoxním, konzervativním či reformním směrům judaismu, a podle toho je uspořádán vnitřní prostor synagogy, který má odpovídat potřebám synagogální bohoslužby, např. reformovaná bohoslužba může obsahovat i hudbu, proto bývají v reformních synagogách varhany, s kterými se v ortodoxních nesetkáme.
- 4) Když opomenou řadu příspěvků vycházející ve Věstníku – Roš Chodeš, v nichž rabíni vysvětlují jednotlivé náboženské židovské termíny, rituály a svátky jak pro členy židovské komunity, tak pro veřejnost

3. KAPITOLA: SCÉNÁŘ ŽIDOVSKÉHO POHŘBU

- 1) Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, New Jersey Jason Aronson, 1999
- 2) Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, New Jersey Jason Aronson, 1999
- 3) Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979
- 4) Pařík, A., Hamáčková, V.: *Pražské židovské hřbitovy, Židovské muzeum v Praze, Praha, 2003*
- 5) Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, New Jersey Jason Aronson, 1999
- 6) Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, New Jersey Jason Aronson, 1999
- 7) Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, New Jersey Jason Aronson, 1999
- 8) Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, New Jersey Jason Aronson, 1999
- 9) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Death", col.1420-1426, www.mazornet.com/deathandmourning
- 10) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Death", col.1420-1426, www.mazornet.com/deathandmourning
- 11) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Death", col.1420-1426, www.mazornet.com/deathandmourning
- 12) Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, New Jersey Jason Aronson, 1999
- 13) „Chevra kadiša: dosl. „svaté bratrstvo“. Aramejský termín označující zejména u Aškenázů dobrovolnou skupinu či spolek, který provádí poslední obřady a dohlíží na pořádání pohřbů podle židovských zvyků. Chavurot pro náležitě uložení nebožtíků existovaly už v talmudském období, ale jejich činnost byla až do pozdního středověku (Španělsko a Německo) omezená. Místní pravidla (takanot), jež vypracoval r. Jehuda Loew ben Becalel v Praze v 17. století, poprvé změnila chevra kadiša v pohřební spolek sloužící potřebám celé obce. Funkce chevry je považována za naplnění nejvyšší micvy (tj. gmilut chasadim) a členství v ní je ve většině organizovaných komunit významným. Mezi povinnostmi patří omytí mrtvolky a její příprava k pohřbení (těm, kdo se této činnosti věnují, se u Aškenázů říká mit'asekim a u západních Sefardů lavadores), doprovod nebožtíka k hrobu (halvajat ha-met) a účast na posledních obřadech nebo zádušní bohoslužbě (ciduk hadin). Počet členů chevra kadiša je často omezen na 18, což v gematrii dává početní ekvivalent slova chaj („žijící“). Členové zpravidla dodržují jeden postní den v roce, a to obvykle 7. adaru (tradiční výročí Mojžíšovy smrti), aby vykonali pokání za bezděčné projevy neúcty, a zakončují půst slavnostním jídlem (se'uda). V některých částech světa (např. v Latinské Americe a JAR) chevra kadiša byla a dodnes příležitostně je základem života židovské obce.“ Newman, J., Sivan, G.: **Judaismus od A do Z, Sefer, Praha 2004, str. 57-58**

„Pražský spolek se nazýval celým jménem Chevra kadiša gmilut chasadim (Svaté sdružení těch, kteří konají dobré skutky). Jeho činnost se neomezovala jen na důstojné zaopatření zesnulých, přípravu posledních obřadů a dohled nad dodržováním náboženských předpisů: spolek vydával i velké sumy na podporu chudých, na údržbu hřbitovů a jejich zakládání u malých venkovských gheťt, podporoval učence, studenty, ješivy, vydavatelskou činnost apod. Pražská Chevra kadiša byla založena roku 1564 namísto jiného spolku, zaniklého po Ferdinandově vypovězení Židů z Čech (r.1541), jako demokratické a výběrové sdružení. Při výběru členů nerozhodoval majetek a sociální postavení kandidáta, nýbrž jeho zkušenost, náboženské vzdělání a morální kvality. U zrodu bratrstva stál pražský rabi Eliezer Aškenazi, konečná redakce stanov (takanot) byla dílem rabiho Jehudy Loewa, jehož zásluhou se Chevra kadiša stala spolkem sloužícím potřebám celé obce. Stanovy a zkušenost pražské Chevra kadiša převzaly záhy další obce v Čechách a na Moravě a později prakticky všechny aškenázské židovské obce v Evropě.“ Pěkný, T.: **Historie Židů v Čechách a na Moravě, Sefer, Praha 2001, str. 363**

- 14) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Death", col.1420-1426, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, www.mazornet.com/deathandmourning
- 15) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Death", col.1420-1426, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, www.mazornet.com/deathandmourning
- 16) Velká část informací z této podkapitoly je čerpána z magisterské práce: Martiňáková, Pavla: *Pražská Chevra Kadiša, Univerzita Karlova, Praha, 2000*
- 17) Doleželová, Jana, *Úcta k živým i mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72*
- 18) Sicher, Gustav, *Pražská Chevra kadiša, In: Věštník ŽNO, roč. XXII, 1960, číslo 6, str. 3*
- 19) *Ibid.*
- 20) Pidjon nefeš = "desátek" za vykoupení duše

- 21) Balotáž = tajná volba pomocí bílých a černých kuliček
- 22) Sicher, str.3
- 23) Roš Chodeš, ročník 62 (2000), číslo 2, str. 20 – oznámení o připravovaném založení chevry kadiši.
- 24) Uvedeno na základě informací získaných od vrchního pražského rabína Karola Sidona při rozhovoru dne 17.8.2005 a od správce židovského hřbitova na Olšanech pana Berkoviče během rozhovoru konaného v červnu 2005, kdy vyjádřil svůj názor na současnou podobu Chevry kadiši v Praze těmito slovy: "Abych Vám pravdu řekl, zakládali to mladí, četl jsem nějaké neoficiální stanovy, členem asi nejsem, dodnes nevím, jestli jsou oficiálně registrovaní. Já jsem na seznamu pro vykonávání tahary. Chevra kadiša je základem židovského pohřbu. Dříve to byl velice prosperující spolek, který velmi pomáhal lidem, byl finančně nezávislý a poskytoval půjčky. Členství ve spolku byla čestná funkce, členové byli většinou továrníci a bankéři a měli z čeho čerpat. Bylo to úplně o něčem jiném. Dnes chtějí mladí tuto tradici obnovit. Myslím si, že je to dobrý nápad a že by to mělo fungovat. Chevra pomáhala při smrti, před pohřbem, při pohřbu i po něm, při nemoci atd. Ale dnes se musí vyloučit oblast nemocných, protože na to jsou profesionálové, funguje tady EZRA. Co se však týče pohřbu, tak by to mělo fungovat, ale mně se zdá, že to nefunguje. Zatím to funguje jenom tak, že se obvolávají dobrovolníci na seznamu pro vykonání tahary, kteří přijdou vždy ochotně. Jinak podle mě chevra kadiša nefunguje, protože by tam měl být nějaký předseda, stanovy atd. Základem chevry by podle mě měli být starší lidé, protože mladí studenti mohou mít často problém kdykoliv se kvůli pohřbu uvolnit a dorazit. V tom vidím i organizační problém. Obec chtěla, aby chevra fungovala při obci, což mladí nechtějí, protože to tak ani dříve nebylo, chevra kadiša byla samostatná organizace. Takže je zde ekonomický i politický problém. Na druhé straně odkud dnes seženou peníze, než z obce. Museli by vydělat 2 až 3 miliony ročně, to by znamenalo zdražení pohřbů. Dříve měla chevra přidruženou výrobu a mohla tak být soběstačná. Dnes by se asi našly organizace a nadace, které by přispívaly, ale musely by vědět, že tam jsou lidé, kterých si váží a kterým mohou jim věřit. Dnes chevra pomáhá akorát s taharou a vykopáváním a zakopáváním hrobů, ale jinak většinu věcí kolem zařizují já. Uvidíme, jak to bude vypadat v budoucnu."
- 25) www.mazonet.com/deathandmourning
- 26) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Death", col.1420-1426, Elkin, Joshua: An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition, Jason Aronson, New Jersey, 1999, www.mazonet.com/deathandmourning
- 27) „Tohora: rituální čistota. Ideální duchovní stav, který se snaží napodobit nejvyšší čistotu Stvořitele. Cílem biblických zákonů tohory bylo vybavit jedince k vykonávání konkrétních nařízení a bdít nad posvátností pouštního tábořiště Izraele (machane) a stanu úmluvy, a později rovněž nad svatostí Chrámu a jeho bezprostředního okolí...Dnes znamená tohora (nebo tahara) také slavnostní omytí mrtvého před pohřbem, což je povinnost, kterou vykonávají mit'askim, členové chevry kadiši.“ Newman, J., Sivan, G.: **Judaismus od A do Z, Sefer, Praha 2004, str. 231**
- 28) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, „Tohorah“ - col. 1188-1189
- 29) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, „Tohorah“ - col. 1188-1189
- 30) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, „Tohorah“ - col. 1188-1189
- 31) www.mazonet.com/deathandmourning
- 32) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Mourning", col.485-492, Elkin, Joshua: An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 33) Z 613 micvot je jich 248 kladných, což odpovídá počtu údů či výběžků v lidském těle, které se pohybují, konají, tudíž jsou pozitivní, 365 negativních, odpovídá počtu dní v roce a znamená, že se něco nemá dělat. (výklad pana Doc. Noska z HTF UK)
- 34) Tato část kapitoly byla zkompileována na základě těchto zdrojů: Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Burial", col.1515-1522, Elkin, Joshua: An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 35) Tato část kapitoly byla zkompileována na základě těchto zdrojů: Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Burial", col.1515-1522, Elkin, Joshua: An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 36) Větší část této kapitoly je kompilována z těchto zdrojů: Isaacs, Ronald H.: Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Cremation", col.1072-1073, www.mazonet.com/deathandmourning

- 37) Lamm, Maurice: *The Jewish Way in Death and Mourning*, Jonathan David, 1969
- 38) Lamm, Maurice: *The Jewish Way in Death and Mourning*, Jonathan David, 1969
- 39) Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, www.mazonet.com/deathandmourning
- 40) Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, www.mazonet.com/deathandmourning
- 41) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Mourning", col.485-492, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering*, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 42) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Mourning", col.485-492 Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering*, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 43) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Mourning", col.485-492, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering*, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 44) Kniha smutku, (autor, vydavatel a místo vydání neuvedeno), 1900
- 45) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Mourning", col.485-492, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering*, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 46) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Mourning", col.485-492, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering*, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 47) Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72
- 48) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Mourning", col.485-492, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering*, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 49) Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72
- 50) Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72
- 51) Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Mourning", col.485-492, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering*, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, Doleželová, Jana, Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72, www.mazonet.com/deathandmourning
- 52) Tato část kapitoly byla zkompileována na základě těchto zdrojů: Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Burial", col.1515-1522, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering*, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, www.mazonet.com/deathandmourning
- 53) Tato část kapitoly byla zkompileována na základě těchto zdrojů: Encyklopedia Judaica, Jerusalem 1972, "Burial", col.1515-1522, Elkin, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979, Marcus, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle, Aging, Dying, Remembering*, University of Washington Press, 2004, Isaacs, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, New Jersey, 1999, www.mazonet.com/deathandmourning

4. KAPITOLA: POHŘEB V PRAŽSKÉ ŽIDOVSKÉ OBCI V LETECH 1989-2005: K OTÁZCE POHŘBU JAKO SOUČÁSTI SOUČASNÉ ŽIDOVSKÉ IDENTITY

- 1) Blanka Soukupová, Židovská identita ve 20.století. Tradice a historická změna, in Daniel Luther a Petr Salner (ed.), Menšiny v meste. Premeny etnických a náboženských identit v 20.storočí, Bratislava, 2004
- 2) Tamtéž, str.97
- 3) Tamtéž, str.98
- 4) Tamtéž, str. 98
- 5) Poslání a činnost židovských obcí v Čechách a na Moravě podle názorů jejich členů. Výsledky ankety pro Federaci židovských obcí, únor 2001, Gabal, Analysis Consulting, str.17-19

Poznámky k podkapitolám:

- 1) Pařík, A., Hamáčková, V., Cabanová, D., Kliment, P., Pražské židovský hřbitovy, Židovské muzeum v Praze, 2003
- 2) Viz Příloha č.3: Rozhovory s rabínem Sidonem a správcem hřbitova panem Berkovičem vedené v létě roku 2005.
- 3) Stanovy Pražského židovského Pohřebního bratrstva, Chevra Kadiša, Praha 1936, str.20-21
- 4) Viz Příloha č.3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem vedený v červnu roku 2005.
- 5) Lamm, Maurice, The Jewish Way in Death and Mourning, Jonathan David, 1969
- 6) Viz Příloha č.3: Rozhovory s rabínem Sidonem a správcem hřbitova panem Berkovičem vedené v létě roku 2005.
- 7) Stanovy Pražského židovského Pohřebního bratrstva, Chevra Kadiša, Praha 1936, str.20-21
- 8) Viz Příloha č.3: Rozhovory s rabínem Sidonem a správcem hřbitova panem Berkovičem vedené v létě roku 2005.
- 9) Viz Příloha č.5: Návštěvy židovských pohřbů a tahary
- 10) Viz Příloha č.3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem vedený v červnu roku 2005.
- 11) Tamtéž
- 12) Viz Příloha č.4: Rozhovory s řadovými členy ŽOP
- 13) Viz Příloha č.5: Návštěvy židovských pohřbů a tahary
- 14) Viz Příloha č.2: Statistika počtu židovských pohřbů v letech 1989-2005
- 15) „Aktivity Chabadu se v Praze odvíjejí od roku 1975, kdy se v Čechách začali pravidelně objevovat zástupci tohoto hnutí z Londýna a New Yorku. Jejich návštěvy znamenaly psychickou i materiální podporu židovských obcí za železnou oponou. V roce 1996 se do Prahy s rodinou přestěhoval Rabi Manis Barash, který od té doby řídí činnost Chabadu v České republice.“ Více informací na stránkách www.chabadprague.cz
- 16) Viz Příloha č.3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem vedený v červnu roku 2005.
- 17) Viz Příloha č.3: Rozhovory s rabínem Sidonem a Abramsonem
- 18) Wasserman, Chaim: A Hespel for One You Did Not Know, www.youngisrael.org/articles/433001.htm
- 19) Tamtéž
- 20) Viz Příloha č.3: Rozhovory s rabínem Sidonem
- 21) Věstník ŽNO, roč.54, č.11, str. 14
- 22) Věstník ŽNO, roč.55, č.12, str. 3
- 23) Tamtéž
- 24) Věstník ŽNO, roč.56, č.10, str.3
- 25) Věstník ŽNO, roč.62, č.2, str. 11
- 26) Tamtéž
- 27) Věstník ŽNO, roč.59, č.7, str. 15
- 28) Věstník ŽNO, roč.59, č.2, str. 3
- 29) Tamtéž
- 30) Věstník ŽNO, roč.59, č.7, str. 15
- 31) Věstník ŽNO, roč.59, č.2, str. 3
- 32) Věstník ŽNO, roč.56, č.7, str. 3
- 33) Tamtéž
- 34) Tamtéž
- 35) „Šulchan aruch: „Prostřený stůl“. Směrodatná kodifikace židovského zákona, kterou sepsal r.Josef Karo (1488-1575)...“ Newman, J., Sivan, G., Judaismus od A do Z, Sefer, Praha 2004, str. 216-217
- 36) Karo, Joseph: Shulchan Aruch Hashalem, Jore Deah 344,1, Mifaal Shulchan Aruch HaShalem, Izrael, 2005
- 37) Nejvýznamnější patriarcha a kompilátor Mišny, zvaný Kníže Juda nebo Rabenu ha-Kadoš („náš svatý učitel“), žijící v období kolem r.200 obč.l.
- 38) Kasdan, Jicchak, Understanding The Mitzvah of Hespel, www.ilaw.com
- 39) Viz Příloha č.4: Rozhovory s řadovými členy ŽOP
- 40) Viz Příloha č.2: Statistika počtu židovských pohřbů v letech 1989-2005
- 41) Věstník ŽNO, roč.56, č.10, str.3

- 42) Věstník ŽNO, roč. 58, č. 3, str. 3
- 43) Věstník ŽNO, roč. 64, č. 5, str. 17
- 44) Věstník ŽNO, roč. 56, č. 7, str. 3
- 45) Viz Příloha č. 5: Návštěvy židovských pohřbů a tahary, Návštěva židovského pohřbu E.M.
- 46) „Roš chodeš: dosl. „hlava měsíce“, tj. začátek nového hebrejského měsíce čili novoluní...“ Ja'akov Newman, Gavri'el Sivan, *Judaismus od A do Z, Sefer, Praha 2004, str. 165*
- 47) Viz Příloha č. 5: Návštěvy židovských pohřbů a tahary, Návštěva židovského pohřbu Z.J.
- 48) Viz Příloha č. 5: Návštěvy židovských pohřbů a tahary, Návštěva židovského pohřbu V.F., a Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Samuelem Abramsonem
- 49) Isaacs, R. H., *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, Jason Aronson, 1999
- 50) Doleželová, Jana, *Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72*
- 51) Viz Příloha č. 5: Návštěvy židovských pohřbů a tahary, Návštěva židovského pohřbu Z.J.
- 52) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Samuelem Abramsonem
- 53) Dle informací správce hřbitova pana Berkovič si pan Feuerlicht své místo na hřbitově rezervoval, ale při úmrtí pana Dostála mu ho přenechal, a tak po smrti vrchního kantora bylo vybráno čestné místo jako pro významnou osobnost u vchodu hřbitova. Byla to údajně výjimka a možnost rezervace místa byla již zrušena. Pan Feuerlicht má také koupený hrob v Izraeli, kam bude jeho tělo pravděpodobně přemístěno. (viz Příloha č. 3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem)
- 54) Viz Příloha č. 3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem
- 55) Viz Příloha č. 5: Návštěvy židovských pohřbů a tahary, Návštěva židovského pohřbu V.F.
- 56) www.mazonet.com
- 57) Viz Příloha č. 3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem a rabínem Abramsonem
- 58) Viz Příloha č. 4: Rozhovory s řadovými členy ŽOP
- 59) Rabín Karol Sidon k tomu poznamenal: „...někomu si troufneme to říct, někomu to naznačíme, ale kdýž vidíme, že se k tomu nemá, tak na to nijak netlačíme. Snažíme se udělat maximum, ale je třeba si uvědomit situaci toho člověka, aby se necítil nepříjemně...“ viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Karolem Sidonem
- 60) Doleželová, Jana, *Úcta k živým I mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991), str. 64-72*
- 61) Viz Příloha č. 3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem
- 62) Viz Příloha č. 4: Rozhovory s řadovými členy ŽOP
- 63) Viz Příloha č. 3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem
- 64) Tamtéž
- 65) Viz Příloha č. 4: Rozhovory s řadovými členy ŽOP
- 66) Viz Příloha č. 3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem
- 67) Viz Příloha č. 4: Rozhovory s řadovými členy ŽOP
- 68) Věstník ŽNO, 1989-2005
- 69) Tamtéž
- 70) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Sidonem
- 71) Tamtéž
- 72) *Poslání a činnost židovských obcí v Čechách a na Moravě podle názorů jejich členů. Výsledky ankety pro Federaci židovských obcí, únor 2001, Gabal, Analysis Consulting, str. 17-19*
- 73) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Ješarimem
- 74) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Sidonem
- 75) Isaacs, R. H., *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, New Jersey, Jason Aronson, 1999
- 76) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Sidonem
- 77) Tamtéž
- 78) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Ješarimem
- 79) Viz Příloha č. 3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem
- 80) Tamtéž
- 81) Tamtéž
- 82) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Sidonem
- 83) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Ješarimem
- 84) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Sidonem
- 85) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Abramsonem
- 86) Tamtéž
- 87) Viz Příloha č. 3: Rozhovor se správcem hřbitova panem Berkovičem
- 88) Viz Příloha č. 3: Rozhovor s rabínem Sidonem
- 89) Viz Příloha č. 4: Rozhovory s F.K., I.W., B.H., B.A., J.V., E.M., F.R.
- 90) Viz Příloha č. 4: Rozhovory s A.F. a M.F.
- 91) Viz Příloha č. 4: Rozhovory s D.R. a T.G.
- 92) Viz Příloha č. 4: Rozhovory s E.M. a F.R.
- 93) Viz Příloha č. 4: Rozhovor s F.R.
- 94) Tamtéž
- 95) Viz Příloha č. 4: Rozhovor s F.R. a J.V.
- 96) Viz Příloha č. 4: Rozhovor s J.V.

- 97) *Tamtěž*
- 98) *Tamtěž*
- 99) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s E.M.*
- 100) *Tamtěž*
- 101) *Tamtěž*
- 102) *Viz Příloha č.4:Rozhovory s F.K., I.W., B.A., B.H.- výjimka: nechce náboženský obřad*
- 103) *pouze u paní B.H. matka konvertovala k judaismu*
- 104) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s I.W.*
- 105) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s F.K.*
- 106) *Tamtěž*
- 107) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s B.A.*
- 108) *Tamtěž*
- 109) *Tamtěž*
- 110) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s I.W.*
- 111) *Tamtěž*
- 112) *Tamtěž*
- 113) *Tamtěž*
- 114) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s F.K.*
- 115) *Tamtěž*
- 116) *Tamtěž*
- 117) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s B.A.*
- 118) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s B.H.*
- 119) *Tamtěž*
- 120) *Tamtěž*
- 121) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s E.M., A.F., M.F.*
- 122) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s A.F.*
- 123) *Tamtěž*
- 124) *Tamtěž*
- 125) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s E.M.*
- 126) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s M.F.*
- 127) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s A.F.*
- 128) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s E.M.*
- 129) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s M.F.*
- 130) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s D.R.*
- 131) *Tamtěž*
- 132) *Viz Příloha č.4:Rozhovor s T.G.*
- 133) *Tamtěž*
- 134) *Tamtěž*
- 135) *Tamtěž*
- 136) *Tamtěž*

Prameny a literatura

- BÁRTA, M.: *Statuta pražského židovského pohřebního bratrstva*, Univerzita Karlova, Praha 2002
- BEN-SASSON, H. H. (ed.): *A History of the Jewish People*, Cambridge, Massachusetts, 1976
- BERGEROVÁ, Natalia (ed.): *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*, Praha, 1992
- DIAMANT, Anita: *Saying Kaddish, How to Comfort the Dying, Bury the Dead, and Mourn as a Jew*, Schocken Books, 1998
- DOLEŽELOVÁ, Jana: *Úcta k živým i mrtvým, Židovská ročenka 5751 (1990-1991)*, Židovská obec Praha, 1991
- ELKIN, Joshua: *An Exploration of Alternatives for Educating Jewish Adolescents to Dying, Death and Bereavement*, Teachers College, Columbia, 1979
- ENCYCLOPAEDIA Judaica, Jerusalem 1972
- FIEDLER, Jiří: *Židovské památky v Čechách a na Moravě*, Praha, 1992
- FISHBANE, Michael, A.: *Judaismus*, Prostor, Praha, 1996
- FRIEDMAN, František, *Pražští Židé, Židovský kalendář*, 1929/30
- FROM *This World to the Next, Jewish Approaches to Illness, Death & Afterlife*, The Jewish Theological Seminary of America, 1999
- GENNEP, Arnold van: *Přechodové rituály*, Lidové noviny, Praha 1996
- GILBERT, Martin: *Jewish History Atlas*, London 1969
- GOLDBERG, Sylvie Anne: *Crossing the Jabbok: Illness and Death in Ashkenazi Judaism in Sixteenth-through Nineteenth-century Prague*, University of California Press, 1996
- HEŘMAN, Jan: *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě*, Praha, 1980
- HROCH, Miroslav: *Na prahu národní existence, Touha a skutečnost*, Praha 1999
- ISAACS, Ronald H.: *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition*, New Jersey Jason Aronson, 1999
- ISSACSON, Ben: *Dictionary of the Jewish Religion*, New York, 1979
- The JEWS of Czechoslovakia*, Society for the History of Czechoslovak Jews, New York, 1968
- KALENDÁŘ česko-židovský, 1881 - 1938
- KARO, Joseph: *Shulchan Aruch Hashalem, Mifaal Shulchan Aruch HaShalem*, Izrael, 2005
- KASDAN, Jicchak, *Understanding The Mitzvah of Hespel*, www.jlaw.com
- KNIHA smutku, autor, (vydavatel a místo vydání neuvedeno), 1900
- KOLATCH, Alfred J.: *The Jewish Mourner's Book of Why*, Jonathon David, 1993
- KRAEMER, David: *The Meanings of Death in Rabbinic Judaism*, London, New York, 2001
- LAMM, Maurice: *The Jewish Way in Death and Mourning*, Jonathan David, 1969
- NEWMAN, J., Gavri'el Sivan, G.: *Judaismus od A do Z*, Sefer, Praha 2004
- MARCUS, Ivan G.: *The Jewish Life Cycle: Rites of Passage from Biblical to Modern Times*, The University of Washington Press, 2004
- MARTIN, Bernd, Schulin, Ernst (ed.): *Židovská menšina v dějinách*, Olomouc, 1997
- MARTIŇÁKOVÁ, Pavla: *Pražská Chevra Kadiša*, Univerzita Karlova, Praha 2000
- MASKIL, 2001 – 2005
- MODLITBY a rituální zvyklosti židovského Pohřebního bratrstva v Praze, Praha 1936

MUNELES, Otto: *Bibliografický přehled židovské Prahy*, Praha 1952
MUNELES, Otto, Vilímková, M.: *Starý židovský hřbitov v Praze*, Praha, 1955
OHLER, Norbert: *Umírání a smrt ve středověku*, H&H, Jinočany, 2001
PAŘÍK, A., Hamáčková, V.: *Pražské židovské hřbitovy*, Židovské muzeum v Praze, Praha, 2003
PAŘÍK, A., Ehl, P., Fiedler, J.: *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*, Paseka, Praha, 1991
PĚKNÝ, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Sefer, Praha 2001
POSLÁNÍ a činnost židovských obcí v Čechách a na Moravě podle názorů jejich členů. Výsledky ankety pro Federaci židovských obcí, únor 2001, Gabal, Analysis Consulting
PUTÍK, Alexandr: *Židovské tradice a zvyky*, Židovské muzeum, Praha 2005
RYBÁR, Ctibor: *Židovská Praha*, TV Spektrum + Akropolis, Praha 2001
SICHER, Gustav, *Pražská Chevra kadiša*, In: *Věstník ŽNO*, roč. XXII, 1960, číslo 6
SOUKUPOVÁ, Blanka: *Židovská identita ve 20.století. Tradice a historická změna*, in Luther, Daniel a Salner, Petr (ed.): *Menšiny v meste. Premeny etnických a náboženských identit v 20.storočí*, Bratislava, 2004
STANOVY Pražského židovského Pohřebního bratrstva, Chevra Kadiša, Praha 1936
Svobodová, Kateřina: *Chevra Kadiša v Praze (židovské pohřební zvyklosti)*, Univerzita Karlova, Praha, 2002
VĚSTNÍK ŽNO, 1989 – 2005
VILÍMKOVÁ, Milada: *Židovské město pražské*, Praha 1993
WASSERMAN, Chaim: *A Hespel for One You Did Not Know*, www.youngisrael.org/articles/433001.htm
ŽIDOVSKÁ ročenka, 1960 – 2005
ŽIDOVSKÝ kalendář, 1918 - 1938

webové zdroje:

www.amazon.com
www.bejtsimcha.cz
www.chabadprague.cz
www.fzo.cz
www.jewish-funerals.org
www.jewishmuseum.cz
www.jlaw.com
www.kehilaprag.cz/czech/czchodes.php
www.maskil.cz
www.mazornet.com
www.mlp.cz
www.nkp.cz
www.templeсанjose.org/JudaismInfo/time/Life_Cycle/Death.htm
www.thedorfmanchapel.com/rabasse.htm
www.youngisrael.org/articles/433001.htm

Příloha č. 1: *Literatura určená převážně pro členy židovských komunit*

a) literatura psaná rabíny:

➤ *Ortodoxní rabíni:*

○ *Určeno pro pozůstalé či další členy židovských komunit:*

- **Richard F. Address, *A Time to Prepare*, UAHC, 2002**

Praktický průvodce pro jednotlivce a rodiny při rozhodování o speciální lékařské péči, při plnění posledních přání nemocného či umírajícího bližního. Dalšími tématy jsou dárcovství orgánů, závěť, etika poslední vůle, rituály spojené s rozloučením se s umírajícím atd.

Autor je ortodoxním rabínem a zároveň ředitelem Ústavu pro věci týkající se židovské rodiny, který spadá pod UAHC (Union of American Hebrew Congregations).

- **Marc D. Angel, *The Orphaned Adult*, Jason Aranson, 1987**

Ortodoxní rabín vede v knize vášnivou diskusi na téma, jak se dospělí vyrovnávají se smrtí svých rodičů.

- **Samuel Chiel, *For Thou Art With Me – The Healing Power of Psalms*, St. Martins, 2000**

Autor předkládá čtenáři 15 žalmů, jejichž interpretace má poskytnout sílu a podporu v těžkých obdobích života, jako vážná nemoc, přežití útrap dlouhodobé léčby, péče o staré či nemohoucí rodiče a vypořádání se smrtí bližního.

Rabín Chiel při psaní knihy spolupracoval i se spisovatelem píšícím na téma zdraví, Henry Dreherem.

- **William Cutter, *The Jewish Mourners Handbook*, Behrman House, 1996**

Cutter jako rabín společně s dalšími 16-ti odborníky z řad kantorů a rabínů sepsal klasickou příručku pro tradiční židovský pohřeb od přípravy až po období truchlení.

- **Reuven Drucker, *The Mourners Companion*, 1997**

Klasický rabínský průvodce pro pozůstalé od rabína působícího v Michiganu.

- **Chaim Binyamin Goldberg, *Mourning in Halachah – the Laws and Customs of the Year of Mourning*, Mesorah Publication Ltd., 1991**

Praktická příručka pro truchlící s detailním výkladem halachických předpisů k jednotlivým rituálům.

- **Moshe Goldberger, *To Comfort the Living*, Tennebaum Foundation, 1986**

Rabín Goldebregger, autor mnoha knih pro komunitu židovsky věřících, v nichž vykládá jednotlivé tradice, předpisy a rituály, se tentokrát zaměřuje na duchovní pomoc pozůstalým.

- **Earl A. Grollman, *How to Explain Death to Children*, Jewish Funeral Directors of America, 1979**

- **Earl A. Grollman, *Talking About Death, A Dialogue Between Parent and Child*, Beacon Press, 1990**

- **Earl A. Grollman, *Bereaved Children and Teens, A Support Guide for Parents and Professionals*, Beacon Press, 1995**

- **Earl A. Grollman, *Time Remembered***

- **Earl A. Grollman, *Living When a Loved One Has Died***

Earl A. Grollman je spisovatelem, učitelem a rabínem, jehož knihy zabývající se smrtí a zármutkem pomohly statisícům lidí. Autor je držitelem cen mnoha různých organizací a hospiců a byl nazván Hrdinou Srdce za svou práci s dětskými a dospělými pozůstalými obětmi oklahomského bombového incidentu.

Jeho knihy je možné také zařadit do třetí skupiny literatury pro pozůstalé psané odborníky, protože jeho knihy slouží jako praktická psychologická pomůcka dětem, adolescentům, dospělým i profesionálům při vyrovnávání se smrtí bližního.

- **Jane Handler, *Give Me Your Hand – Traditional and Practical Guidance on Visiting the Sick*, EKS Publishing, 1997**

Kniha vysvětluje činnost Bikkur Cholim, návštěvu nemocných, z tradičního i moderního pohledu. Autorka spolupracovala na průvodci s Kim Hetherington a rabínem Stuartem L. Kelmanem.

- **Jules Harlow, *The Bond of Life, Rabbinical Assembly, 1983***
- **Ronald H. Isaacs, *Every Person's Guide to Death and Dying in the Jewish Tradition, Jason Aronson, 1999***

Ronald H. Isaacs je ortodoxním rabínem v New Jersey. Tento klasický průvodce obsahuje tradiční popis všech rituálů od návštěvy nemocných až po pohřeb a období truchlení. Zabývá se také speciálními situacemi jako sebevražda, kremace, eutanázie, amputace, dárcovství orgánů, autopsie a exhumace. Dále zde nalezneme rady, jak vysvětlit smrt dětem, také odpovědi na otázky o posmrtném životě, odkazy a rabínská vyprávění na téma smrti a umírání v židovské tradici. Nakonec zde nalezneme celý text Kadiše v angličtině i v hebrejštině a další modlitby pro truchlící.

- **Ronald H. Isaacs & Kerry M. Olitzky, *A Jewish Mourner's Handbook, Ktav Publishing, 1991***
- **Benjamin Kamin, *The Path of the Soul, Making Peace with Mortality, Penguin Putnam, 1999***

Klasická rabínská příručka pro pozůstalé a věřící, jak se vyrovnat se smrtelností svou a svých bližních.

- **Alan A. Kay, *A Jewish Book of Comfort, Jason Aronson, 1993***

Přes 175 krátkých esejů, fikce, dopisů, básní a textů z tradičních židovských zdrojů, které mají pomoci utěšit a podpořit truchlící a zároveň vysvětlují rituály a tradice.

Autor je sice rabínem, ale knihu napsal i jako reflexi vlastní zkušenosti truchlícího nad smrtí otce.

- **Stuart Kelman, *K'vod Hamet – A Guide for the Bereaved, EKS Publishing, 2002***

Rabínská příručka pro rituály spojené se smrtí.

- **Alfred J. Kolatch, *The Jewish Mourner's Book of Why, Jonathon David, 1993***

Příručka je napsána ve formátu „otázka – odpověď“ a obsahuje speciální sekci inspirativního čtení pro pozůstalé.

- **Pesach Krauss & Morrie Goldfischer, *Why Me? Coping with Grief, Loss and Change, Bentam Books, 1988***

Kniha reflektuje rabínovi zážitky s rodinami pozůstalých a podává výklad procesu pěti období truchlení.

- **Harold S. Kushner, *When Bad Things Happen to Good People, Shoken, 2001***

Jak porozumět utrpení života z humanitního pohledu.

- **Maurice Lamm, *The Jewish Way in Death and Mourning, Jonathon David, 2000***

Klasické dílo zpracovávající téma smrti a truchlení v židovské tradici. Speciální témata: dárcovství orgánů, autopsie, Kadiš, narození mrtvého dítěte, konvertité, nežidovské zvyky.

Autor je rabínem a profesorem v ješivě, přednáší mezinárodně jak pro židovské tak křesťanské posluchače.

- **Aaron Levine, *To Comfort the Bereaved, A Guide for Mourners and Those Who Visit Them, Jason Aronson, 1994***

Klasický tradiční průvodce pro truchlící a pro jejich známé, kteří je v období smutku navštěvují, určený spíše pro dospělé čtenáře.

- **Avis D. Miller, *Books to Comfort and Instruct the Bereaved, Moment Magazine, 1991***

Klasický tradiční průvodce pro truchlící.

- **Kerry M. Olitzky, *Grief in Our Seasons, A Mourner's Kaddish Companion, Jewish Lights Publishing, 1998***

Klasický tradiční průvodce pro truchlící.

- **Marvin Pachino, *Towards an Understanding of Jewish Funeral and Mourning Practices*, Union of Orthodox Jewish Congregations**
Tradiční výklad rituálů týkajících se pohřbu a období smutku.
- **Daniel F. Polish, *Bringing the Psalms to Life*, Jewish Lights Publishing, 2000**
Příručka, jak čerpat sílu ze žalmů, jak je číst, rozumět jim a používat je v období těžké nemoci, při vyrovnávání se zlostí či při pocitech opuštěnosti.
- **Jack Riemer, *Jewish Reflections on Death*, Shoken Books, 1974**
Sbírka esejů od velkých židovských myslitelů na téma smrti.
- **Jack Riemer, *So That Your Values Live On – Ethical Wills and How to Prepare Them*, Jewish Lights Publishing, 1991**
- **Jack Riemer, *Jewish Insights on Death and Mourning (Wrestling with the Angel)*, Shoken Books, 1995**
Jak nalézt sílu a smysl v období ztráty.
- **Chaim Z. Rozwaski, *Jewish Meditations on the Meaning of Death*, Jason Aronson, 1994**
Sbírka chvalozpěvů vybraných z tradičních židovských zdrojů, které společně ukazují židovský pohled na smrt a truchlení.
- **Jacob Schacter & David Weinberger, *The Complete Service For the Period of Bereavement***
Průvodce sepsaný dvěma rabíny, obsahující modlitby, úryvky z Tóry, návody a příkazy k pohřbu a vztyčování náhrobku.
- **Jacob Schacter & David Weinberger, *The Funeral and Cemetery Handbook***
- **Tsvi Schur, *Illness and Crisis, Coping the Jewish Way*, Union of Orthodox Jewish Congregation, 1987**
Klasický rabínský průvodce těžkými obdobími v životě věřících Židů.
- **Rami M. Shapiro, *Open Hands, A Jewish Guide on Dying, Death, and Bereavement*, Temple Beth Or, 1986**
Klasický rabínský průvodce pro období umírání, smrti a truchlení.
- **William Silverman, *When Mourning Comes, A Book of Comfort for the Grieving*, Jason Aronson, 1990**
Průvodce doporučený jak pro truchlící, tak pro profesionály, kteří s truchlícími pracují.
- **Michael Swirsky, *At the Threshold, Jewish Meditations on Death*, Jason Aronson, 1996**
Tradiční židovské zdroje promlouvají k umírajícímu a snaží se pomoci mu prožít zbytek života naplno po duchovní stránce.
- **Shmuel Tendler, *The Laws of Mourning*, 2000**
Klasický průvodce pro truchlící rozdělený na části podle jednotlivých období truchlení: poslední hodiny, od smrti do pohřbu, v obřadní síni, na hřbitově atd.
- **S. Wagschal, *Halochos of Aveilus – Laws for the Mourner*, Feldheim, 1999**
Klasické tradičně ortodoxní předpisy pro truchlící.
- **Abner Weiss, *Death and Bereavement – A Halakhic Guide*, Ktav Publishers Union of Orthodox Jewish Congregation, 1991, 2000**
Tradiční rabínský halachistický průvodce po rituálech souvisejících se smrtí.
- **Jonathan Wittenberg, *The Laws of Life, A Guide to Traditional Jewish Practice at Times of Bereavement*, Assembly of Masorti Synagogues, London 1997**
Tradiční rabínský halachistický průvodce po rituálech souvisejících se smrtí.
- **David Wolpe, *Making Loss Matter, Creating Meaning in Difficult Times*, Penguin Putnam, 1999**
Průvodce pro truchlící, jak nalézt smysl ztráty. Zabývá se také speciálními případy úmrtí, jako násilná smrt dítěte.

○ *Určeno pro rabíny:*

- **Mosha Epstein, Tahara Manual of Practices, 1995, 2001**

Tato rabínská příručka je určena spíše pro členy Chevry Kadiši k provádění rituálního očištění mrtvých, tahaře. Obsahuje detailní instrukce k tomuto rituálu.

- **Dale Glasser, To Everything There Is a Season – Congregational Funeral and Cemetery Practices, UAHC, 2001**

Příručka týkající se provádění různých pohřebních rituálů v jednotlivých židovských kongregacích.

- **Arnold M. Goodman, A Plain Pine Box, Ktav Publishing, 1981, 2003**

Kniha je určena jako cvičebnice pro nové členy Chevry kadiši, pohřebního bratrstva, kteří mají udržovat tradiční židovskou komunitu návratem k prostému židovskému pohřbu a věčným tradicím.

- **Sidney Greenberg, A Minyan of Comfort – Worship, Study and Reflection for the House of Mourning, 1990**

Antologie textů určená spíše pro rabíny jako pomůcka při jednání s pozůstalými.

- **Stuart Kelman, Chesed Shel Emet – The Truest Act of Kindness, EKS Publishing, 2000**

Rabínská příručka pro provádění tahary.

- **Joseph Ozarowski, To Walk in God's Ways – Jewish Pastoral Perspectives on Illness and Bereavement, Jason Aronson, 1995**

Rabínská příručka pro pastorační práci v období nemoci a úmrtí podle zásad judaismu.

- **Moshe Tendler, Responsa of Rav Moshe Feinstein – Care of the Critically Ill, KTAV, 1996**

Výklad toho, co znamená mozková smrt podle halachistických zákonů.

- **Herbert A. Yoskowitz, The Kaddish Minyan, The Impact on Ten Lives, Eakin Press, 2001**

Popis povinností minjanu – nejnižší počet deseti mužských členů komunity pro provádění některých rituálů podle židovské tradice.

➤ *Liberální rabíni:*

- **E. M. Broner, Mornings and Mourning, Harper San Francisco, 1998**

Kniha k posílení pozůstalého v každodenním odřikávání Kadiše a k přinesení světla útěchy a oddechu do domova v tichém truchlícím období „šlošim“. V podtitulu je nazvána příručkou pro židovské ženy ve vykonávání rituálů.

Autorka je spisovatelkou, lektorkou a židovskou feministickou vykonavatelkou ceremoniálů – tzn. reformní rabínkou. Kniha je tak podobná příručkám, které jsou psány rabíny, ale úzce se zaměřuje na ženy, členky židovských komunit.

- **Nina Beth Cardin, Teras of Sorrow, Seeds of Hope, A Jewish Spiritual Companion for Infertility and Pregnancy Loss, Jewish Lights Publishing, 1999**

Kniha se zaměřuje na emocionální utrpení z důvodu neplodnosti, nedobrovolného potratu a narození mrtvého dítěte. Jako útěchu nabízí náboženské rituály některé i speciálně vytvořené pro rodiče, kteří takto přišli o dítě.

Kniha by se vzhledem k úzce vymezenému a vypracovanému tématu dala začlenit i do skupiny literatury psané odborníky, ale autorkou je rabínka reformního směru judaismu a tento pohled judaismu je zde znát.

- **Elliot Dorff, Matters of Life and Death – A Jewish Approach to Modern Medical Ethics, Jewish Publication Society, 1998**

Rabín konzervativního směru judaismu si pokládá morální a náboženské otázky ohledně moderních medicínských technologií (genetického inženýrství, klonování atd.) ve srovnání s židovským právem a etikou.

- **Harvey L. Gordon, Questions and Answers about Jewish Tradition and the Issues of Assisted Death, UAHC, 1998**

Příručka reformního judaismu.

- **Richard Hirsh, *A Journey of Mourning, A Reconstructionist Guide*, Reconstructionist Rabbinical Association, 2001**

Třicetistránkový pampflet, v kterém je vyložen význam jednotlivých rituálů z pohledu rekonstruktivního judaismu.

- **Isaac Klein, *A Time to Be Born, A Time to Die*, United Synagogue, 1976**

Příručka konzervativního rabína, kde je zvláště rozebráno téma nemoci, eutanázie, transplantace orgánů a v druhé části jsou texty určené pro rodinu pozůstalých.

- **Elie Kaplan Spitz, *Does the Soul Survive***

Průvodce, jak v židovské tradici rozumět posmrtnému životu, minulému životu a životu s určitým cílem.

- **David Teutsch & Richard Hirsh, *Prayers for a House of Mourning and the Journey of Mourning, A Reconstructionist Guide*, Reconstructionist Press, 2001**

Klasický průvodce pro truchlící z pohledu rekonstruktivního judaismu.

- **David Teutsch (ed.), *Bechoref Hayamim – In the Winter of Life – A Values*, Reconstructionist Rabbinical College Press, 2002**

Židovský průvodce při děláních zásadních rozhodnutí na sklonku života, opět rekonstruktivní pohled.

- **Burton L. Visotzky & Carolyn Braun, *Confronting Death*, Rabbinical Assembly, 1995**

Kniha obsahuje čtyři příběhy, které mají sloužit k útěše truchlícím.

b) literatura psaná pozůstalými:

- **Mitch Albom, *Tuesdays with Morrie*, Doubleday, 1997**

Příběh autorova přátelství se svým bývalým profesorem sociologie a duchovním rádcem, Morrie Schwartzem. Albom navštěvoval svého mentora posledních pět měsíců jeho života a oba přátelé spolu vedli tzv. úterní rozhovory o smyslu žití, zatímco Schwartz pomalu umíral na Lou Gehrigovu chorobu.

Albom je původně sportovním novinářem, později začal psát i sloupky netýkající se sportu.

- **Leonard Fein, *Against the Dying of the Light*, Jewish Lights Publishing, 2001**

Leonard Fein, autor knih o judaismu a zakladatel Moment Magazine, podává svou zkušenost se smrtí své třicetileté dcery.

- **Ari L. Goldman, *Living a Year of Kaddish*, 2003**

Ari L. Goldman, spisovatel, religionista a novinář, vypráví svou zkušenost se smrtí otce.

- **Samuel C. Heilman, *When a Jew Dies*, Berkeley University Press, 2001**

Příběh truchlícího syna.

- **Hirshel Jaffe & James Rudin, *Why Me? Why Anyone?*, Jason Aronson, 1986**

Rabín Hirshell vypráví svou zkušenost s leukemií.

- **Naomi Levy, *To Begin Again, The Journey Toward Comfort, Strength, and Faith in Difficult Times*, Alfred A. Knopf, 1998**

Autorka předává svůj příběh truchlící dcery za zavražděného otce.

- **Yamin Levy, *Confronting the Loss of a Baby***

Rabín Levy, sám otec mrtvého novorozeněte, vyjadřuje potřebu útěchy pro ty, kteří ztratili své děti, v současnosti.

- **Sherri Mandell, *The Blessing of a Broken Heart***

Kobymu Mandellovi bylo pouze 13 let, když šel s kamarádem stopovat (8.5.2001). Jejich těla byla nalezena další den. Chlapci byli brutálně zavražděni v jeskyni uprostřed Judské pouště. Krutost tohoto činu šokovala celý svět. Sherri Mandell vypráví příběh rodiny Kobyho, jak se s jeho brutální smrtí vyrovnávala.

- **Lori Palatnik, *Remember My Soul*, Leviathan Press, 1998**

- **David Techner, *Candle for Granpa***

Mladý muž popisuje události, které obklopovaly smrt jeho dědečka, pocity zármutku, tradiční židovský pohřeb. Obsahuje také odpovědi na často kladené otázky týkající se smrti a pohřbu.

- **Leon Wieseltier, *Kaddish*, Alfred A. Knopf, 1998**

Vyprávění autora o tom, jak se vyrovnával se smutkem během roku truchlení za svého otce.

c) literatura psaná odborníky z řad psychologů a jiných pomáhajících profesí, kteří mají vztah k židovské komunitě:

- *Literatura psaná odborníky určená pro členy židovské komunity:*
- *Psychologický pohled:*

- **Lisa Aiken, *Why me, God?, A Jewish Guide for Coping with Suffering*, Jason Aronson, 1997**

Kniha podává tradiční židovský výklad tématu utrpení a praktické rady pro vypořádání se s tímto problémem.

Autorka je doktorkou v oblasti klinické psychologie a má soukromou praxi v New Yorku. Je autorkou celkově pěti knih, matkou a lektorkou.

- **Anne Brener, *Mourning & Mitzvah – A Workbook – Journal for Walking the Mourner's Path Through Grief to Healing*, Jewish Light Publishing, 1993**

Autorka přeformulovala starověké rituály a praktiky do moderních duchovních cvičení. Mluví jazykem přístupným těm, kteří chtějí překlenout velkou ztrátu či truchlit podle tradičních předpisů. Autorka staví na své dlouholeté osobní zkušenosti jako psychoterapeutka a učitelka. Anne Brener propojuje truchlení s duchovností, psychologií a starověkou tradicí věr, které dává přednost před obsesí západních společností popírat smrt a změnu.

Anne Brener je praktikující psychoterapeutkou v Los Angeles s kořeny v New Orleans, které opustila po smrti své matky a sestry. Po tomto traumatizujícím zážitku se obrátila zády k celé židovské komunitě, ve které vyrůstala. Naučila se prostředkům, jak dát svůj život do pořádku, v psychoterapeutické komunitě. Během své cesty za překonáním smutku a prázdnoty opět objevila pomoc v židovských rituálech.

Tato kniha tak může být zařazena jak do literatury psané odborníky z pomáhajících profesí, tak psané pozůstalými.

- **Sol Gordon, *When Living Hurts*, UAHC, 1985**

Psychologická příručka pro teenagery a mladé dospělé. Sol Gordon je psycholog, klinický sexuolog a profesor na fakultě Dětských a rodinných studií.

- **Kalman J. Kaplan, *Jewish Approaches to Suicide, Martyrdom, and Euthanasia*, Jason Aronson**

Antologie učenných spisů týkající se tématu sebevraždy, mučednictví a eutanázie. Autor je profesorem psychologie.

- **Alexander Levy, *The Orphaned Adult*, Perseus Books, 1999**

Příručka pro porozumění a překonání zármutku a změny po smrti rodičů.

- **Nechama Liss-Levinson, *When a Grandparent Dies, A Kid's Own Remembering Workbook for Dealing with Shiva and the Year Beyond*, Jewish Lights Publishing, 1999**

Psychologická příručka pro děti pro vyrovnání se se smrtí prarodiče.

- **Janis Silverman, *Help Me Say Goodbye***

Terapeutická příručka určená pro děti při vyrovnávání se smrtí bližního.

○ *Pohled jiných odborníků:*

- **William M. Brinner, *An Elegant Composition Concerning Relief After Adversity*, Jason Aronson, 1977**

Sbírka talmudických a midrašických příběhů, které mají pomoci ulevit truchlícímu. Autor je profesorem blízko-východních studií na Berkeley Univerzitě v Californii.

- **Anita Diamant, *Saying Kaddish, How to Comfort the Dying, Bury the Dead, and Mourn as a Jew*, Schocken Books, 1998**

Autorka je novinářka a spisovatelka, napsala 6 kni o současném židovském životě a 2 novely. V knize podává detailní instrukce k Jizkoru a Jahrzeitu, také se věnuje tématu péče o truchlící děti, truchlení za zemřelé děti, ztráty novorozeněte, sebevraždy, závěti, smrti blízkého „nežida“ atd.

- **David L. Freeman, *Illness and Health in the Jewish Tradition*, Jewish Publication Society, 1999**

Freeman jako lékař sbíral různé memoáry, příběhy, eseje, modlitby, poezii, sepsaných od biblického období až po současnost, na téma nemoc a zdraví, které přezkoumal a aplikoval na moderní život. Jednotlivé kapitoly se zaměřují např. na roli a práci lékařů, reflexi utrpení, modlitby pro překonání utrpení, pastorační roli rabína a etiku poskytování péče nemocným. Na antologii pracoval Freeman společně s rabínkou Judith Z. Abrams, společně shromáždili texty učenců, rabínů, básníků, spisovatelů fikce, lékařských profesionálů, vypravěčů, duchovních a lidí, kteří se uzdravili z vážných nemocí.

- **Stephen Levine, *A Year to Live, How to Live This Year as if it Were Your Last*, Bell Tower, 1997**

Autor je básníkem a učitelem meditačních technik.

- **Nessa Rapoport, *A Woman's Book of Grieving*, William Morrow and Co., 1994**
Autorka předkládá pomůcku pro truchlící ženy v podobě prozaických básní.

- **Ron Wolfson, *A Time to Mourn, A Time to Comfort*, Jewish Lights Publishing, 1993**

Ron Wolfson je lékař. Jeho kniha se ve svém obsahu podobá rabínským příručkám pro truchlící členy židovských komunit.

- **William J. Worden, *Grief Counseling & Grief Therapy, A Handbook for the Mental Health Practitioner*, Springer Publishing, 1993**

Psychologická příručka pro vyrovnávání se smrtí blízkých.

➤ *Literatura psaná odborníky určená nejen pro členy židovských komunit:*

- **Sandi Caplan & Gordon Lang, *Grief's Courageous Journey, A workbook*, New Harbinger Publications, 1995**

Kniha představuje program pro pamatování si a zároveň překonání okamžiků zármutků z minulosti. Obsahuje cvičení a náměty pro očišťující osobní rituály, které pomohou truchlícím předefinovat si svůj život a vytvořit si znovu plán do budoucna. Nakonec je zde i v deseti bodech zjednodušený průvodce pro vytvoření podpůrné skupiny truchlících v komunitě.

Sandi Caplan je zakládajícím ředitelem hospicu v Londýně a 20 let se věnuje sestavování podpůrných programů pro pozůstalé. Gordon Lang je již 35 let poradcem lidem v jejich zármutku a pomohl také během této doby založit organizaci Rodiny pozůstalých v Ontariu.

- **Lisa Carlson, *Caring for the Dead, Your Final Act of Love*, Upper Access Books, 1998**

Lisa Carlson je aktivistkou za práva zakazníků na poli pohřebního průmyslu v USA. Pracuje jako výkonná ředitelka neziskové Aliance pohřebních spotřebitelů. Pomáhá spotřebitelům znát svá práva a vyhnout se vykořisťování ze strany pohřebního průmyslu v době, kdy jsou nejvíce zranitelní. Také lobuje za reformu federálních a státních zákonů a omezení a za zesílení ochrany práv zákazníka. Carlson je také populární veřejnou řečnicí vystupující v mnoha televizních a radiových show po celém USA.

Její kniha obsahuje rady ohledně práv a možností pro ty, co přijdou do kontaktu s poskytovateli pohřebních služeb. Vysvětluje pohřební práva jazykem přístupným laikovi. Radí, jak je možné dosáhnout toho, aby pohřeb odpovídal vzhledem k aranžmá i ceně představám pozůstalých.

- **Lisa Carlson, *I Died Laughing, Funeral Education with a Light Touch*, 2001**
Tato kniha je velice rozdílná od předešlé. Je souborem vtipů, anekdot, výroků a komiksů na téma smrti. Podává však i takové množství informací na dané téma, které by měl každý znát. Čtenář může tuto knihu číst jen pro pobavení, ale nakonec zjistí, že se navzdory smíchu také něčemu přiučil.
- **Herman Feifel, *The Meaning of Death*, McGraw-Hill, 1959**
- **Herman Feifel, *New Meanings of Death*, McGraw-Hill, 1977**
Herman Feifel byl uznávaným psychologem, který zkoumal otázku: „Která zaměstnání se nejvíce bojí smrti?“ Došel k tomu, že nejvíce se bojí smrti lékaři, kteří tento strach přenášejí na pacienty.
- **Theresa Huntley, *Helping Children Grieve, When Someone They Love Dies*, Augsburg Fortress, 1991**
Vysvětlení smrti blízkých a reakcí s tím souvisejících dětem, návody, jak mají rodiče o smrti s dětmi hovořit a jak mají být oporou umírajícím dětem.
- **Nancy Kohner & Alix Henley, *When a baby Dies***
Sesbírané rozhovory s rodiči, kteří ztratili své dítě.
- **William C. Kroen, *Helping Children Cope with the Loss of a Loved One, A Guide for Grownups*, Free Spirit Publishing, 1996**
Psychologický průvodce pro větší děti.
- **Elisabeth, Kubler-Ross, *On Death and Dying*, McMillan Publishing, 1969**
Autorka byla psychiatrickou. V knize podává výklad toho, co by mělo umírání a smrt naučit doktory, zdravotní sestry a jejich rodiny.
- **Christine Longaker, *Facing Death and Finding Hope, A Guide to the Emotional and Spiritual Care of the Dying*, Doubleday, 1997**
Autorka je ředitelka hospicu a zároveň podává vlastní zkušenost se smrtí manžela na leukemii, po které se obrátila k tibetským buddhistickým meditačním technikám.
- **Darryl Roberts, *Profits of Death*, Five Star Publication, 1997**
Autor, vlastník pohřebního ústavu, nám podává výklad, jak funguje pohřební průmysl, a zabývá se i finanční otázkou pohřbu.

Příloha č.2: *Statistika počtu židovských pohřbů v letech 1989 – 2005 v Praze*

Statistiku počtu židovských pohřbů v letech 1989 – 2005 v Praze jsem vypracovala pomocí obsahové analýzy statistických dat ve *Věstníku židovských náboženských obcí v Československu* a *Věstníku židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku* z let 1989 až 2005, z rubriky *Zprávy z obcí*, kde jsou každý měsíc uveřejňována významná životní jubilea a úmrtí v jednotlivých židovských komunitách ve větších českých a slovenských městech. U zpráv o úmrtí je většinou uveden věk, jméno, členství v ŽOP a datum úmrtí dotyčné osoby, a pokud se konal tradiční židovský pohřeb, je zde poznamenáno, kdo provedl rozloučení a obřad.

Na základě těchto údajů jsem sestavila tabulku na každý rok, ze které lze vyčíst, kolik v daný měsíc a rok zemřelo mužů a žen židovského původu, kolik z nich mělo tradiční židovský pohřeb, kdo provedl rozloučení a obřad na těchto pohřbech, jaký byl průměrný věk zesnulých a kolik z nich bylo členy ŽOP. Ze závěrečné shrnující tabulky se dozvíme celkové údaje od ledna roku 1989 do srpna roku 2005, kolik lidí židovského původu za tu dobu zemřelo, kolik z nich mužů a kolik žen a kolik bylo členy ŽOP, jejich průměrný věk, kolik se konalo tradičních židovských pohřbů a kolikrát provedl rozloučení a obřad daný kantor, rabín, či jiná osoba. Tabulky k jednotlivým rokům a shrnující tabulka jsou uvedeny v příloze č.2.

Údaje z jednotlivých let jsem mezi sebou porovnávala a dále jsem vyhodnotila rok s nejvyšším počtem úmrtí, poměr zemřelých žen k zemřelým mužům za celé období od roku 1989 do roku 2005, rok s nejvyšším počtem tradičních židovských pohřbů, rok s nejvyšším počtem židovských tradičních pohřbů vzhledem k počtu úmrtí daný rok a osobu, která provedla nejvíce rozloučení a obřadů během celého zkoumaného období.

V roce 1989 zemřelo v Praze 19 osob židovského původu, z toho 12 žen (63%) a 7 mužů (27%), 18 z nich bylo členy ŽOP a 8 z nich mělo tradiční židovský pohřeb, většinu obřadů provedl vrchní kantor Viktor Feuerlicht společně s rabínem Danielem Mayerem, jeden obřad pak také vykonal vrchní kantor Jeruzalémské synagogy Ladislav Blum, se zesnulými se rozloučili – pronesli smuteční řeč rabín Daniel Mayer a J. Slánský a jednou kantor Viktor Feuerlicht. Průměrný věk zesnulých roku 1989 činil 75 let. Celkově tedy můžeme říct, že v roce 1989 bylo přibližně 94,7% zesnulých členy ŽOP, židovský pohřeb mělo přibližně 42,1% zesnulých.

V roce 1990 zesnulo v Praze 29 osob židovského původu, z toho 20 žen (69%) a 9 mužů (21%), 16 z nich bylo členy ŽOP (56,9%), a jejich průměrný věk se pohyboval kolem 83 let. Tradiční židovský pohřeb mělo 12 z nich, což činí přibližně 41,4% ze všech pohřbů a tento údaj se příliš neliší od roku 1989. V roce 1990 prováděli obřady a rozloučení opět rabín Daniel Mayer, vrchní kantor Ladislav Blum a kantor Viktor Feuerlicht.

V roce 1991 zesnulo v Praze 37 osob židovského původu, z toho 21 žen (56,8%) a 16 mužů (43,2%), dotyční se dožili průměrně věku 78 let. Z 37 zemřelých bylo 27 členů ŽOP, což činí přibližně 73%. Konalo se 14 židovských pohřbů (37,8% ze všech pohřbů), což je o něco méně než v uplynulých dvou letech. Obřady a rozloučení opět prováděli vrchní kantor Ladislav Blum, kantor Viktor Feuerlicht a rabín Daniel Mayer, a to zejména první dva jmenovaní. Smuteční řeč třikrát také pronesl Artur Radvanský.

Roku 1992 nás v Praze opustilo 32 občanů židovského původu, z toho přesně 50% žen (16) a 50% mužů (16), jejich průměrný věk byl okolo 81 let a 24 z nich bylo členy ŽOP, což činí 75%. Konalo se pouze 6 tradičních židovských pohřbů, které vedl společně Ladislav Blum a Viktor Feuerlicht, rozloučení provedli vrchní rabín Karol Sidon a Artur Radvanský. Šest židovských pohřbů v roce 1992 představuje pouze asi 18% procent ze všech pohřbů zesnulých židovského původu téhož roku.

V roce 1993 zemřelo podle Věstníku 24 lidí židovského původu, 11 žen (46%) a 13 mužů (54%), dožili se průměrně věku 84 let, 23 z nich bylo členy ŽOP (95,8%). Devět z 24 zesnulých mělo židovský tradiční pohřeb, což je 37,5%, podobně tomu bylo roku 1991. Obřady provedl zejména vrchní kantor Ladislav Blum s pomocí kantora Viktora Feuerlichta, nebo rabína Karola Sidona. Smuteční řeč ve všech případech pronesl rabín Karol Sidon.

V roce 1994 se konalo 37 pohřbů členů židovské komunity v Praze, zesnulo 20 žen (54%) a 17 mužů (46%), 9 pohřbů bylo tradičních na Novém židovském hřbitově v Praze, což představuje 24,3% ze všech 37 pohřbů. Zesnulým bylo průměrně okolo 80 let a 29 z nich (78,4%) bylo členy ŽOP. Obřad vykonal ve většině případů Ladislav Blum společně s Viktorem Feuerlichtem, v jednom případě také pražský rabín Karol Sidon a v jednom rabín Jakub Grünberger. Smuteční řeč pronesl při šesti pohřbech Karol Sidon, při dvou i Vilém Krása, při dalších dvou Artur Radvanský a jednou Zeno Dostál, předseda pražské židovské obce.

V roce 1995 zemřelo v Praze nejvíce osob židovského původu v jednom roce z celého sledovaného období - 61, 36 žen (59%) a 25 mužů (41%). Jejich průměrný věk byl 81 let a 43 z nich bylo členy ŽOP, což představuje 70,5% z 61 zemřelých. Konalo se 14 tradičních židovských pohřbů, což znamená přibližně 23% ze všech pohřbů. Většinu z nich provedl vrchní kantor Viktor Feuerlicht sám, nebo společně s rabínem Karolem Sidonem, dva vykonal plzeňský rabín Jakub Grünberger. Vrchní kantor JuDr. Ladislav Blum zemřel v srpnu roku 1994. Se zesnulými se rozloučil ve většině případů rabín Karol Sidon a jednou také Jiří Daníček, předseda Federace židovských obcí v ČR.

Roku 1996 zemřelo 36 členů židovské komunity v Praze, z toho 21 žen (58,3%) a 15 mužů (41,7%), 28 z nich (77,8%) bylo členy ŽOP, průměrně se dožili věku 82 let. Obřad u sedmi z devíti tradičních pohřbů vykonal vrchní kantor Viktor Feuerlicht, další dva obřady provedl Jakub Grünberger a kantor Mikuláš Roth. Se zesnulými se rozloučil Karol Sidon a jednou Jiří Daníček. Devět tradičních židovských pohřbů představuje 25% ze všech 36 pohřbů roku 1996.

V roce 1997 zesnulo 41 členů židovské komunity v Praze, 22 žen (53,7%) a 19 mužů (46,3%), jejich průměrná délka života byla 82 let. 13 ze zesnulých bylo členy ŽOP, což činí 31,7% z 41 zemřelých. Konalo se 10 tradičních židovských pohřbů, což představuje 24,4% ze všech pohřbů, většinu obřadů vykonal rabín Mordechaj Deše a dva vrchní kantor Viktor Feuerlicht. Se zesnulými se osmkrát rozloučil Karol Sidon a dvakrát Jiří Daníček.

Roku 1998 zemřelo v Praze 42 členů židovské komunity, 30 žen (71,4%) a 12 mužů (28,6%), 10 z nich bylo členy ŽOP (23,8%) a 11 mělo tradiční židovský pohřeb (26,2%). Obřad v deseti případech provedl vrchní kantor Viktor Feuerlicht a jednou plzeňský rabín Jakub Grünberger. Smuteční řeč pronesl vždy vrchní rabín Karol Sidon.

V roce 1999 se konalo 54 pohřbů členů pražské židovské komunity, zesnulo 35 žen (64,8%) a 19 mužů (35,2%), 10 z nich bylo členy ŽOP. Z 54 pohřbů bylo 16 tradičních židovských, což představuje 29,6%, nejvíce obřadů v jednom roce - 13 obřadů vykonal vrchní kantor Viktor Feuerlicht, další dva Yaron ben David a jeden Jakub Grünberger. Se zesnulými se rozloučil ve většině případů vrchní rabín Karol Sidon, dvakrát pronesl smuteční řeč Viktor Feuerlicht a jednou Jakub Grünberger.

Roku 2000 zemřelo v Praze 37 osob židovského původu ve věku okolo 83 let, z nich pouze 3 členové ŽOP, což představuje pouze 8,1%. Zesnulo 22 žen (59,5%) a 15 mužů (40,5%). Uskutečnilo se 12 tradičních židovských pohřbů, což znamená 32,4% z celkových 37 pohřbů v tomto roce. Smuteční řeč pokaždé pronesl Karol Sidon, který provedl několikrát i obřad, někdy společně s izraelským rabínem Jehudou Ješarimem, dále obřady vykonali Viktor Feuerlicht, M.Roth, rabín Yaron ben David a Jakub Grünberger.

V roce 2001 proběhlo v Praze pouze 8 tradičních židovských pohřbů, tj. 22,9% z 35 zesnulých tohoto roku. Zemřelo 19 žen (54,3%) a 16 mužů (45,7%), jimž bylo průměrně okolo 85 let a 13 z nich bylo členy ŽOP (37,1%). Obřad provedl pětkrát Karol Sidon a třikrát Jehuda Ješarim, smuteční řeč pronesl vždy Karol Sidon.

Rok 2002 byl poznamenán v pražské židovské komunitě 32 úmrtími, zemřelo 23 žen (71,9%) a 9 mužů (28,1%), 16 ze zesnulých patřilo mezi členy ŽOP. Průměrný věk zesnulých byl 81 let. Obřad u 14-ti tradičních židovských pohřbů, což představuje přibližně 43,8% a tento počet vzhledem k úmrtím daného roku je nejvyšší z celého sledovaného období, vykonal Karol Sidon a Jehuda Ješarim, smuteční řeč pronesl Karol Sidon a jednou Jakub Šváb.

V roce 2003 zemřelo v Praze 43 členů židovské komunity, 29 žen (67,4%) a mužů (32,6%), z nich 18 patřilo mezi členy ŽOP a dožili se průměrně věku 85 let. Tohoto roku se

konalo nejvíce tradičních židovských pohřbů vzhledem k ostatním rokům sledovaného období, bylo jich 17 (39,5%), na všech pronesl smuteční řeč vrchní pražský rabín Karol Sidon a jednou společně s ním i Jakub Šváb, Karol Sidon provedl také 11 obřadů, 6 obřadů vykonal rabín Jehuda Ješarim.

V roce 2004 zesnulo v pražské židovské komunitě 34 mužů a žen, žen 25 (73,5%) a 9 mužů (26,5%), 31 (91,2%) z nich patřilo mezi členy ŽOP a průměrný dožitý věk byl 86 let. Konalo se 12 židovských pohřbů na Novém židovském hřbitově v Praze, což představuje 35,3% z 34 zesnulých. Většinu obřadů i rozloučení vykonal vrchní rabín Karol Sidon, čtyři také Jehuda Ješarim a jeden rabín Samuel Abramson, jednou se také rozloučil se zesnulým Leo Pavlát, ředitel Židovského muzea v Praze.

Od ledna do srpna roku 2005 zesnulo 27 členů židovské komunity v Praze, jednalo se o 13 žen (48,1%) a 14 mužů (51,9%), 23 z nich patřilo mezi členy ŽOP, což představuje 85,2% z 27. Průměrný věk zesnulých byl 82 let. Karol Sidon provedl sedm tradičních obřadů, rabín Samuel Abramson jeden a jeden rabín Manis Barash, smuteční řeč pronesli vykonavatelé obřadů, kromě rabína Barashe, kdy se pohřeb konal na Roš Chodeš a hesped nebyl pronesen. Devět tradičních pohřbů představuje z celkových 27 přesně jednu třetinu.

Celkově v období od ledna 1989 do srpna 2005 zesnulo 620 členů pražské židovské komunity, 375 žen (60,5%) a 245 mužů (39,5%), 345 z 620 zesnulých patřilo mezi členy ŽOP, což představuje 55,6%. Průměrný věk zesnulých byl 82 let. Celkově se konalo 190 tradičních židovských pohřbů, tedy u necelé třetiny (30,6%) zesnulých. Nejvíce obřadů za celé období 16-ti let provedl vrchní kantor Viktor Feuerlicht, bylo jich 80, na druhém místě je vrchní rabín Karol Sidon s 53 pohřby, následuje vrchní kantor Ladislav Blum (34 pohřbů), rabín Jehuda Ješarim (20 pohřbů), rabín Mordechaj Deše (9 pohřbů), rabín Daniel Mayer (8 pohřbů), rabín Jakub Grünberger (7 pohřbů), kantor Mikuláš Roth (3 pohřby), rabín Yaron ben David (3 pohřby), rabín Samuel Abramson (2 pohřby) a rabín Manis Barash (1 pohřeb). Nejvíce smutečních řečí pronesl za celé sledované období vrchní rabín Karol Sidon (139 hespedů), dále rabín Daniel Mayer (16 hespedů), vrchní kantor Viktor Feuerlicht (16 hespedů), vrchní kantor Ladislav Blum (6 hespedů), Artur Radvanský (6 hespedů), Jiří Daníček (4 hespedy), Vilém Krása (3 hespedy), J. Slánský (3 hespedy), Jakub Šváb (2 hespedy) a po jedné smuteční řeči Zeno Dostál, rabín Jakub Grünberger, Leo Pavlát a rabín Samuel Abramson. Nejvíce tradičních židovských pohřbů bylo vykonáno roku 2003, jednalo se o 17 pohřbů, ale ve vztahu k počtu úmrtí v daný rok se nejvíce tradičních pohřbů konalo roku 2002, bylo to 14 pohřbů vzhledem k 32 úmrtím, což představuje 43,8%.

Závěrem lze konstatovat, že v období od ledna 1989 do srpna 2005 zemřelo v pražské židovské komunitě téměř o polovinu více žen, než mužů. Průměrný věk zesnulých je poměrně vysoký – 82 let, vyšší než průměrná délka života v ČR. Více než polovina zesnulých patřila ke členům ŽOP. A pouze necelá jedna třetina zemřelých měla tradiční židovský pohřeb – 190 pohřbů. Je však také pravda, že většina tradičních pohřbů se koná při úmrtí člena ŽOP, u „nečlenů“ ŽOP je zájem o tradiční židovský pohřeb velice malý. Největším odborníkem na smuteční řeči, hespedy, se dá nazvat vrchní rabín Karol Sidon, který pronesl 139 ze 198 hespedů. Nejvíce obřadů však ve sledovaném období provedl vrchní kantor Viktor Feuerlicht, jak již bylo výše zmíněno, bylo to 80 ze 190 obřadů. Karol Sidon vykonal zatím, do srpna roku 2005, 53 obřadů. Dá se říct, že zájem o tradiční židovský pohřeb byl v prvních letech – 1989, 1990, 1991- poměrně vysoký, asi okolo 40% zesnulých bylo takto pohřbeno. V roce 1992 náhle toto číslo pokleslo na 18%, lze pouze spekulovat, jestli se tak stalo i v souvislosti s odchodem rabína Daniela Mayera, protože další rok počet židovských pohřbů opět vyšplhal přes k přes 37%. Od roku 1994 do roku 2001 však poměr tradičních židovských pohřbů k jiným způsobům pohřbívání klesl až na 1:4. Od roku 2002 do současnosti se poměr opět ustálil přibližně na 1:3, 1 tradiční židovský pohřeb na 3 zesnulé členy židovské komunity.

Tabulka č. 1: rok 1989

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. Věk	Členi
1989	leden	2	0	2	0			77	2
1989	únor	1	2	3	3	J.Slánský, D.M./D.M./0	V.F./V.F./D.M. a V.F.	75	3
1989	březen	0	2	2	1	D.M. a V.F.	D.M. a V.F.	67	2
1989	duben	0	0	0	0				
1989	květen	1	0	1	0			74	1
1989	červen	0	0	0	0				
1989	červenec	0	0	0	0				
1989	srpen	0	1	1	0			78	1
1989	září	0	0	0	0				
1989	říjen	1	5	6	2		D.M. a V.F./D.M. a V.F.	78	6
1989	listopad	1	0	1	1	J.Slánský	D.M. a V.F.	81	1
1989	prosinec	1	2	3	1	J.Slánský	L.B.	67	2
celkem		7	12	19	8	3xJ.Slánský, 3xD.M., 1xV.F.	7xV.F., 5xD.M., 1xL.B.	75	18

Tabulka č. 2: rok 1990

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1990	prosinec	1	2	3	3	L.B., D.M./V.F., D.M./D.M., V.F.	0/0/L.B.	85	1
1990	leden	3	2	5	3	D.M./0/L.B.,D.M.	V.F./V.F.,D.M./ L.B.,D.M.	86	2
1990	únor	0	0	0					
1990	březen	3	2	5	2	D.M./D.M.	V.F./L.B.	80	3
1990	duben	0	1	1	0			85	0
1990	květen	0	0	0					
1990	červen	0	1	1				98	1
1990	červenec	0	2	2	1	D.M.	L.B.	83	1
1990	srpen	0	3	3	1	V.F., D.M.		76	0
1990	září	2	1	3	1	V.F., D.M.		85	2
1990	říjen	0	3	3	0			76	3
1990	listopad	0	3	3	1	V.F., L.B.		80	3
celkem		9	20	29	12	10xD.M., 5xV.F., 3xL.B.	4xL.B., 3xV.F., 2xD.M.	83	16

Tabulka č. 3: rok 1991

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1991	leden	0	0	0	0				0
1991	únor	2	2	4	1	V.F., Vilém Krása	L.B.	72	2
1991	březen	2	1	3	2	V.F./V.F., D.M.	V.F./V.F., D.M	84	3
1991	duben	2	3	5	1	D.M.	L.B.	81	3
1991	květen	1	3	4	1	D.M.	L.B.	78	3
1991	červen	1	2	3	0			82	3
1991	červenec	1	2	3	2	L.B., V.F. /L.B., V.F.	L.B., V.F./0	74	2
1991	srpen	1	5	6	2	V.F./V.F.		71	4
1991	září	3	2	5	3	A.R., L.B., V.F./ 0/A.R.	0/L.B., V.F. /L.B., V.F.	74	3
1991	říjen	2	0	2	0			79	2
1991	listopad	1	1	2	2	A.R./0	L.B., V.F. /L.B., V.F.	80	2
1991	prosinec	0	0	0	0				0
celkem		16	21	37	14	8xV.F., 3xD.M., 3xL.B., 3xA.R.	8xL.B., 7xV.F., 1xD.M.	78	27

Tabulka č. 4: rok 1992

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1992	leden	0	0	0	0				0
1992	únor	2	3	5	1	A.R.	L.B., V.F.	87	4
1992	březen	0	1	1	1	Václav Šmrka	L.B., V.F.	83	1
1992	duben	3	3	6	3		L.B., V.F./L.B., V.F. /L.B., V.F.	78	6
1992	květen	0	0	0	0				0
1992	červen	1	2	3	0			79	3
1992	červenec	3	1	4	0			83	3
1992	srpen	1	3	4	0			82	2
1992	září	0	0	0	0				0
1992	říjen	1	0	1	0				0
1992	listopad	3	3	6	1	K.S./K.S.	L.B., V.F.	83	5
1992	prosinec	2	0	2	0	K.S.		76	0
celkem		16	16	32	6	3xK.S., 1xA.R.	6xL.B., 6x V.F.	81	24

Tabulka č. 5: rok 1993

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1993	leden	1	0	1	1	K.S.	L.B., K.S.	85	1
1993	únor	3	2	5	3	K.S./K.S./K.S.	0/L.B., K.S. /L.B., K.S.	81	5
1993	březen	1	0	1	0			79	1
1993	duben	1	1	2	1	K.S.	L.B., K.S.	96	2
1993	květen	1	1	2	0			88	2
1993	červen	1	0	1	0			83	1
1993	červenec	0	0	0	0				
1993	srpen	1	1	2	1	K.S.	L.B., V.F.	85	2
1993	září	0	3	3	1	K.S.	L.B., V.F.	85	3
1993	říjen	0	0	0	0				0
1993	listopad	1	1	2	0			74	2
1993	prosinec	3	2	5	2	K.S./K.S.	L.B., V.F./L.B.	86	4
celkem		13	11	24	9	9xK.S.	8xL.B., 3xV.F., 4xK.S.	84	23

Tabulka č. 6: rok 1994

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1994	leden	2	4	6	1	K.S.	L.B.,V.F.	86	3
1994	únor	2	2	4	1	K.S.	L.B.,V.F.	69	2
1994	březen	1	1	2	2	V.Krása/A.R.	L.B.,V.F./ L.B.,V.F.	77	2
1994	duben	0	1	1	1	A.R.	L.B.,V.F.	89	1
1994	květen	1	3	4	0			73	4
1994	červen	0	2	2	0			83	2
1994	červenec	4	2	6	3	K.S./K.S./ K.S.,Zeno Dostál	L.B.,J.G./ L.B.,V.F./K.S.	79	5
1994	srpen	1	0	1	0			80	1
1994	září	0	0	0	0				0
1994	říjen	2	1	3	0			84	2
1994	listopad	2	2	4	0			80	3
1994	prosinec	2	2	4	1	K.S.,V.K.	V.F.	78	4
celkem		17	20	37	9	6xK.S., 2xV.K., 2xA.R., 1xZ.D.	7xL.B., 7xV.F., 1xJ.G., 1xK.S.	80	29

Tabulka č. 7: rok 1995

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1995	leden	1	1	2	1	K.S.	V.F.	84	2
1995	únor	2	4	6	4	4xK.S.	4xV.F.	81	3
1995	březen	1	2	3	0			81	2
1995	duben	1	3	4	0			79	3
1995	květen	1	1	2	0			79	2
1995	červen	2	2	4	1	K.S.	K.S.,V.F.	80	3
1995	červenec	1	5	6	1	K.S.	K.S.,V.F.	85	4
1995	srpen	5	4	9	1	Jiří Daniček	V.F.	78	6
1995	září	2	2	4	0			85	2
1995	říjen	3	4	7	1	K.S.	J.G.	83	6
1995	listopad	4	5	9	4	4xK.S.	J.G./3xV.F.	80	6
1995	prosinec	2	3	5	1	K.S.	V.F.	78	4
celkem		25	36	61	14	13xK.S., 1xJ.D.	12xV.F., 2xJ.G., 2xK.S.	81	43

Tabulka č. 8: rok 1996

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1996	leden	2	2	4	1	K.S.	V.F.	81	4
1996	únor	1	3	4	1	J.D.	V:F.	80	3
1996	březen	1	1	2	0			73	1
1996	duben	1	1	2	0			83	2
1996	květen	2	2	4	1	K.S.	V.F.	87	4
1996	červen	1	2	3	0			87	3
1996	červenec	1	2	3	1	K.S.	V.F.	88	3
1996	srpen	1	2	3	0			85	0
1996	září	0	3	3	1	K.S.	V.F.	82	3
1996	říjen	1	2	3	2	K.S./K.S.	M.Roth/J.G.	74	1
1996	listopad	4	1	5	2	K.S./K.S.	V.F./V.F.	84	4
1996	prosinec	0	0	0	0				0
celkem		15	21	36	9	8xK.S., 1xJ.D.	7xV.F., 1xJ.G., 1xM.Roth	82	28

Tabulka č. 9: rok 1997

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1997	leden	1	3	4	0			83	2
1997	únor	0	0	0					
1997	březen	3	4	7	3	K.S./K.S./K.S.	M.D./M.D./M.D.	78	2
1997	duben	4	1	5	3	J.D./K.S./K.S.	M.D./M.D./M.D.	84	0
1997	květen	2	1	3	0			78	1
1997	červen	1	2	3	0			84	1
1997	červenec	0	2	2	0			76	1
1997	srpen	1	3	4	2	K.S./K.S.	M.D./M.D.	91	0
1997	září	1	1	2	1	J.D.	V.F.,M.D.	76	2
1997	říjen	4	0	4	1	K.S.	V.F.	85	3
1997	listopad	1	0	1	0			87	1
1997	prosinec	1	5	6	0			77	0
celkem		19	22	41	10	8xK.S., 2xJ.D.	9xM.D., 2xV.F.	82	13

Tabulka č. 10: rok 1998

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1998	leden	2	3	5	1	K.S.	V.F.	81	0
1998	únor	2	2	4	1	K.S.	V.F.	87	2
1998	březen	0	3	3	0			85	3
1998	duben	2	1	3	1	K.S.	V.F.	83	1
1998	květen	0	0	0	0				
1998	červen	0	4	4	3	K.S./K.S./K.S.	V.F./V.F./V.F.	86	2
1998	červenec	0	3	3	2	K.S./K.S.	V.F./J.G.	82	0
1998	srpen	0	2	2	0			77	2
1998	září	1	2	3	0			86	0
1998	říjen	3	4	7	2	K.S./K.S.	V.F./V.F.	77	0
1998	listopad	0	4	4	1	K.S.	V.F.	81	0
1998	prosinec	2	2	4	0			83	0
celkem		12	30	42	11	11xK.S.	10xV.F., 1xJ.G.	83	10

Tabulka č. 11: rok 1999

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
1999	leden	0	2	2	1	K.S.	V.F.	83	0
1999	únor	0	0	0	0				0
1999	březen	3	6	9	0			84	1
1999	duben	2	6	8	3	K.S./V.F./V.F.	Y.D./V.F./V.F.	80	3
1999	květen	1	1	2	0			85	0
1999	červen	2	2	4	0			83	0
1999	červenec	1	4	5	1	K.S.	V.F.	84	0
1999	srpen	3	2	5	2	K.S./K.S.	V.F./V.F.	88	1
1999	září	1	4	5	3	K.S./K.S./K.S.	V.F./V.F./V.F.	83	5
1999	říjen	5	2	7	1	K.S.	V.F.	81	0
1999	listopad	1	5	6	4	K.S./K.S./J.G. /K.S.	V.F./V.F./J.G. /V.F.	87	0
1999	prosinec	0	1	1	1	K.S.	Y.D.	82	0
celkem		19	35	54	16	13xK.S., 2xV.F., 1xJ.G.	13xV.F., 2xY.D., 1xJ.G.	84	10

Tabulka č. 12: rok 2000

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
2000	leden	0	4	4	1	K.S.	Y.D.	76	1
2000	únor	5	2	7	4	K.S./K.S./ K.S./K.S.	M.R./M.R./ V.F./J.G.	85	0
2000	březen	1	3	4	2	K.S./K.S.	K.S./V.F.	80	0
2000	duben	2	1	3	0			86	0
2000	květen	2	1	3	1	K.S.	K.S.	88	0
2000	červen	2	1	3	0			80	0
2000	červenec	0	2	2	1	K.S.	K.S.	78	0
2000	srpen	1	2	3	0			77	1
2000	září	0	3	3	1	K.S.	V.F.	87	0
2000	říjen	0	1	1	0			89	0
2000	listopad	0	0	0	0				0
2000	prosinec	2	2	4	2	K.S./K.S.	K.S./J.J. /K.S./J.J.	85	1
celkem		15	22	37	12	12xK.S.	5xK.S., 3xV.F., 2xM.R., 2xJ.J., 1xY.D., 1xJ.G.	83	3

Tabulka č. 13: rok 2001

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
2001	leden	2	2	4	0			85	3
2001	únor	2	1	3	2	K.S./K.S.	K.S./J.J.	90	0
2001	březen	0	4	4	2	K.S./K.S.	K.S./K.S.	85	1
2001	duben	2	2	4	1	K.S.	J.J.	78	0
2001	květen	1	3	4	2	K.S./K.S.	K.S./J.J.	89	1
2001	červen	1	4	5	1	K.S.	K.S.	86	3
2001	červenec	3	1	4	0			80	3
2001	srpen	0	1	1	0			83	1
2001	září	3	0	3	0			81	0
2001	říjen	0	1	1	0			89	1
2001	listopad	0	0	0	0				0
2001	prosinec	2	0	2	0			85	0
celkem		16	19	35	8	8xK.S.	5xK.S., 3xJ.J.	85	13

Tabulka č. 14: rok 2002

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
2002	leden	0	0	0	0				0
2002	únor	0	1	1	0			93	0
2002	březen	2	6	8	2	K.S./K.S.	K.S./K.S.	80	4
2002	duben	2	1	3	2	K.S.,syn,A.Putík /J.Šváb	K.S., J.J./K.S.	85	2
2002	květen	1	1	2	1	K.S.	K.S.	78	0
2002	červen	0	2	2	1	K.S.	K.S.	64	1
2002	červenec	0	3	3	3	K.S./K.S./K.S.	J.J./J.J./K.S.	87	1
2002	srpen	0	2	2	2	K.S./K.S.	J.J./K.S.	82	2
2002	září	0	2	2	1	K.S.	K.S.	73	1
2002	říjen	0	2	2	1	K.S.	K.S.	79	1
2002	listopad	1	2	3	1	K.S.	J.J.	82	3
2002	prosinec	3	1	4	0			86	1
celkem		9	23	32	14	13xK.S., 1xJ.Šváb	10xK.S., 5xJ.J.	81	16

Tabulka č. 15: rok 2003

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
2003	leden	0	1	1	1	K.S.	J.J.	90	1
2003	únor	1	4	5	2	K.S./K.S.	K.S./K.S.	85	1
2003	březen	1	1	2	1	K.S., J.Š	K.S.	80	1
2003	duben	2	0	2	1	K.S.	J.J.		2
2003	květen	1	4	5	2	K.S./K.S.	K.S./J.J.	92	0
2003	červen	2	4	6	1	K.S.	J.J.	87	1
2003	červenec	1	1	2	1	K.S.	J.J.	94	2
2003	srpen	2	2	4	1	K.S.	K.S.	82	1
2003	září	0	3	3	2	K.S./K.S.	J.J./K.S.	82	3
2003	říjen	2	2	4	1	K.S.	K.S.	85	3
2003	listopad	0	1	1	1	K.S.	K.S.	77	1
2003	prosinec	2	6	8	3	K.S./K.S./K.S.	K.S./K.S./K.S.	81	2
celkem		14	29	43	17	17xK.S., 1xJ.Š.	11xK.S., 6xJ.J.	85	18

Tabulka č. 16: rok 2004

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
2004	leden	1	2	3	1	K.S.	K.S.	76	2
2004	únor	0	3	3	2	K.S./K.S.	K.S.,S.A./J.J.	86	2
2004	březen	1	0	1	1	K.S. a Leo Pavlát	J.J.	78	1
2004	duben	1	5	6	3	0/K.S./K.S.	J.J./K.S./K.S.	87	6
2004	květen	2	2	4	1	K.S.	K.S.	83	4
2004	červen	0	3	3	0			94	3
2004	červenec	1	2	3	1	K.S.	J.J.	90	3
2004	srpen	0	3	3	1	K.S.	K.S.	82	3
2004	září	0	2	2	2	K.S./K.S.	K.S./K.S.	92	2
2004	říjen	1	1	2	0			93	1
2004	listopad	1	1	2	0			85	2
2004	prosinec	1	1	2	0			89	2
celkem		9	25	34	12	11xK.S., 1xL.P.	8xK.S., 4xJ.J., 1xS.A.	86	31

Tabulka č. 17: leden-srpen 2005

Rok	Měsíc	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
2005	leden	3	1	4	0			79	3
2005	únor	2	1	3	1	K.S.	K.S.	81	2
2005	březen	2	2	4	0			85	4
2005	duben	1	2	3	2	K.S./S.A.	K.S./S.A./M.B.	63	3
2005	květen	2	1	3	1	K.S.	K.S.	84	3
2005	červen	2	3	5	2+urna	K.S./K.S.	K.S./K.S.	85	4
2005	červenec	1	1	2	1	K.S.	K.S.	89	2
2005	srpen	1	2	3	1	K.S.	K.S.	89	2
celkem		14	13	27	9	7xK.S., 1xS.A.	7xK.S., 1xS.A., 1xM.B.	82	23

Tabulka č. 18: Celková čísla od ledna roku 1989 do srpna roku 2005

Rok	Muži	Ženy	Celkem	Tradiční	Rozloučení	Obřad	Průměr. věk	Členi
leden 1989- srpen 2005	245	375	620	190	139x K.S., 16x D.M., 16x V.F., 6x L.B., 6x A.R. 4x J.D., 3x V.K., 3x J.S., 2x J.Š., 1x J.G., 1x L.P., 1xZ.D. 1x S.A.	80x V.F., 53x K.S., 34x L.B., 20x J.J., 9x M.D. 8x D.M., 7x J.G., 3x M.R., 3x Y.D., 2x S.A., 1x M.B.	82	345

Zkratky:

A.R. = Artur Radvanský
 D.M. = Daniel Mayer
 J.D. = Jiří Daniček
 J.G. = Jakub Grunberger
 J.J. = Jehuda Ješarim
 J.S. = J. Slánský
 J.Š. = Jakub Šváb
 K.S. = Karol Efraim Sidon
 L.B. = Ladislav Blum
 L.P. = Leo Pavlát
 M.B. = Manis Barash
 M.D. = Mordechj Deše
 M.R. = Mikuláš Roth
 S.A. = Samuel Abramson
 V.F. = Viktor Feuerlicht
 V.K. = Vilém Krása
 Y.D. = Yaron ben David
 Z.D. = Zeno Dostál

Příloha č.3: *Rozhovory s funkcionáři ŽOP*

ROZHOVOR S RABÍNEM JEHUDOU JEŠARIMEM

(rozhovor se uskutečnil v anglickém jazyce, uvádím zde pouze překlad do českého jazyka)

1.) *Jak důležité jsou židovské slavnosti a jaké místo v nich zaujímá pohřeb?*

Pohřeb je velmi smutná záležitost, neslavíme, pláčeme, ale věříme, že duše zemřelého se dostává na lepší místo. Některé židovské skupiny, když zemře velký rabín, po období držení smutku, po jednom roce, oslavují, protože rabín se dostal podle nich do nejlepšího světa, a proto je oslavována jeho smrt.

Pohřeb je jinak důležitý asi jako svatba, přijdete, pokud máte nějaké spojení se zemřelým, jste pozváni, nebo pro vás zesnulý něco znamenal.

Při tryznách za holocaust, takových připomínkových dní je v roce několik, se na ceremoniálu účastní celé židovské komunity.

2.) *Proč je tradiční židovský pohřeb pro Židy tak důležitý?*

Věříme, že tento svět je jenom cestou k dalšímu světu. Lidé v tomto světě mají misi, mají něco vykonat. V tomto světě jsou dobří a zlí lidé, mír a války, peníze, lži a všechno. Naše mise je vypořádat se s tím a snažit se žít svatým způsobem života. Ačkoli podmínky k životu tu nejsou snadné, musíme svou misi naplnit. Věříme, že to, co děláme zde, na tom záleží, když nás poté Bůh vezme do dalšího světa, dalšího života.

Když člověk přijde na věč, jeho duše přichází ze skvělého velkého světa a při pohřbu vezmeme tělo, které je jako dům pro duši. Tělo není nic – jenom materiál, ale duše existuje napořád. Tělo je svaté, protože je domovem svaté duše. Vezmeme svaté tělo a dáme ho do země, protože ze země povstalo a jde tam zpět, duše jde k Bohu, proto si musíme smrti vážit.

Některé zvyky jsou soustředěné také na pozůstalé, protože musíme myslet na psychologickou stránku celé události, musíme dělat společnost pozůstalým, rodině. První den je nejtěžší, potom následuje týden truchlení, rok a poté jeden den v roce – den úmrtí – je vyhrazen truchlení za zesnulého. Soustředíme se tedy na náboženskou stránku obřadu, na úctu k zemřelému a pozůstalým a na psychologickou pomoc pozůstalým.

3.) *Kolik tradičních pohřbů se v průměru během jednoho roku uskuteční?*

Jeden až dva v průměru do týdne.

4.) *Jde spíše o pohřby pražských nebo mimopražských členů?*

Jde převážně o pohřby členů ŽOP.

5.) *Kdo z rodiny zesnulého Vás obvykle osloví pro tradiční židovský pohřeb? Co je obvykle k tomuto rozhodnutí vede?*

Po komunistické éře je vcelku těžké obnovit tradici židovského pohřbu. Lidé o této možnosti většinou nevědí, nebo o to nemají zájem. Ale mnoho z nich si stále pamatuje židovské zvyky z dětství, a tak vyjádří přání ještě za svého života, že by chtěli tradiční židovský pohřeb, i když nejsou věřící. Někteří příbuzní však i přesto nepřijdou, i když podle židovského zákona by měli.

6.) *Nastala nějaká změna v přístupu k tradičnímu židovskému pohřbu po události holocaustu?*

Ne. Někteří lidé však chtějí být pohřbeni – spáleni jako jejich příbuzní, kteří byli zplynováni v koncentračních táborech. Není to logické, ale o tom se logicky přemýšlet nedá.

7.) *Kolik pohřbů lidí židovského původu se koná mimo Chevru kadišu? Co si o nich myslíte?*

Jednou se nám stalo, že nám kdosi zavolal z malé vesničky kousek od Brna, že zesnulého chtějí nechat příbuzní spálit a abychom se s nimi pokusili promluvit. Nakonec se židovské obci podařilo příbuzné přemluvit pro tradiční židovský pohřeb.

Příbuzní nechají zesnulého spálit většinou ze dvou důvodů. Za prvé si tradiční židovský pohřeb nepřejí a to je podle mě velmi zlé. Většinou však lidé nevědí, co je podle Zákona důležité a jak takový tradiční židovský pohřeb vypadá. V těchto případech vezmeme popel zesnulého a pohřbíme ho tradičním způsobem.

8.) Jak probíhá takový tradiční židovský pohřeb?

Je zde mnoho pravidel, které určují, co je potřeba dělat před samotným pohřbem, jak pracovat s rodinou atd. Je potřeba připravit tělo, potom následuje samotný ceremoniál a období držení smutku.

9.) Můžete mi říci něco o pohřební hostině – kde probíhá, jak vypadá, kdo na ni přichází, kdo zde nesmí chybět?

Židovskou komunitu v Praze stále obnovujeme, zlepšili jsme mnoho ve věci tradičního židovského pohřbu, začínáme tady tyto tradice pokládat. Po pohřbu lidé jdou však obvykle domů a dělají, co chtějí. Tradiční pohřební hostina bohužel ještě obnovena nebyla.

10.) Je zde nějaká charita v rámci pohřbu? Jaký typ?

Většinou ne. Někdy rodiny dávají peníze rabinátu na Kiduš – sobotní (šabatové) jídlo a pití, které se podává jako občerstvení na obci, a při jídle je zmíněno, že je to od rodiny zemřelého za jeho duši.

11.) Jsou tu nějaké rozdíly v okázalosti pohřbů?

Ne. Pouze v počtu lidí, kteří přijdou. Pokud jde o významného člena obce, je účast samozřejmě větší.

12.) Jaké modlitby jsou pronášeny během pohřbu? V jakém jazyce? Jak je sestavována smuteční řeč za zesnulého – hesped?

Tradiční modlitby jsou odříkávány v hebrejštině. Hespedit, který pronášá rabín, je obvykle v češtině. Rabín ho sestavuje na základě svých znalostí o zesnulém a také se ptá pozůstalých.

13.) Jak nákladný je tradiční židovský pohřeb? Máte nějaký sazebník?

Na to se budete muset poptat na hřbitově.

Otázky k Chevře kadiše

14.) Jak vypadal vývoj Chevry kadiši v ČSR a ČR, byl kontinuální nebo musela po roce 1989 nastat znovuobnova?

Na tuto otázku Vám nejlépe odpoví rabín Karol Sidon.

15.) Kolik má pražská Chevra kadiša členů a kdo jsou tito členové – jejich profese, vzdělání, věk, postavení a funkce v rámci ŽOP?

Nemohu Vám říci přesný počet, ale členové jsou ženy i muži. Ženy připravují těla žen a muži mužů. Přibližně máme 15 žen a 15 mužů jako členů. Někteří jsou velmi staří, ale většina z nich jsou mladí lidé ve věku 22-30 let, několik z nich studuje. Práce pro Chevru kadišu je dobrovolnou činností, není to zaměstnání.

16.) Proč si zvolili, nebo kdo jim nabídl tuto práci?

Je to „chesed šel emet“, což znamená pomoci někomu, pomáhat druhým lidem je v judaismu obrovský zážitek, protože je dáno, že pokud ti pomohu dnes, ty mi pomůžeš zítra nebo až budu potřebovat, pokud ti něco dám, ty mi to odplatíš. „Chesed šel emet“ je pomoc mrtvému, který vám tuto pomoc nemůže odplatit, proto je to pomoc zcela nezištná, bez jakéhokoliv

ohledu do budoucnosti, že by mohla být odplacena. Proto je tonak důležitý závazek (micva) a lidé chtějí být tohoto součástí. Někteří přijdou na rabinát s tím, že se chtějí stát členy, některým je tato služba nabídnuta.

Před rokem a půl jsem přivedl do Prahy člena jeruzalémské Chevry kadiši, který má dvacetiletou praxi a je expertem v daném oboru, v této důležité práci. Přišel sem do Prahy, aby učil o práci Chevry kadiši nastupující i dosavadní členy spolku a celou českou židovskou společnost.

17.) *Závisí členství v Chevře kadiše na výběru Karola Sidona? Funguje zde nějaká protekce?*

Každý Žid, který dodržuje aspoň minimum náboženských příkazů, se může stát členem Chevry kadiši.

18.) *Jak funguje spolek Chevra kadiša, jak často se scházíte, existují tu nějaké stanovy spolku?*

Bohužel Chevra kadiša v Praze ještě nebyla uznána jako oficiální organizace, ale již se na tom pracuje. Většinou se členové setkávají na obci, nemáme však přesná pravidla. Když je potřebujeme, zavoláme členům, aby přišli. Nejsme zatím organizací a tudíž je veškerá spolupráce pouze dobrovolná.

19.) *Stalo se, že by byl někdo z Chevry kadiši vyloučen nebo sám odešel? Pokud ano, proč?*

Ne. Jsem členem tři roky a o žádném takovém případě jsem neslyšel. Chevra kadiša je především dobrovolnou záležitostí, a proto doufám, že k tomu ani nedojde.

2) Jak byste zhodnotil dnešní situaci ohledně přístupu členů židovské komunity k tradicím a v rámci toho i k tradičnímu ritu židovského pohřbu?

Když se podívám na situaci v celé ČR, tak mohu říci, že ohledně tradic a tradičního židovského pohřbu, funguje víceméně jen pražská komunita, u ostatních je to velmi slabé. Byl jsem rabínem v karlovarské židovské obci a musím konstatovat, že tam o to nebyl velký zájem ze strany členů. Stává se však, že si některá obec vyžádá rabína, aby byl proveden tradiční židovský pohřeb. Tuhle se tak stalo v Pardubicích, kdy zemřela jedna z tamějších posledních členů obce a chtěla být pohřbena tradičním způsobem na pardubickém židovském hřbitově, který už však několik desítek let nefunguje, přesto se tak stalo.

3) Kolik pohřbů se v průměru během jednoho roku uskuteční? Kolik z nich je tradičních i se smutečním obřadem a při kolika se pouze rozloučíte se zesnulým – smuteční řeč?

Průměrně tak čtyři tradiční pohřby do měsíce. Smuteční obřad i hesped patří k sobě. Pokud byl zesnulý zkremován, urna je ukládána do urnového háje, ale žádný obřad neproběhne, protože význam obřadu spočívá v přesvědčení o zmrtvýchvstání a to není po kremaci dost dobře možné.

4) V kolika případech tradičních obřadů jde o pohřby členů ŽO a v kolika ne? – Pokud nejde o člena ŽO, ale příbuzní si přejí tradiční židovský pohřeb, je jim to umožněno? Za jakých podmínek?

Členové obce si asi volí tradiční obřad častěji, ale není žádný problém udělat obřad i nečlenovi, pokud je prokazatelné, že byl Žid. Samozřejmě nežidovi tradiční židovský pohřeb není poskytnut, protože to pro něj nemá žádný význam či tradici. Žádné zvláštní podmínky nejsou kladeny.

5) Kde v ČR se koná tradičních židovských pohřbů nejvíce? Jaká je situace na Slovensku?

Zřejmě v Praze. V ostatních obcích v ČR je to méně časté. Na Slovensku se tato tradice udržuje silněji, protože Slovensko bylo vždy více ortodoxní, zatímco v ČR byli Židé daleko více asimilováni.

6) Provedl jste již někdy smuteční obřad?

Asistoval jsem několikrát rabínu Sidonovi, ale osobně jsem nikdy obřad nedělal.

7) Jaké znalosti, zkušenosti či povolení musí člověk získat, aby mohl takový tradiční obřad provést?

Obřad provádí buď rabín nebo kantor a potřebuje k tomu vědět jenom, jak takový obřad probíhá. Žádné speciální školení není vyžadováno. Nejdůležitější věcí je zesnulého pohřbít a to by měl udělat každý, když tomu je třeba.

8) Jak probíhá takový tradiční židovský pohřeb? Mají všechny pohřby scénáře? Jsou mezi nimi nějaké rozdíly?

Tělo zesnulého je rituálně omyto, potřeno rozšlehanými vejci a znovu omyto, dále se musí vyprázdnit střeva. Tělo musí být prostě celé očištěno. Lidé, kteří dělají toto očištění tzv. taharu, jsou na to speciálně školeni a tato služba zesnulému je považována za jedno z nejsvatějších povolání, kterého není každý schopen. Omyté tělo je obléknuto do tzv. tachrichim, což je bílý plášť a čepice. Někdy se přidává ozdobný pás na Roš Hašana, někdy se dávají do rukou zesnulého lopatky na prohrabání do Svaté země. Muži jsou poté ještě zabalení do modlitebního šálu, talitu, který má však odříznuty třásně. Rakev je prostá ohoblovaná bedna. V Jeruzalémě se rakev nepoužívá, zesnulý je pohřben v pytlí na holou zem. Zvyk pohřbívání v rakvi se používá jen v zahraničí. Jediný, kdo v Izraeli pohřbívá do rakve je armáda, ale i tam se dělají po stranách rakve díry, aby se umožnil kontakt se zemí. Víko rakve nesmí být v žádném případě přibité. Pak se rakev přiveze do určité místnosti nebo na nějaké prostranství, kde se dělá tzv. hesped, mluví se o životě zesnulého.

9) Jak je pochvalná řeč za zemřelého, hesped, sestavována? Lze získat nějaké vzory hespedu? Archivujete hespedy?

Zdůrazňují se samozřejmě kladné stránky, je to jakási jeho vstupenka do ráje. Většinou to vzniká tak, že příbuzní dají rabínovi nějaký ten životopis zesnulého tak na stránku a rabín to doplní nějakým dalším slovem. Nearchivujeme je.

Pak se dá rakev na takový dvoukolák, který se tlačí, za ním jde průvod, první jdou příbuzní a za nimi jde zbytek průvodu, mezi ním rabín, který předčítá žalm. U dvoukoláku, nebo když se rakev nese by se měli jednotliví účastníci pohřbu vystřídat. Vůz se používá hlavně ve špatně schůdných oblastech v Izraeli.

Jaké modlitby jsou pronášeny během pohřbu? V jakém jazyce? Žalmy se recitují v hebrejštině, Kadiš je v aramejštině.

Tělo je doneseno do vykopaného hrobu a začne se zahrabávat, každý nejdříve přihodí tři lopatky a pak se to celé zahrne.

Proč zrovna tři lopatky?

To přesně nevím, možná nějaká symbolika praotců – Abraham, Izák, Jákob. Ještě se dávají do rakve pytlíky s izraelskou půdou. A až když je rakev zahrnuta zemínou, je pronesen Kadiš, dřív ne. V Jeruzalémě je tento zvyk úplně jiný, Kadiš se odříkává, když jde průvod na hřbitov

Jak je to z 24 hodinovou lhůtou od smrti do vykonání pohřbu u nás?

Většinou se nedodrží, čeká se na příbuzné atd. Do té doby je tělo v pohřebním ústavu.

V Izraeli pronáší hesped většinou příbuzní, vzpomínají na zesnulého a nařikají.

10) Jak reagujete na žádosti pozůstalých, když nechtějí celý tradiční obřad, ale pouze rozloučení? Přemlouváte pozůstalé k tradičnímu pohřbu?

Snažíme se jim vysvětlit význam židovského pohřbu, pokud přesto odmítnou, jejich rozhodnutí respektujeme.

11) Kdo z rodiny zesnulého Vás obvykle osloví pro tradiční židovský pohřeb? Co je obvykle k tomuto rozhodnutí vede?

Obvykle děti, které tak plní přání zesnulého, nebo své přání ohledně tradičního pohřbu vyjádří dotyčný sám nějakému známému nebo personálu v domově seniorů, než zemře. Většinou to dotyčný nebo děti berou jako pokračování určité tradice, třeba že tak byl pohřben jejich rodiče.

12) Mají pozůstalí nějaká speciální přání jako např. kdo má obřad provést? Je těmto přáním vyhověno?

Většinou to automaticky dělá rabín Sidon. Je tady jeden pán, který má speciální přání být pochován v Izraeli. Převoz těla stojí strašně peněz a tento pán si ještě přeje být pohřben v Jeruzalémě u Zdi nářků, což je nemyslitelné, ale tento pán holt nemá děti a příbuzné, ale má spoustu peněz, a tak se je rozhodl investovat do pohřbu.

13) Jak je pohlíženo na členy ŽO, pokud si tradiční obřad nezvolí? Jsou nějak sankcionováni?

Vůbec sankcionováni nejsou. Nás je tak málo a jsme vůbec rádi, že se k nám někdo přihlásí, tak proč by jsme ještě tímhle odpuzovali své členy.

14) Proč je tradiční židovský pohřeb pro Židy tak důležitý? Jaký je ortodoxně tradiční výklad židovského pohřbu? Vnímají pozůstalí tento význam ještě dnes?

Nevím, jestli to ti lidé berou s vědomím „přijde mesiáš a mé tělo bude vzkříšeno, a tak se nechám tradičně pohřbít“, to spíš že se to tak dělávalo, že tak byl pohřben otec či matka. Berou to jako pokračování té tradice, ale nějaký hluboký význam, proč ta tradice tak je, nevidí.

15) Nastala nějaká změna v přístupu k tradičnímu židovskému pohřbu po události holocaustu?

Myslím, že více lidí nechce být zpopelněno z toho důvodu, že jim to připomíná šoa. Podle ortodoxního výkladu tělo nemůže být zpopelněno, protože tím pak nemůže dojít k jeho vzkříšení po příchodu mesiáše. Tento pohled se musel po události také nějak modifikovat, protože nelze odeprít šesti milionům nevinných možnost vzkříšení, a tak se to dnes bere, že duše těchto zavražděných se reinkarovaly do jiných těl.

16) Jak důležité jsou židovské slavnosti a jaké místo v nich zaujímá pohřeb?

Pohřeb má samozřejmě velký význam. Když je sláva, tak je sláva, tak se člověk musí radovat, i tehdy kdy by mu nebylo do zpěvu. To samé je u pohřbu, člověk má povinnost být smutný, proto je zvykem před pohřbem si natrhnout roucho nebo košili. To se u nás stále dělá, je to jedna z povinností. Když však dotyčný nebude chtít, nikdo ho samozřejmě nebude nutit.

První týden nesmí truchlící vůbec vycházet z domu, nesmí sedět na židli, sedí na zemi, je to truchlící týden.

Dodržují se tyto rituály u nás ještě dnes? Jako např. Šiva, Jahrzeit?

Ne všechny. Nevím, jestli se dodržuje shiva, to si lidé drží doma. Ale stejně jako se dodržuje sedm dní veselí u svatby, tak během sedm dní smutku po pohřbu chodí ostatní utiřovat pozůstalé, nepotřebují nějaké pozvání, je to automatické.

Při Jahrzeitu většinou dají svíčku na hrob a koupí nějakou slivovici nebo víno a dají to na kiduš na šabat. Takže místo v přesný den úmrtí se Jahrzeit u nás slaví na nejbližší šabat v období Jahrzeitu.

Jak je to dnes s květinami? Viděla jsem, že se u nás používají?

Tady už je to zvyk. V Izraeli se to nevidí.

17) Dověděla jsem se, že při tryznách za holocaust se na ceremoniálu účastní celé komunity – jaké jsou to dny, jak vypadají takovéto tryzny, mají nějaké scénáře?

Jsou o pesachu, 27.nisanu je jom hašoa, na výročí povstání varšavského ghetta. Jde se do Pinkasovy synagogy, která je upravena jako památník na holocaust, je zde na zdech napsáno 80 000 jmen českých a moravských Židů, kteří byli zavražděni za holocaustu. Letos účast na tryzně byla velmi slabá. Obvykle se čte určitý počet jmen. Dříve byla snaha číst všechny jména. V Izraeli se to tak dělá, čte se všech šest milionů jmen. U nás čte ta jména herečka Lída Neubertová společně s dětmi z divadelního kroužku. Ale je to jenom malinký úryvek. Pak tam mluví předseda obce a rabín.

18) Je zde nějaká charita v rámci pohřbů? Jaký typ? Jaké dary se vybírají?

Ne, u nás neprobíhá.

19) Jak nákladný je tradiční židovský pohřeb?

To vám asi neřeknu. Obec poskytuje pohřeb zesnulým víceméně zadarmo. Dává se něco vedle lidem, co na pohřbu pracují, ale víceméně to bere obec na sebe.

20) Konají se i pohřební hostiny – jak vypadají, kdo na nich nesmí chybět, kdo přichází?

Podle tradičního zvyku je dáno, že příbuzní nesmějí po šest dní po pohřbu konzumovat maso a slavnostní jídla. Jí se čočka a vajíčko a suchý chleba. Čočka a vajíčko se jí, protože jsou kulaté a symbolizují tak koloběh života. V Bibli můžete číst v první knize Mojžíšově, že Ezau prodal své prvorozenství Jákobovi za čočkovou polévku či vařeninu. A proč zrovna jedl čočku?! Protože to bylo v době, kdy zemřel jejich dědeček Abraham.

21) Jsou tu nějaké rozdíly v okázalosti pohřbů? Jaké?

V Praze ne, akorát v návštěvnosti. Musí být přítomen minjan, deset židovských mužů, aby mohl být obřad vykonán. Rozdíly jsou patrné jen v Izraeli. Jiné zvyky tam mají sefardští Židé a jiné aškenázové.

Otázky k Chevře Kadiše

1. Jak vypadal vývoj Chevry Kadiši v ČSR a ČR, byl kontinuální nebo musela po roce 1989 nastat znovuobnova?

Pražská Chevra Kadiša byla velmi slavná, měla i svou synagogu. Chevra Kadiša nebylo jen pohřební bratrstvo. Chevra Kadiša znamená v překladu svaté společenstvo, které se staralo o nemocné, staré, sirotky atd. Nevím, kdo ten název vztáhnul jen na pohřební bratrstvo. Dnes tu existuje dům důchodců, který je však financován státem, a tak sociální záležitosti si vzal na starosti stát a Chevra Kadiša zůstala jen jako pohřební bratrstvo, u nás však to není nic organizovaného. Je to skupina dobrovolníků, kteří jsou schopni to dělat. Je tady správce hřbitova, který zastává Chevru Kadišu a má nějaké zaměstnance, který řekne, že pohřeb bude toho a toho a v ten den musí být vykopán hrob. Jinak tady jde o dobrovolníky na taharu.

Slyšela jsem, že měl být povolán nějaký specialista pro obnovu Chevry Kadiši v Praze?

Byl tady specialista, který vyučoval taharu. Ale ta tradice se dá obnovit, pouze pokud obecenstvo bude chtít, nelze to lidem vnucovat.

2. Jak funguje Chevra Kadiša, jak často se schází, jsou tu nějaké stanovy spolku? Kolik má pražská Chevra Kadiša členů a kdo jsou tito členové – profese, vzdělání, věk postavení a funkce v rámci PŽO?

Byla tady snaha vytvořit nějakou virtuální Chevru Kadišu a stát se tak členem reprezentace. Chevra Kadiša není, je to naprosto virtuální, paní Wittmanová má jmenný seznam lidí, kterým může zavolat, že se potřebuje udělat tahara ženy nebo muže. Je to dobrovolná záležitost.

3. Kdo si sám volí být členem a komu je to nabídnuto? Probíhá tu nějaký výběr členů? Co musí členi znát či umět?

Výběr lidí? Nedělá se. Jsme vůbec rádi, že se někdo přihlásí.

4. Má pražská Chevra Kadiša nějaké ženské osazenstvo?

Jsou zde. Pár.

5. Stalo se, že by byl někdo z Chevry Kadiši vyloučen, nebo sám odešel? Pokud ano, proč? Za co by mohl být někdo vyloučen?

To se nestalo, nebo o tom nevím.

Podle názoru rabína Samuela Abramsona Židé v diaspoře budou asi postupně mizet, když je tu stát Izrael. Tradice u nás podle něj upadla do totálního zapomenutí.

Rabín Samuel Abramson byl ve svých odpovědích velice vstřícný, ale otázky ohledně dnešní Chevry Kadiši mu zřejmě přišly zbytečné. Podle něj je celá současná Chevra Kadiša naprosto virtuální společenství a ani nevidí u členů obce nějakou potřebu pohřební bratrstvo obnovovat. Zájem o tradiční pohřby je dnes velmi malý, zvyky s tím související nejsou téměř dodržovány a tento zájem podle něj v budoucnu nebude nijak narůstat, spíše naopak.

Rozhovor s panem Berkovičem, vedoucím správy Nových židovských hřbitovů

- 1) *Jak se člověk stane vedoucím správy židovských hřbitovů? Byly na toto místo kladeny nějaké speciální nároky ze strany ŽOP? Např. musel jste být členem ŽOP? Musel jste prokázat určité znalosti v oblasti židovských tradic?***

Původně jsem dělal něco úplně jiného, pracoval jsem dvacet let na letišti. Od dětství jsem však navštěvoval židovskou komunitu, protože členem ŽOP jsem od narození a rodiče mě k tomu vedli. Poté co jsem musel opustit letiště z rodinných důvodů, jsem nastoupil u pana vrchního kantora do synagogy jako šames* (jid. =placený obecní pracovník) a zůstal jsem zde asi 5 nebo 6 let, 2 nebo 3 roky jsem také vedl košer restauraci. Pak po konkurzním řízení, které vypsal obec, jsem dostal toto místo. Samozřejmě u této pozice byla podmínka, aby dotyčný byl členem ŽOP, nebo spíše, aby dotyčný byl židovského původu, protože se jedná o ortodoxní hřbitov, komunita má ortodoxního rabína, a z toho plynou všechny podmínky, které se musí dodržovat. Tak asi takto jsem se dostal k této profesi.

- Musel jste skládat nějaké zkoušky ze znalostí židovských tradic?***

U mě to vyplývalo, že jsem dělal těch pět let ve Staronové synagoze a vedl mě pan Feuerlicht, takže jsem prošel školením a testy, které tam byly, které byly v rozsahu požadavků na toto místo dříve správce, dnes vedoucího správy hřbitova.

- 2) *Jak dlouho už toto zaměstnání vykonáváte? Pocítil jste nějakou změnu v přístupu členů ŽOP k židovskému tradičnímu pohřbu po roce 1989?***

Myslím, že už tady dělám osmým rokem. Co se týče porovnání období před rokem 1989 a po roce 1989, nejdříve byla první vlna emigrace roku 1939, kdy se spousta lidí nevrátila, pak byla druhá vlna za obsazení Československa a pak je tady zůstatek lidí, kteří zbyli, později se chod obce vrátil do normálních kolejí, ale členů je méně, a tak i pohřbů je méně, lidé se dožívají vysokého věku a komunita má asi 80% členů staršího věku.

- 3) *Přibýlo např. žádostí od příbuzných nežidovského původu, aby mohli být pohřbeni na židovském hřbitově? Musí být zesnulý členem ŽO, aby byl pohřben na židovském hřbitově? Může být na židovském hřbitově pohřben i příbuzný nežidovského původu?***

To je komplikované. Vznikají smíšená manželství a závisí to na dohodě, jak se rozhodne rodina, protože ten člověk tady může chtít být pohřben, může napsat závět, koupit si místo na hřbitově a zaplatit si pohřeb, ale záleží poté na rodině, jak rozhodnou a toto rozhodování je velice těžké. Jediná výhoda je, že rabín Feder zde nechal udělat urnový háj, který není přímo součástí hřbitova, ale navazuje, je to taková oddělená část, kde je možné uložit urnu i nežidovského příbuzného. Na hřbitově by mohl být nežidovský příbuzný pohřben, ale musely by se splnit určité podmínky, které jsou velmi složité, musí se koupit pozemek, hrob musí směřovat na určitou stranu, ale lze tam pohřbít oba partnery ze smíšeného manželství. Šlo by to, ale je to problém prostoru hřbitova, část se musí odkoupit atd., je to velmi složité, zabývá se tím pan rabín Sidon, ale asi to bude ještě nějaký rok trvat, než se to vyřeší. Ale dá se říct, že možné to je. Dříve se to nedělalo, protože na židovský hřbitov, 110 let starý, se pochovávali jen Židé, až po válce nastaly problémy. Hodně Židů si začalo nechávat dělat kremaci.

- 4) *Jak vypadá jednání s pozůstalými ohledně pohřbu? Kdo Vás osloví nejdříve (pozůstalí nebo ŽOP)? Kdo z rodiny zesnulého Vás obvykle osloví pro tradiční židovský pohřeb? Co je obvykle k tomuto rozhodnutí vede? Jak se stanovuje datum pohřbu? Jaká je maximální přijatelná doba mezi úmrtím a pohřbem?***

Záleží, kdo první to komu oznámí, většinou by se to mělo nejdříve nahlásit rabinátu, rabinát to nahlásí mě, nebo obráceně, tak jak jsem k dispozici, protože se nesmí příliš prodlévat čas, správně by totiž měl být pohřeb do 24 hodin od úmrtí, ale existují různé překážky, kvůli nimž se to nedá stihnout, např. doba, kdy nám nahlásí úmrtí, kdy nám to nemocnice nahlásí, pak také příbuzní, než se o tom všichni informují a než seženou letenku a dorazí, když chtějí být na pohřbu. Říká se do 24 hodin, ale nejpozději by to mělo být do tří dnů, pokud zde není nařízená soudní pitva, ale pitvat se podle židovských rituálů nesmí, takže se snažíme pitvám zamezit, ale u soudních pitev je dost problematické to zvrátit. Když se někdo rozhodne být tady pohřben, je naší povinností zajistit, aby nebyl po smrti pitván.

Jak se stavíte k nedodržování určitých rituálů u reformních Židů?

Myslím si, že pokud je člověk Žid, tak zásady zůstávají stejné, co se týče zákona, svátků a co se týče pohřbů, rituály zůstávají stejné, ať se jedná o ortodoxní či reformní komunity. Pokud mají ultrareformní komunity v USA svoje pohřebiště, tak je možné, že některé rituály přesně nedodržují, ale modlitby jsou stejné, rozdíly mohou být v tom, že reformní mohou vyvolat ženu a ženy mohou být společně s muži, to jsou drobné nuance, ale základ je stejný. Jsou dané zásady, jak má pohřeb probíhat. Nepobožný Žid je pohřben stejně jako ortodoxní, pokud si přál tradiční židovský pohřeb. Tato tradice se předávala z generace na generaci, jako např. že se nedávají na hroby květiny, protože kdysi dávno v poušti v Izraeli by dlouho nevydržely, a tak se pokládají kamínky. Na židovským ortodoxním hřbitově má tedy platit, že květiny se sem nedávají, psi se sem nesmí pouštět atd.

Všimla jsem si však, že účastníci pohřbů nosí řezané květiny.

Přijdou samozřejmě zaměstnanci domovů a známí nežidovského původu, někteří se předem ptají, co mohou přinést, říkám, že věneček nikoliv, ale kytička může být, vždyť my tady na hřbitově taky máme růžové keře a za první republiky tady bylo i zahradnictví. Nezakazuje se to, ale Žid ví, že nemusí a ani by neměl přinést květiny, místo kytičku stačí dát ten kamínek a nic se nestane. Je to takové jednodušší. Ale pokud někdo tu kytičku chce dát, tak mu nikdo nebude bránit.

5) Kolik pohřbů se v průměru během jednoho roku uskuteční na Nových židovských hřbitovech? Kolik z nich je tradičních i s obřadem a kolik pouze ukládání uren? Změnil se nějak počet prováděných tradičních pohřbů po roce 1989?

Asi průměrně dvacet řádných pohřbů za rok. Dnes je zde pohřbeno 20 tisíc lidí, hřbitov je navržen na 100 až 200 tisíc. Když se hřbitov otvíral, konali se zde až dva pohřby denně. Později od 1939 do 1945 to klesalo, ale kupodivu zde pohřby probíhaly. Od roku 1946 se zde konaly pohřby minimálně. Dnes je to těch dvacet pohřbů a asi 10 uren za rok, takže průměrně třicet pohřbů za rok.

Dělá se při ukládání uren nějaký obřad?

Dělá se u toho menší obřad, který dělám já, rabín se toto neúčastní. Pronáší se smuteční řeč za zesnulého, hází se také tři lopatky izraelské půdy, rozsvěcí se svíčky a dělá se krátké rozloučení, záleží to na přání pozůstalých.

6) Mají všechny tradiční pohřby stejný scénář? Jsou mezi nimi nějaké rozdíly?

Scénář je stejný. Dělá se tahara, musí být přítomen minjan, deset lidí (mužů), aby se mohl dělat obřad se vším všudy, když není přítomen minjan, nemůže být odřikáván kadiš, určitá část modlitby. Určité rozdíly vznikají v závislosti na tom, kdo obřad vede. Pan rabín Barash to dělá, myslím, úplně podle předpisů tak, jak by to mělo být. Je to dost složité, protože správně by měla celý pohřeb vykonávat chevra kadiša, protože hrob by měl být vykopán ručně a měl by to udělat Žid, rakev by měl vést také Žid a zahazovat rakev hlínou také. U Barashe je snaha, že aspoň rakev je vezena účastníky pohřbu a členy chevry a také

první část zahazování rakve provádí členové chevry, zbytek dělají zaměstnanci hřbitova. Kdyby se pohřeb měl provádět přesně podle ortodoxního ritu, bylo by to poněkud přísnější, ale některé procesy jsou zkrátka dnes neproveditelné, proto to zde dělají zaměstnanci nežidovského původu, jiná možnost totiž není.

Jsou tu nějaké rozdíly v okázalosti pohřbů?

Obřady se liší akorát délkou, počtem smutečních řečí či proslovů, ale základ obřadu je stejný, od tahary po rakev, přes rubáš, platí, že všichni jsme si ve smrti rovni.

Jak se vybírá místo hrobu? Mohou si ho pozůstalí zvolit či předem koupit? Všimla jsem si, že pan vrchní kantor Feuerlicht byl pohřben na začátku hřbitova a řadoví členové ŽOP ke konci hřbitova.

U pana Feuerlichta to bylo trochu problematické. Byl velmi významnou osobností obce a měl rezervované své místo na hřbitově předem, protože někdo tak činí. Před ním však zemřel pan Dostál, předseda obce, a pan Feuerlicht mu své rezervované místo propůjčil a tím to zůstalo otevřené. Po smrti pana Feuerlichta jsme vybírali pro něj čestné místo jako pro významnou osobnost, a tak se udělala výjimka a jeho hrob byl umístěn dopředu. Jinak se však hroby přidělují chronologicky za sebou, jak lidé umírají. Již se také udělalo pravidlo, že nikdo nemá rezervaci, nikdo si nemůže vybírat místo. Výjimkou je, když si někdo místo koupí. U pana Feuerlichta to byla výjimka také z toho důvodu, že má koupen hrob v Izraeli, kam chtěl být převezen. Jelikož má zde však manželku, tak hrob byl dočasně vykopán zde a až nastanou vhodné okolnosti, tak zřejmě jeho děti zajistí převoz do Izraele, kde má čestný hrob od ješivy, v které studoval. Hrob může být převezen celý a na jeho místě zůstane pouze oznámení, že zde byl povochován a převezen ten a ten, nebo se udělá kopie náhrobku, které se ponechá.

7) Kolik musí být přítomno lidí při tahaře?

U ženské tahary je minimální počet tři až čtyři ženy, protože je to fyzicky náročné. U mužské tahary minimální počet jsou tři muži, aby se mohla udělat modlitba.

Provádí se tahara vždy u Vás na Nových židovských hřbitovech, nebo je možné ji provést i jinde? Mají mimopražské obce možnost provádět taharu u svých hřbitovů, nebo se pro ně dělá v Praze?

Obce, které jsou na to vybavené, si provádí taharu samy, jako např. v Liberci, Děčíně. Jinak bývá provedena zde v Praze, tělo se převezí. Tahara lze provést i v nemocnici, ale musí se splnit všechny podmínky k tomu dané.

8) Jak nákladný je tradiční židovský pohřeb? Platí se něco za místo, když je, jak jste říkal, přidělováno chronologicky?

Místo hrobu si však lidé jakoby kupují, je zde stanovena jednorázová částka 1 000,-Kč na 99 let. Je to taková symbolika zákonů, že Žid musí dát nějaké peníze na svůj pohřeb, taková micva, stejně jako, když opouští Žid hřbitov, tak by měl přispět pro štěstí do kasičky na bráň, také při určitých pravidelných modlitbách mají Židé přispívat do kasičky.

A na obřad pak ještě také něco přispívá?

Domluvena je jednorázová taxa 6 000,- Kč, je to vymyšleno tak, že když to platí někdo z rodiny zesnulého, tak dostane 5 000,-Kč zpět jako státní dotaci, takže pohřeb ho stojí zase symbolicky 1 000,-Kč. Je to vše dotované, protože jeden pohřeb ve skutečnosti vychází na 14 000 – 15 000,- Kč.

9) Je zde nějaká charita v rámci pohřbů? Jaký typ?

Tento zvyk tady bohužel není. Při svatbách je přítomen člověk, který chodí s kasičkou a zpívá a vybírá pro svatebčany peníze. Každý dá, kolik chce. Správně i po pohřbu by se mělo přispívat, ale tady to nikdo nedělá. Někteří lidé dělají po pohřbu kadiš, že se dává zákusek a „štamprle“, ale peníze nikoliv. Někdy přijdou příbuzní a chtějí dát něco kopáčům, kteří kopali hrob, ale to je osobní záležitost a nejedná se o příspěvek na obec.

10) Kdy se vztyčují náhrobky? Jak to probíhá u společných hrobů?

Do jednoho roku, na výročí smrti. Nikoliv však vztyčují, ale odhalují. Pomník by měl být již vztyčen, může být vztyčen již sedmý nebo osmý nebo devátý až jedenáctý měsíc. Dříve by to z technických a náboženských důvodů nemělo být, protože pozůstalý nesmí vstupovat sedm měsíců na hřbitov.

Dodržují pozůstalí tuto sedmiměsíční lhůtu?

Pobožní ano. Záleží na každém jedinci, je to individuální. Výročí se dodržuje a vstup po sedmi měsících dodržují někteří. Např. koheni nesmí vstoupit na pohřeb vůbec, ale když je to nepobožný člověk, je velice těžké mu to vysvětlit, když mu zemřel třeba rodič.

Jak se vztyčuje náhrobek u společných hrobů?

Dříve platilo u společných hrobů, že se nesměl vykonat další pohřeb do stejného hrobu dříve než po deseti letech. Podle nového předpisu to lze dříve, když se dodrží určité míry. Náhrobek se sundá a může se na něj nechat připsat jméno zesnulého. Nápis lze zařadit i předem, ale je to vcelku nákladné. Lhůty pro opětovné vztyčení náhrobku nejsou přísné jako u nového hrobu. Pokud chtějí pozůstalí na výročí udělat slavnostní odhalení, zakryje se pouze nový nápis.

11) Jak probíhá údržba hrobu? Mohou pozůstalí sázet květiny a jinak zdobit hrob podle své volby, nebo musí dodržovat určitá pravidla?

Udržování hrobů je podle hřbitovního řádu povinností pozůstalých. Lidé většinou chodí na svátky, jak na dušičky, tak na židovské svátky, si hrobečky vyčistit a uklidit. My se staráme o přístupové cesty a staré hroby, u kterých se domníváme, že nemají již pozůstalé. Stává se však, že po třiceti či padesáti letech se objeví vnoučata a pravnoučata a naleznou zde hroby svých příbuzných a pečují o ně. O „osiřelé“ hroby se snažíme pečovat, ale pokud se náhrobek nakloní, většinou bohužel nejsou finance na jeho opravu, a tak některé náhrobky padají. Finance by se možná i našly, ale bohužel nemáme dostatek zaměstnanců na všechny úpravy a opravy.

12) Jste členem chevry kadiši? Jak funguje dnešní chevra kadiša?

Abych Vám pravdu řekl, zakládali to mladí, četl jsem nějaké neoficiální stanovy, členem asi nejsem, dodnes nevím, jestli jsou oficiálně registrovaní. Já jsem na seznamu pro vykonávání taharu. Chevra kadiša je základem židovského pohřbu. Dříve to byl velice prosperující spolek, který velmi pomáhal lidem, byl finančně nezávislý a poskytoval půjčky. Členství ve spolku byla čestná funkce, členové byli většinou továrníci a bankéři a měli z čeho čerpat. Bylo to úplně o něčem jiném. Dnes chtějí mladí tuto tradici obnovit. Myslím si, že je to dobrý nápad a že by to mělo fungovat. Chevra pomáhala při smrti, před pohřbem, při pohřbu i po něm, při nemoci atd. Ale dnes se musí vyloučit oblast nemocných, protože na to jsou profesionálové, funguje tady EZRA. Co se však týče pohřbu, tak by to mělo fungovat, ale mně se zdá, že to nefunguje. Zatím to funguje jenom tak, že se obvolávají dobrovolníci na seznamu pro vykonání tahary, kteří přijdou vždy ochotně. Jinak podle mě chevra kadiša nefunguje, protože by tam měl být nějaký předseda, stanovy atd. Základem chevry by podle mě měli být starší lidi, protože mladí studenti mohou mít často problém kdykoliv se kvůli pohřbu uvolnit a dorazit. V tom vidím i organizační problém. Obec chtěla, aby chevra fungovala při obci, což mladí nechtějí, protože to tak ani dříve nebylo, chevra kadiša byla samostatná organizace. Takže je zde ekonomický i politický problém. Na druhé straně odkud dnes seženou peníze, než z obce. Museli by vydělat 2 až 3 miliony ročně, to by znamenalo zdražení pohřbů. Dříve měla chevra přidruženou výrobu a mohla tak být soběstačná. Dnes by se asi našly organizace a nadace, které by přispívaly, ale musely by vědět, že tam jsou lidé, kterých si váží a kterým mohou jim věřit. Dnes chevra pomáhá akorát s taharou a vykopáváním a zakopáváním hrobů, ale jinak většinu věcí kolem zařizují já. Uvidíme, jak to bude vypadat v budoucnu.

Zaslechla jsem, že sem měli přijet odborníci ze zahraničí, aby oživil činnost chevry.

Oni tady tenkrát byli kvůli tahaře. Tahara se zde dělá sto let. Přijeli odborníci z Londýna a Izraele, aby nás školili v tahaře. Na školení se nás ptali, jak to děláme. Nakonec řekli, že s úctou by se měli učit spíše oni od nás, než my od nich, protože taharu provádíme přesně podle předpisů, jak se dříve dělala. Oni přesto, že byli ortodoxnější, lubavičtí, tak některé věci vynechávají.

1.) *Jak byste zhodnotil dnešní situaci ohledně přístupu členů židovské komunity k tradicím a v rámci toho i k tradičnímu ritu židovského pohřbu?*

Myslím si, že zde hraje roli několik aspektů. První aspekt je ten, že většina příbuzných členů nebo respektive většina Židů, co dnes žijí a přežili holocaust, kde ztratili svou rodinu v plynových komorách, tak často inklinuje k tomu se nechat také spálit, což je z mého hlediska přece jenom zvláštní, protože zde mají hřbitov, toho náboženství tam tolik přece jenom neděláme, prostě je to přirozené místo, kde by se měli nechat uložit. Takže ten důvod, proč volí cestu krematoria, vidím ve dvou směrech, zaprvé je to takový trend dnešního pohřebnictví, souvisí to s materialismem a komunistickou výchovou, že prostě člověk má jeden život a pak už není o co se starat. V české společnosti si dnes lidé dokonce ani nevybírají popel svých zesnulých příbuzných. Slyšel jsem před několika lety od ministra školství, že jenom asi sedmina zesnulých obyvatel má nějaký smuteční obřad. To samozřejmě zasahuje i židovskou komunitu, její postoj ke smyslu pohřbu. A v naší komunitě k tomu přibývá ještě jeden postoj typu „copak já jsem lepší, než tatínek, babička, bratr atd., kteří vyletěli za holocaustu komínem?!“. Sice o tom vědomě takto nepřemýšlí, ale v podvědomí to takhle nějak funguje.

Není zde také aspekt toho, že na židovském hřbitově nemůže být pohřben jejich příbuzný či blízký nežidovského původu?

Tento důvod hraje také dost důležitou roli, ale na druhou stranu na nových židovských hřbitovech je urnový háj, kde se mohou nechat uložit i nežidovští příbuzní, dělá se u toho takový malý obřad, kterého se však jako rabín neučastním.

Podle informace od pana Berkoviče chystáte do budoucna změnu v těchto předpisech, že by zde poté existovala i možnost pochování nežidovských příbuzných přímo na hřbitově, je to pravda?

Ano, něco takového chystám, protože si uvědomuji, že tento aspekt je důležitý např. u partnerů, kteří se mají velmi rádi a chtějí být i společně pochováni. Je to v jednaní. Na druhou stranu si myslím, že tento důvod není tak častý.

Jaké procento členů si průměrně zvolí tradiční židovský pohřeb?

Já jsem to nepočítal. *Dělala jsem si statistiku podle Roš Chodeše a vycházelo to tak na jednu třetinu, je to možné?* Ano, to tak odpovídá. Členové židovské komunity prostě žijí v české společnosti a většinou převzali i českou kulturu a zvyky, jako je i kremace. Mně se to moc nelíbí. Nejsem z toho příliš šťastný. Připadá mi to i celkem „uhozený“, ten obřad je vlastně neúplný, opona se zavře a rakev sjede „kdovíkam“.

Další aspekt, co s tím souvisí, že většina těch lidí již nedostala žádnou židovskou tradici do svého života, a to již před válkou, takže vlastně ani nevědí, proč by si měli zvolit tradiční židovský pohřeb. Hodně rodin bylo asimilovaných již před válkou, a tak jejich příbuzní ani nemají na co navazovat. Od těchto lidí nemůže člověk nějaké dodržování jim vzdálených tradic požadovat.

Z mého pozorování tradičních židovských pohřbů mi však připadalo, že zde není kladen nějaký přílišný důraz na dodržování všech náboženských tradic, proto si myslím, že by to těmto lidem nemuselo vadit být takto pohřben. Jak to vidíte vy?

Já samozřejmě nevedu obřady v nějakých náboženských termínech, ani v tomto směru nějak příliš neřečím před lidmi, kteří to vlastně i neradi slyší. Prostě se ani nemusí nic říkat, pokud to nechťejí, takže v tomto problému taky nevidím. Já ho nevidím vůbec, ale prostě ti lidé jdou s proudem, manželství jsou smíšená, partner může být již po smrti, lidé

jsou více asimilovaní, nejsou již třeba Židi podle halachy, nic jim to neříká, a pak se tam třeba necítí příjemně. S tím se nedá nic moc dělat. Máme snad kvůli tomu tady zařídit kremaci.

2.) Pokud nejde o člena ŽO, ale příbuzní si přejí tradiční židovský pohřeb, je jim to umožněno?

Samozřejmě je to umožněno bez jakýchkoliv problémů.

3.) Jaké znalosti, zkušenosti či povolení musí člověk získat, aby mohl takový tradiční obřad provést?

Studuje se Avelut – celá položka smutků. V Praze se však z toho realizuje velmi málo. Snažíme se však, aby to bylo nenásilné. Když se rodina rozhodne pohřbit svého zesnulého na židovském hřbitově, zařídíme obřad, ale většinou pak už pozůstalí další smuteční tradice nedrží. Lidi chodí do práce a také se neuvědomují, že ve starých tradicích je mnoho užitečného. Když člověk smutek odloží, tak tím něco neukončí. Životní zkušenost říká, že je potřeba tu tečku udělat tak, jak nejlépe to jde.

4) Kdo z rodiny zesnulého Vás obvykle osloví pro tradiční židovský pohřeb? Co je obvykle k tomuto rozhodnutí vede?

Je to různé. Často dostáváme zprávu přímo z Domova důchodců Charlese Jordana jako první. Lidé jsou často již velmi staří a příbuzné mají někde v cizině. Někdy mají přítelkyni nebo přítele, kteří nám to oznámí. Teď jsme tu měli jednu paní, jejíž celý pohřeb zařizovala přítelkyně nežidovského původu. Byla to pro nás velmi pozitivní zkušenost.

5) Když Vás někdo požádá pouze o uložení urny na židovském hřbitově, snažíte se ho ještě přemluvit k tradičnímu pohřbu?

Snažím se. Někdy se to povede, ale velmi minimálně. I když se lidé rozhodnou pro tradiční pohřeb, je složité jim vysvětlit, že pohřeb musí proběhnout co nejdříve, že nemohou zesnulého uložit do ledničky. Židovský tradiční pohřeb by měl proběhnout ještě v den úmrtí, ale limit je do tří dnů. Lidé si také neuvědomují smrt po stránce duchovní, jaké to je pro zesnulého, když je ponechán uzavřen v té ledničce. A to už ani nemluví o pitvách. Zrovna předminule se nám to stalo, i když nebyl důvod, ten člověk byl starý a prostě ho využili zřejmě ke studijním účelům. Neznám podrobnosti, ale asi to byl nedostatek z naší strany, že jsme tomu včas nezamezili.

6) Jak tradice se dnes v rámci tradičního pohřbu ještě dodržují a jaké již nikoliv? Víím, že proběhne obřad. Je zde pak nějaké smuteční jídlo, období smutku atd.?

Pokud někdo nesedí šiva, a to činí dnes už jen málokdo, tak odpadá i spousta dalších věcí. Co se týče rituálu krijah – natržení šatu, někomu si troufneme to říct, někomu to naznačíme, ale když vidíme, že se k tomu nemá, tak na to nijak netlačíme. Snažíme se udělat maximum, ale je třeba si uvědomit situaci toho člověka, aby se necítil nepříjemně. Také většinou ty lidi známe a oni rovnou většinou řeknou, že šiva sedět nebudou, že musí do práce.

7) Je zde nějaká charita v rámci pohřbů?

Lidé umírají většinou velmi staří a ani již většinou nemají žádné příbuzné, takže tu není potřeba nějaká sbírka.

8) Mají pozůstalí nějaká speciální přání jako např. kdo má obřad provést? Je těmto přáním vyhověno?

Většinou to nechají na nás. Ale jelikož je nyní tady na obci ten konflikt, tak se stalo, že když zemřela manželka jednoho člena druhé strany, tak nechtěli, abych ten obřad provedl já, ale požádali pana rabína Barasche. Já tam samozřejmě nepůjdu, abych akorát tak kazil někomu náladu.

9) Liší se tradiční pohřby nějak, např. v okázalosti?

Židovský pohřeb jako takový okázalý není. Ve smrti jsme si všichni rovni. Když někdo přinese květiny, tak se pak hodí na tu rakev, ale jsou stejně zasypány. Ale ani to by nemělo být.

10) Jak je sestavována pochvalná řeč za zemřelého – hesped?

Většinou se sejdu s příbuznými, oni sepíší data, předají je mně nebo paní Guttmanové. Já pak sestavím řeč. Většinou neobtěžuji lidi nějakými hlubokými úvahami, ale snažím se říct o nebožtíkovi to nejlepší, co se dá, ale zároveň to musí odpovídat realitě, nebudu o někom říkat, že byl nesmírně zbožný, když jsme ho v životě neviděli v synagoze. Ale každý člověk má něco pěkného. Vždy si tedy ve spolupráci s pozůstalými zjistím informace o tom člověku, někdy ho i znám osobně a pak je to snadnější, a pak to sepíši.

Archivujete si hespedy?

Mám je v počítači. Většinu.

Otázky k Chevře Kadiše

11) Jak vypadal vývoj Chevry Kadiši v ČSR a ČR, byl kontinuální nebo musela po roce 1989 nastat znovuoobnova?

Chevra kadiša byla jako organizace obnovena s tím, že to je jako společnost, ale bohužel nefungující. Je registrovaná jako přidružená organizace FZO. Má svou předsedkyni, měli velké usilí obnovit činnosti chevry, ale jelikož je to vše již zaběhané přes rabinát a pana Berkoviče, tak to takto funguje dál. Když je potřeba, tak shání lidi na taharu. Je pár lidí, kteří chodí třeba jenom na pohřeb, konkrétně jeden, který do synagogy normálně nechodí, ale vzal si jako úkol být na těch pohřbech a skutečně tam velmi často je.

12) Jak funguje Chevra Kadiša, jak často se schází, jsou tu nějaké stanovy spolku?

Mají stanovy, ale vše se odvíjí od toho, že chevra znamená jednání s lidmi. Oni si dali za úkol šířit osvětu po židovských obcích, ale neděje se vůbec nic. Chybí také čas, členi jsou mladí lidé, kteří pracují a vydělávají, nebo studují, a ten čas těžko hledají a chevra musí fungovat na písknutí. Jiné by bylo, kdyby členi měli určitý majetek a zaměstnance a aby to skutečně na písknutí bylo. Ale tuto funkci dnes zastává hřbitov a rabinát a dělají ji docela dobře. Proběhlo tu několik kurzů pro lidi, kteří o to mají zájem. Pozvali jsme i odborníky z Izraele, z chevry kadiši v Jeruzalémě, sjeli se lidé z celých Čech, bylo tu 20-25 lidí, ale pak to šlo zase pomalu dolů, aktivně to dělá pár lidí, když je potřeba udělat taharu. Když bude nejhůř, tak se musíme sebrat i my a nastoupit.

13) Probíhá tu nějaký výběr členů? Stalo se, že by byl někdo z Chevry Kadiši vyloučen, nebo sám odešel?

Počet členů je omezen, takže jsou vděčni za každého nového. U nás se v podstatě nevylučuje, i když by se často mělo.

Příloha č.4: *Rozhovory s řadovými členy ŽOP*

(Jména dotazovaných nejsou uvedena z důvodů jejich přání zachování anonymity.)

Rozhovor konaný v květnu roku 2005 v Praze, v domově důchodců Charlese Jordana Dotazovanou byla paní I. W., narozena roku 1906

Rodina: Narodila se ve Frankfurtu, kde žila její rodina. Oba rodiče měli židovský původ. Měla starší sestru a mladšího bratra. Otec byl obchodník, matka v domácnosti.

Studium: Chodila na německou obecnou školu, poté se rodina odstěhovala do Prahy kvůli obchodu otce za rodiči matky a zde chodila na Obchodní akademii, kde měla, jak český, tak německý jazyk. Po škole pracovala jako účetní.

****Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.***

Oba rodiče byli židovského původu, otcova rodina pocházela z Německa, jeho rodiče s námi žili ve Frankfurtu, matčiny rodiče byli čeští Židé bydlící v Praze. Německá strana rodiny byla více pobožná, zejména dědeček, mého bratra se snažil vychovávat v ortodoxní tradici. Pamatuji si, že když jsme žili ve Frankfurtu, slavili jsme daleko více židovské svátky a chodili častěji do synagogy než v Praze. Matčina rodina v Praze byla spíše reformní, dědeček chodil také do synagogy, ale ne tak často, bratra se otec stále snažil vést k židovským tradicím, ale já a sestra jsme měli volnější výchovu, proto jsem také mohla jít studovat Obchodní akademii.

****Jaké židovské svátky jste slavili či slavíte?***

Slavili jsme nový židovský rok, drželi jsme půst na Jom Kipur, i když jako děti jsme mohli jíst odpoledne, dospělí nikoliv. Také Pesach a Chanuku jsme slavili v rodinném kruhu ve Frankfurtu. V Praze jsme pak slavili svátky hlavně v komunitě.

Po válce jsem s manželem už moc svátky neslavila. Po jeho smrti jsem začala opět chodit na Obec a nyní je slavím společně s ostatními v domově.

****Dodržujete nějaké židovské tradice? Dodržovali nějaké tradice Vaši rodiče a děti?***

Ani moc ne. Jen takové maličkosti, nosím chamsu a Magen David pro štěstí, ale to není tradice, spíše pověrčivost. Košer nejím. Děti jsem neměla, s prvním mužem, který zemřel v koncentračním táboře jsme děti neměli, a po válce s druhým mužem jsem už na děti neměla věk, soustředila jsem se na děti svých sourozenců, byly pro mě vším.

Rodiče se snažili ve Frankfurtu držet oddělenou kuchyni, vepřové se nejedlo, ale dělali to asi hlavně kvůli prarodičům, v Praze se už na to tolik nedbalo.

****A co Vaši sourozenci? Snažil se Váš bratr zachovávat tradiční domácnost ve své rodině?***

Bratr před válkou utekl do Austrálie, oženil se tam, ale k tradici a k náboženství se už nevrátil, když se dověděl o smrti rodičů, nechtěl, aby jeho děti o židovském původu vůbec věděly, nechtěl, aby prožili to, co my. Později však s nimi o tom začal mluvit, myslím, že se na stará kolena vrátil k zachovávání půstu na Jom Kipur.

Sestra a její děti s rodinami žijí v Německu. O jedno dítě přišla v koncentračním táboře, bylo to pro ni velmi těžké. Její manžel byl také Žid, nebyli příliš pobožní, ale vím, že slavili s dětmi i po válce židovské svátky, jezdili jsme občas na svátky k nim. Nedrželi košer domácnost, ale četli si různé židovské příběhy a svátky dělali hlavně pro děti. Její dcera i syn se později začali učit hebrejsky, vystudovali vysokou školu a syn je nyní v Izraeli i se svou rodinou.

****Váš manžel byl také židovského původu? Bylo to pro Vás důležité?***

Jak první, tak druhý manžel byl Žid. Tak důležité to pro mě, ani pro rodiče nebylo, ale s prvním manželem jsme se poznali v komunitě, měli jsme se rádi, a tak to bylo přirozené.

Po válce pro mě bylo těžké jakýkoliv nový vztah navázat, potřebovala jsem k sobě někoho, kdo prožil něco podobného, a tak to bylo také zcela přirozené, že i druhý manžel byl židovského původu a přežil koncentrační tábory, kde také ztratil své blízké. Bylo to pro nás obrovské pouto.

****Změnil se Váš pohled na židovství po 2.světové válce? Byla jste členkou ŽO?***

Nevím, jestli se změnil můj pohled na židovství, spíše jsem změnila pohled na okolní svět a svůj život. Byla jsem členkou obce, ale příliš jsem tam nechodila, nechtěla jsem si připomínat to, co se stalo za války a před ní. Vstoupili jsem s manželem do komunistické strany a pak zase rychle vystoupili, chtěli jsme odjet pryč, ale nakonec jsme zůstali. Moji sourozenci odjeli včas pryč.

****Co pro Vás znamenal rok 1989? Vrátila jste se k slavení židovských svátků? Chodila jste častěji na ŽOP?***

Rok 1989 pro mě znamenal dlouho očekávanou svobodu. Podívala jsem se za bratrem do Austrálie, než zemřel, a sestra za mnou začala jezdit do Prahy. Viděla jsem konečně své prarabě a prasynovce. Byla to nádhera. Necítila jsem potřebu vracet se ve svých 83 letech k židovské tradici, ale jelikož jsem byla a jsem sama, začala jsem častěji chodit na Obec a hledala jsem moudré partnery k rozhovorům.

****Jak vnímáte své židovství dnes? Je to pro Vás otázka víry nebo i původu, či něco dalšího? Existují podle Vás nějaké specifické židovské vlastnosti, dovednosti a hodnoty?***

Asi je to pro mě příslušnost k určité komunitě, která mě v těžkých časech třeba podpoří, nebo také ne, kdo ví? Také je to pro mě moje rodina: prarodiče, rodiče, manžel a synovec zesnulí v koncentračních táborech, ale i všichni zesnulí po válce a všichni dál žijící a pokračující na tomto světě dál. Nemyslím si, že existují specifické židovské vlastnosti či něco podobného.

****Jak vnímáte dnešní situaci na ŽOP?***

Já se o to už moc nezajímám. Pro mě jsou nejdůležitější návštěvy mých blízkých a co se děje na Obci už jde tak nějak mimo mě.

Nakonec mi dovoďte, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:

****Myslela jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?***

Manžel je pohřben na Židovském hřbitově, měl obřad, máme tam hrobku, takže já budu chtít k němu. Tradiční židovský pohřeb je podle mě jako každý jiný pohřeb do země, nejsem zastáncem kremace, obřad není moc dlouhý a pompézní, je to prostě krátké rozloučení se zesnulým. Bližní se s Vámi v srdci loučí stejně ještě hodně dlouho, takže proč protahovat obřad.

****Účastnila jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?***

Když zemřel můj manžel. Bylo to prosté, krátká smuteční řeč, rabín odrecitoval modlitby, hodili jsme na rakev tři lopatky hlíny a bylo to. Uvnitř se však loučím dodnes, nebo spíš už mu slibuji, že brzo přijdu.

****Mohu se ještě zeptat, jak probíhalo zařizování pohřbu?***

Dala jsem vědět na Obec a tam už to vše vyřídili, rabín Sidon se mnou mluvil o životě manžela kvůli smuteční řeči a pak mi dali vědět datum a hodinu pohřbu a další věci.

****Na co se Vás rabín ptal ohledně manžela?***

Kde se narodil, jaká byla jeho rodina, co dělal za války a po válce apod.

****Dodržovala jste po smrti manžela období smutku podle židovské náboženské tradice?***

Já držím uvnitř smutek stále, ale navenek se ještě snažím žít. Při výročí smrti chodím zapálit svíčku na hřbitov. A když jsem byla pohyblivější, tak jsem ho zašla navštívit i jindy.

****Chodíte na hřbitov tedy na Jahrzeit – výročí smrti, na „dušičky“ nikoliv? Nosíte na hřbitov květiny?***

Chodím na výročí, dušičky jsou na podzim, to je zima a na hřbitovech je moc lidí. Květiny nenosím, vím, že se to na Židovský hřbitov nesluší a stejně tam všude roste ten břečťan, takže to ani moc ozdobovat nepotřebuje.

Rozhovor konaný v červnu roku 2005
Dotazovaným byl pan B. A., narozen roku 1930

Rodina: Narodil se v Žilině, rodina se přestěhovala do Prahy, národnost česká. Otec továrník, na Slovensku zbankrotoval, a tak odešli do Čech k příbuzným, původem Žid. Matka se starala o rodinu a domácnost a pomáhala otci s účty, byla židovského původu. Mladší sestra.

Studium: Obecná škola, pak přišla válka, po válce si dodělal obecnou školu a nastoupil na Gymnázium a poté na univerzitu, vystudoval historii.

***Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.**

Byli jsme spíše reformní rodina. Slavili jsme jen velké svátky. Otec přispíval na rozvoj Obce určitou částkou. Košer jsme nejedli a otec v sobotu pracoval.

***Jaké židovské svátky jste slavili či slavíte? Vzpomenete si na jejich aranžmá?**

Chodili jsme s otcem do synagogy, matka a sestrou však nikoliv. Chanuku a Pesach jsme slavili doma, měli jsme chanukový svícen a zapalovali svíčky a zpívali. Na Pesach jsme měli macesy z Obce a dělala se tradiční večeře, pilo se i víno. Na Jom Kipur rodiče drželi půst, my jako děti jsme směly něco malého zakousnout. Na Sukot jsme chodili na Obec nebo do synagogy. Více si nepamatuji, bylo mi osm, když přišel Hitler a pak už se slavilo jen doma a málo, i když mám dojem, že otec se víc modlil.

***Dodržujete nějaké židovské tradice i dnes? Či dodržují nějaké tradice Vaše děti?**

Otec se nevrátil, sestra také ne. Zůstal jsem sám s matkou, pomohli nám strýcové, a tak jsem mohl vystudovat. S matkou jsem po válce slavil svátky jen v kruhu rodiny a ne příliš tradičně, občas jsme zapálili svíčku a pomodlili se. Na Jom Kipur stále držím půst a chodím do synagogy. Manželka není Židovka, a tak jsme ani děti k tradici moc nevychovávali, občas s námi jen zapálili jizkorovou svíci.

***Byl pro Vás původ manželky důležitý?**

Nebyl.

***Změnil se Váš pohled na židovství po 2.světové válce? Byl jste členem Židovské obce?**

Po válce jsem chodil mezi židovskou mládež, jak jsem již řekl. S matkou jsem svátky už moc nedrželi. Můj pohled na židovství se změnil v tom, že jsem to vnímal nejdříve jako rodinou záležitost, ale po 2. světové válce, když nám Hitler rodinu zničil, jsem začal židovství vnímat jako svou osobní víru, určité vnitřní pouto.

Členem Obce jsem stále, ale poté, co jsem se oženil a měli jsme děti, chodil jsem tam již méně, protože jsem nechtěl za komunistů rodinu ohrožovat, zejména vzdělání svých dětí. Chápete, jak to myslím?

***Co pro Vás znamenal rok 1989? Vrátil jste se k židovství? Stal jste se opět členem ŽO? Začal jste opět slavit židovské svátky?**

Rok 1989 byl pro nás pro všechny velkou úlevou. Začal jsem opět chodit častěji na Obec a do synagogy na svátky. Rodině jsem nic nevnucoval, ale má dcera někdy chodí na Obec se mnou. Také jsem se podíval s manželkou do Izraele, prošli jsme celý Jeruzalém křížem krážem a setkali se tam s některými starými známými. Bylo to něco úžasného.

***Jak vnímáte své židovství? Existují podle Vás nějaké specifické židovské vlastnosti, dovednosti a hodnoty?**

Specifické židovské vlastnosti? No možná takové to odhodlání, že Vás už nic nemůže porazit, jednou Vám byl dán život a vy ho musíte žít s plným nasazením...ale to asi platí pro

všechny lidi. Své židovství dnes spojuji hlavně s vírou, ale chápu, že existuje židovství i bez víry, setkáte se s tím hlavně v Izraeli.

****Jak vnímáte dnešní situaci na PŽO?***

Myslím si, že po smrti pana kantora Feuerlichta to začíná trochu pokulhávat. Nejsem ortodoxní věřící, ale přístup rabína Sidona podle mě také není v mnoha směrech ortodoxní, a tak nechápu, proč se Obec nemůže oficiálně přiklonit spíše ke konzervativnímu směru. Kdo je tady dnes ortodoxní? Možná někteří konvertité a chabadníci, ale to je menšina. Věřit neznamená povinnost přidat se k ortodoxii.

****Nakonec mi dovoďte, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:***

****Myslel jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?***

Je to pro mě automatické. Na židovském hřbitově je i má matka. Určitě nechci být spálen.

****Nevadí Vám, že obřad probíhá podle ortodoxních předpisů?***

Neříkám, že všechny ortodoxní předpisy jsou špatné, jen by se nemělo na nich tak striktně trvat, pokud nemají již člověku, co říci. Myslím si, že smuteční obřad má pozůstalým stále co říci, protože stále nikdo neví, co přijde po smrti.

****Účastnil jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?***

Ano, vícekrát. Těžko říci o pohřbu, že se Vám líbil. Každopádně to pro mě z pohledu věřícího dávalo větší smysl, než fraška před kremací. Nejdříve je smuteční obřad s rozloučením za přítomnosti rakve a pozůstalých a známých a pak se pomalu za rakví dojde k hrobu, kde se všichni naposled se zesnulým rozloučí hrstí hlíny a modlitbou.

****Zařizoval(a) jste někdy židovský tradiční pohřeb pro někoho blízkého?***

Ano, pro svou matku.

****S kým jste jednal a jak jednání probíhalo?***

S rabínem a správou hřbitova. Moc mi pomohli.

****Vypadal nakonec obřad podle Vašich představ?***

Vypadal tak, jak měl vypadat. Myslím, že to bylo uctivé rozloučení.

****Jak jste byl spokojen se smuteční řečí? Kdo ji pronesl?***

Pronesl ji pan kantor, předtím jsme spolu dlouho o mamince mluvili. Bylo to moc krásné, pan kantor maminku také znal. Já jsem tenkrát neměl sílu mluvit.

****Dodržoval(a) jste někdy období smutku podle židovské náboženské tradice (jako šiva – 7 dní od pohřbu, šlošim – 30 dní od pohřbu, 1 rok za zesnulé rodiče)?***

Ano, za maminku jsem truchlil celý rok. Nedodržoval jsem asi všechny ortodoxní předpisy, ale jak jsem již řekl, nejsem ortodoxní. První týden jsem se snažil zaměřit jen na svůj smutek a postupně jsem se vracel do společnosti. Odříkával jsem za maminku kadiš. Rodina mi velmi pomáhala.

****Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?***

S manželkou chodím na dušičky na hroby jejích příbuzných a pak ona se mnou chodí na zahrzeit za matkou a na den připomínky obětí holocaustu, zapalujeme svíci za otce a sestru.

Rozhovor konaný v květnu 2005
Dotazovanou byla paní E. M., narozená roku 1924

Rodina: narozena na Slovensku, oba rodiče měli židovský původ, otec byl lékař, matka v domácnosti

Studium: základní škola, konzervatoř – studium přerušeno, učila v hudební škole hru na klavír

****Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.***

Naše rodina nebyla nijak pobožná. Na Slovensku převládala spíše neologie – něco jako reforma. Někdy jsme chodili na Obec či do synagogy. Žilo se nám do války dobře.

****Jaké židovské svátky jste slavili či slavíte?***

Slavili jsme Roš Hašana – židovský Nový rok, Jom Kipur – den smíření, ale půst jsme nedrželi. Dědeček ano, ten jedl i košer. Pak také Pesach, Chanuku a Sukkot. Slavili jsme v rodině, nebo jsme šli do synagogy. V sobotu jsme normálně pracovali. Na vánoce jsem chodila k sousedům, už tehdy tu bylo mnoho smíšených manželství.

****Dodržujete nějaké židovské tradice? Dodržují či dodržovali nějaké tradice Vaši rodiče a děti?***

Rodiče byli spíše vlastenci, než aby se zajímali o náboženství. Ale o svém původu jsme vždy věděli a o tradicích mě hodně naučil dědeček. Naše děti jsme v duchu židovství nevychovávali, vychovávali jsme je jako Čechy. Muž byl komunista, náboženství nesnášel.

****Změnil se Váš pohled na židovství po 2.světové válce? Dodržujete ještě nějaké židovské svátky a tradice? Měla jste židovského partnera? Byla jste členkou Židovské obce?***

Po válce se mi vrátil jen bratr. Přišli jsme do Prahy, hledala jsem práci, poté jsem vstoupila do strany a potkala svého budoucího muže. Byl sice Žid, ale nikdy se k židovství jako komunista nehlásil, později však prohlédl, o čem celá strana byla, byli to také antisemité. Židovské svátky jsme však doma neslavili, slavili jsme vánoce. Já jsem si občas židovské svátky připomněla a zapálila svíčku. Bratr také vstoupil do strany se mnou, ale záhy vystoupil a chtěl do Izraele, ale nepodařilo se mu tam odjet. K židovské tradici se však také nevrátil. Vzal si křesťanku. Jeho dcera, když objevila tatínkův židovský původ, začala se zajímat o židovské dějiny a náboženství, ale svátky slavili normálně křesťanské. Členkou Obce jsem byla na Slovensku před válkou, v Praze jsem byla po válce zapsána, ale nechodila jsem tam. Vlastně jsem chtěla, aby mě vyškrtli, ale neudělali to.

****Co pro Vás znamenal rok 1989? Vrátila jste se k židovství? Stala jste se opět aktivní členkou ŽO? Začala jste opět slavit židovské svátky?***

Rok 1989 jsem uvítala. Ale k židovství jsem se nevrátila. Jsem členkou Obce, občas mi přijde nějaká pozvánka. Jezdila jsem s nimi na výlety a sociální oddělení se stará o obědy, pomůcky a také mi volají, abych nebyla tak sama.

****Jak vnímáte své židovství?***

Vyrostla jsem vněm. Je to určitá sounáležitost se všemi zavražděnými v koncentračních táborech. Cítím se však být hlavně Češka. Věřím, ale neříkám tomu židovská víra, je to má osobní víra.

****Jak vnímáte dnešní situaci na PŽO? Jak pohlížíte na osobu rabína Sidona?***

Nechodím tam, ale vím, že Obec funguje. Jsem nemocná, a tak se tam nedostanu, i když mi nabízeli, že mě dopraví, ale nějak se mi nechce mezi ty lidi. Moc je neznám. Rabín Sidon je

moc ortodoxní, přitom je sám ze smíšeného manželství, měl se lépe vcítit do českých Židů, kteří nikdy nebyli ortodoxní.

****Nakonec mi dovoďte, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:***

****Myslela jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?***

Ortodoxní pohřeb nechci. Chci spálit. Rodiče byli také spáleni, tak proč bych já měla být nábožensky pohřbena s nějakým obřadem a rabínem, kterého neznám. A na nějaké zmrtvýchvstání nevěřím.

****Účastnila jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?***

Ano. Když mi zemřela kamarádka z lágru. Nelíbilo se mi to. Ona taky nebyla nijak pobožná a najednou tam nad ní bědovali v hebrejštině muži v kloboucích, kteří ji ani neznali. Rabín Sidon vedl smuteční řeč, kde krátce shrnul její život, ale bylo znát, že se ho to více nedotýkalo. Vždyť ji ani neznal.

****Není Vám náhodou známo, proč si Vaše kamarádka zvolila tradiční židovský pohřeb?***
Její rodina má na židovském hřbitově společný hrob, a tak její děti rozhodly, že tam bude uložena. Proč kolem toho musel být takovýto obřad, netuším, snad nějaká pravidla hřbitova.

****Zařizovala jste někdy židovský tradiční pohřeb pro někoho blízkého?***

Zařizovala jsem uložení urny v urnovém háji na židovském hřbitově s popelem svého bratra.

****Jak se Vám o tom jednalo s ŽOP?***

Nejdříve se mě snažili přemluvit na ortodoxní pohřeb, ale když viděli můj odpor, tak to vzdali. Pan Berkovič to věděl dopředu, protože pohřbíval bratrovu ženu a dceru.

****Váš bratr to tak chtěl? Proč si zvolil židovský hřbitov?***

Je tam uložena i jeho manželka a dcera. Jak jsem říkala jeho dcera se o židovství velmi zajímala, a když zemřela švagrová, tak její dcera chtěla, aby byli všichni po smrti spolu na židovském hřbitově a protože švagrová chtěla být zpopelněna a nebyla Židovka, vyřešili to takto. Bratr tedy chtěl být s nimi, když mu zemřela i dcera. Já to tak neudělám. Můj manžel chtěl být zpopelněn, urnu s jeho popelem mám doma. Já chci také zpopelnit bez obřadu a pak společně s ním rozprášit.

****Dodržovala jste někdy období smutku podle židovské náboženské tradice (jako šiva – 7 dní od pohřbu, šlošim – 30 dní od pohřbu, 1 rok za zesnulé rodiče)?***

Ne. Smutek jsem držela tak, jak jsem to cítila.

****Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?***

Na hřbitov nechodím. Šla jsem tam jen při uložení bratrovy urny, obřad byl krátký a prostý, bez rabína. Přečetla jsem pár slov o bratrovi, bylo to určitě přirozenější než ortodoxní pohřeb. A hlavně tak mohou být všichni spolu.

****Měla jste nějaké speciální přání, jak má rozloučení vypadat? Jak celý obřad vypadal?***

Ne, neměla. Jen jsem chtěla říci pár slov o bratrovi. Měla jsem ho velmi ráda. Přinesla jsem urnu, uložili jsme ji do vykopaného hrobu, pan Berkovič odříkal modlitbu a pak jsem zahazovali hrob lopatkou.

****Kdo se ukládání urny zúčastnil?***

Byl tam Berkovič, pár známých a příbuzných.

****Kolikátý den od úmrtí byl bratr pohřben?***

Bylo to asi dva týdny po jeho smrti.

Rozhovor konaný v červnu 2005 v Praze
Dotazovanou byla paní F. K., narozená roku 1923

Rodina: Oba rodiče židovského původu, otec byl obchodník, matka v domácnosti, rodina patřila k vyšší vrstvě, bydleli v Praze, starší sestra

Studium: obecná škola, střední škola pro ženská povolání, švadlena

****Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.***

Žili jsme v souladu s židovskou tradicí. Bydlela s námi teta, dobře jsme si rozuměli. Teta s matkou udržovaly domácnost v židovském duchu. Tatínek nás vedl spíše k reformnímu židovství, abychom více zapadali do české společnosti.

****Jaké židovské svátky jste slavili či slavíte?***

Slavili jsem šabat, ale tatínek šel občas do práce. Slavili jsme, Pesach, Jom Kipur, Roš hašana,. Chodili jsme do synagogy. Na Sukot jsme stavěli stan. Maminka se zpočátku snažila držet košer kuchyni, ale vlivem tatínka od toho později ustoupila.

****Dodržujete nějaké židovské tradice? Dodržují či dodržovali nějaké tradice Vaše děti?***

Aranžmá svátků jsme dodržovali i po válce. Děti se nakonec od tradice odvrátily, žijí si po svém. Nemají ani židovské partnery.

****A sestra?***

Sestra si vzala nežidovského partnera, zpočátku to fungovalo, ale nakonec se rozvedli. Pak už se sestra obětovala jen pro druhé.

****Změnil se Váš pohled na židovství po 2.světové válce? Měla jste židovského partnera či partnerku? Byla jste členem/členkou Židovské obce?***

Zůstala jsem věřící, můj muž také. Vrátila jsem se k tradici, ale muž tolik ne. Děti jsme vychovávali jako Židy. Slavili jsme svátky s rodinou. Děti chodily do normální školy, a tak jsme jim doma dělali nejen Chanuku, ale i vánoce, aby si nepřipadaly jiné. Členkou Obce jsem byla i před válkou společně s rodiči, ale za komunistů Obec nemohla pořádně fungovat, jednu dobu neměla ani rabína. Děti koncem 60. let odešly do Německa.

****Váš manžel byl Žid, bylo to pro Vás důležité?***

Chtěla jsem za muže Žida, ale asi kdyby nebyl Žid a já ho milovala, tak by to bylo jedno. Myslím si však, že Židé mají větší smysl pro rodinu, Žid jen tak od rodiny neuteče.

****Co pro Vás znamenal rok 1989? Vrátila jste se k židovství naplno? Začala jste opět chodit ŽNO? Začala jste více slavit židovské svátky?***

Bylo to uvolnění. Děti za mnou mohly jezdit a já za nimi, doku mi síly stačily. Sestra je hodně navštěvovala. Se sestrou jsem se také začala více angažovat na sociálních projektech Obce a jiných organizacích, zejména poté, co mi zemřel muž. Občas jsem si sestrou připomněli nějaký ten svátek na Obce, ale jinak jsme jezdily slavit vánoce k dětem.

****Jak vnímáte své židovství? Existují podle Vás nějaké specifické židovské vlastnosti, dovednosti a hodnoty?***

Znamená to pro mě hodně, vyrůstala jsem v něm, ztratila své židovské příbuzné. Pohřbila své židovské rodiče, manžela a teď i sestru. Je to můj život. Myslím, že máme trochu jiné hodnoty, díky tomu všemu, co jsme jako národ prožili, ale asi je to spíše individuální.

****Jak vnímala své židovství Vaše sestra?***

Vnímala to jako úkol, milovala děti, chtěla vždy všem pomoci, protože měla stále v hlavě dětské tváře z koncentračních táborů. Židovství pro ni byl asi náš společný osud jako národa.

****Jak vnímáte dnešní situaci na PŽO? Jak pohlížíte na osobu rabína Sidona?***

Moc tam již nechodím, tak do toho nemůžu mluvit. Rabín Sidon je vzdělaný člověk, ale ortodoxie je mi vzdálená. Sestra si vážila zejména jeho ženy a činnosti sociálního oddělení.

****Nakonec mi dovoďte, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:***

****Myslela jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?***

Nechci být zpopelněna. Chtěla bych pohřeb na židovském hřbitově, leží zde má rodina a židovský pohřeb je součástí tradice, v které jsem byla vychována.

****Nevadí Vám ortodoxní pojetí pohřbu?***

Nemyslím si, že je to tak ortodoxní. Modlitby v hebrejštině jsou pěkné, je to prosté, žádné monstrózní věnce apod. Podle mě je to blízké lidské přirozenosti.

****Účastnila jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?***

Účastnila jsem se pohřbu svého manžela a sestry. Oba byly moc pěkné, i když jsem litovala, že jsem neměla sílu říci o sestře něco více, než co řekl rabín Sidon.

****Zařizovala jste někdy židovský tradiční pohřeb pro někoho blízkého?***

Zařizovala jsem oba pohřby. Jednala jsem s rabinátem vždy bez problémů.

****Proč jste zvolila pro svého manžela a sestru tradiční židovský pohřeb? Bylo to jejich přání?***

Ano, přáli si to tak, máme tu rodinný hrob.

****Kdo pronesl a sestavil smuteční řeč?***

Smuteční řeč pronesl rabín Sidon, dala jsem mu předem nějaké podklady o sestřině životě.

****Přinesla jste na obřad květiny?***

Ne, věděla jsem od pana Berkovič, že to k tradičnímu židovskému pohřbu stejně nepatří a že se stejně hází do hrobu a zakopou.

****Dělala jste rituál kri'ah, natržení stuhy jako projev smutku?***

Ne, nedodržuji již skoro žádné židovské rituály, tak kdybych najednou něco takového dělala, nebylo by to přirozené.

****Dodržovala jste někdy období smutku podle židovské náboženské tradice (jako šiva – 7 dní od pohřbu, šlošim – 30 dní od pohřbu, 1 rok za zesnulé rodiče)?***

Držela jsem jeden rok smutku za svého manžela, ale ne podle ortodoxních pravidel, modlila jsem se za něj po svém, stejně tak za své rodiče a sestru.

****Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?***

Chodím na dušičky i na jiné svátky a na Jahrzeit zapaluji doma svíčku.

****Pokud zanecháváte kamínek na náhrobku, vnímáte ho jako určitý symbol – jaký?***

Symbol toho, že na ně stále myslím.

Rozhovor konaný v červnu 2005 v Praze

Dotazovanou byl paní B. H., narozena roku 1919 v Praze

Rodina: otec židovského původu, vlastnil obchodní firmu, matka konvertovala k judaismu, byla učitelka, starší bratr zemřel v Osvětimi

Studium: obecná škola, gymnázium, po válce dostudovala pedagogickou fakultu

****Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.***

Rodiče nás vedli k náboženství. Učili jsme se hebrejsky a německy. Ale jinak jsme žili jako ostatní. Babička byla pobožná, měla oddělenou kuchyni a jedla košer, ale my ne.

****Jaké židovské svátky jste slavili či slavíte?***

Svátky jsme slavili hlavně v kruhu rodiny. Na Pesach jsme měli slavnostní večeři, kdy se četla hagada o východu Židů z Egypta a jedly se macesy. Na Chanuku jsme rozsvěceli po osm dní svícen. Na Jom Kipur se držel půst, ale děti mohly jíst. O šabat se normálně pracovalo.

****Dodržujete nějaké židovské tradice? Dodržují či dodržovali nějaké tradice Vaši rodiče a děti?***

Manžel byl na tradici více orientován, ale děti jsme přesto k židovství moc nevedli. Věděli o svém původu a od babičky se dověděly více o židovských tradicích. Dcera je členkou Obce a zajímala se vždy o židovství, syn nikoliv.

****Změnil se Váš pohled na židovství po 2.světové válce? Dodržujete ještě nějaké židovské svátky a tradice? Měla jste židovského partnera? Byla jste členkou Židovské obce?***

Během války a těch hrůz jsem skoro ztratila víru, vrátila jsem se k ní až po komunismu, když přišla svoboda a člověk si uvědomil, že vše není tak marné. Svátky jsme vždy slavili s rodinou, i po válce, ale už to nebylo takové. Tradici držel spíše až manžel, já jsem od toho chtěla upustit, ale zároveň jsem něco z toho chtěla ještě předat dětem. Manžel byl Žid z Podkarpatské Rusi, ale to byla náhoda, nehledala jsem záměrně židovského partnera, ale na druhou stranu si myslím, že je to také jeden z důvodů, proč nám manželství vždy fungovalo.

****Co pro Vás znamenal rok 1989? Vrátila jste se k židovství? Stala jste se opět členkou ŽO? Začala jste opět slavit židovské svátky?***

Rok 1989 znamenal svobodu. Členkou Obce jsem byla i před válkou. Od židovství se podle mě úplně odejít nedá. Vrátila jsem se však k víře, ale do synagogy jsem chodit nezačala a svátky jsme v rodině vždy alespoň částečně drželi. Občas i dnes zajdu na svátky na Obec. Košer nejím a šabat nedodržuji. Nemám ráda takovéto hraní na náboženství. Víra a náboženství nemusí mít vždy společnou cestu. A ti, co dodržují 613 přikázání mají podle mě spíše náboženství než víru.

****Jak vnímáte své židovství? Existují podle Vás nějaké specifické židovské vlastnosti, dovednosti a hodnoty?***

Vnímám to jako sounáležitost s národem, s jeho dějinami a kulturou. Nemyslím si, že existují nějaké specifické židovské vlastnosti, možná mají Židé větší smysl pro rodinu a společné rodinné hodnoty.

****Jak vnímáte dnešní situaci na PŽO? Jak pohlížíte na osobu rabína Sidona?***

Nemám ráda ortodoxii a tu podle mě rabín Sidon reprezentuje. Nevím, proč bychom se po tolika letech v dnešní moderní době měli vracet k něčemu, co tu nikdy nezakořenilo a co je samo o sobě ztrouchnivělé a prolezlé nemocemi a parazity stejně jako jiné ortodoxní církve.

****Nakonec mi dovoďte, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:***

****Myslela jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?***

Asi to nechám na dětech. Chtěla bych ležet na židovském hřbitově se svým mužem, ale ortodoxní obřad se mi nelíbí. Tradiční obřad má význam pro ortodoxně věřící, ale ne pro ostatní, a tak nechápu, proč to cpou všem bez rozdílu.

****Účastnila jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?***

Zařizovala jsem pohřeb svého muže. Bylo to pro mě velice těžké, ale věděla jsem, že si muž přál být pohřben na židovském hřbitově, a tak jsem se mu snažila vyhovět. Nechala jsem udělat obřad rabínem Sidonem, ale smuteční řeč pronesl syn. Měli jsme tam hodně známých, a tak to nebylo tak strašné.

****Co Vám na tradičním obřadu vadí?***

Připadá mi to jako předstírání něčeho, v co člověk nevěří, vyjadřování pocitů smutku by mělo být spontánní a ne řízené a přesně předepsané. Nemám ráda veškeré formální obřady, které se člověka ve skutečnosti moc nedotknou. Proč bych měla např. vykonávat nějaký rituál, který pro mě nemá žádný význam ani smysl.

****Jak probíhalo jednání s ŽOP při zařizování pohřbu?***

Nebylo to nic příjemného, a tak jsem to nechala spíše na dceři, aby to dohodla se Sidonem. Já jsem mluvila jen s panem Berkovičem, ten měl vcelku pochopení, i když se také drží ortodoxních pravidel.

****Měla jste nějaké speciální přání ohledně pohřbu manžela?***

Chtěla jsem pohřeb bez ortodoxního obřadu, jen uložení do země s proslovem, ale Sidon řekl, že tak to nejde, potom s ním už radši jednala dcera. Trvala jsem však na tom, aby měl smuteční řeč někdo z rodiny.

****Dodržoval(a) jste někdy období smutku podle židovské náboženské tradice (jako šiva – 7 dní od pohřbu, šlošim – 30 dní od pohřbu, 1 rok za zesnulé rodiče)?***

To jsou ortodoxní zvyky, já jsem držela smutek podle toho, jak jsem to cítila ve svém srdci a držím ho dosud.

****Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?***

Na výročí smrti zapalujeme s dětmi svíčku za manžela a dcera se i modlí. Na hrob moc nechodím, nemám ráda hřbitovy.

****Účastnila jste se odhalení náhrobku na hrobě manžela?***

Bylo to asi po roce, byl tam jen pan Berkovič a rodina. Bylo to pro mě stále velice těžké.

****Zanecháváte na náhrobku kamínek, když jdete na hřbitov? Co to pro Vás symbolizuje?***

Vím, že na židovský hřbitov se nemají nosit květiny, tak je nenosím, ale kamínek také nezanechávám. Na hřbitov moc nechodím.

Rozhovor konaný v květnu 2005 v Praze
Dotazovaným byl pan A. F., narozený roku 1928 v Praze

Rodina: oba rodiče židovského původu, otec lékař, matka v domácnosti, zemřeli v Osvětimi
Studium: židovská škola v Jáchymově ulici, vyučil se po válce zámečnickem

****Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.***

Otec i matka měli židovský původ, takže jsem samozřejmě věděl o to, že jsem Žid. Matka někdy mluvila německy, ale jinak jsme komunikovali česky. Nebyli jsem ortodoxní rodina, spíše reformovaná či sekulární. Slavili jsem některé židovské svátky a otec někdy chodil do synagogy.

****Jaké židovské svátky jste slavili ?***

Slavili jsme jak židovské, tak křesťanské svátky, Chanuku i vánoce, Pesach i velikonoce. Na Chanuku jsme měli osmiramenný svícen, který se postupně rozsvěcel, ale měli jsme i vánoční stromeček a dávali jsme si dárky. Na Pesach jsme měli macesy, ale chodil jsem i na pomlázku. Na Jom Kipur a Roš hašana jsem chodil s otcem do synagogy. Otec držel půst, ale my ostatní ne.

****Dodržujete nějaké židovské tradice? Dodržují či dodržovali nějaké tradice Vaši rodiče a děti?***

Nezpomínám si, že bychom dodržovali nějaké přísné židovské tradice. Košer se u nás nejedlo, možná babička měla rozdělenou kuchyni. Já tradice nedržím, ale děti chodí občas na svátky na Obec, nebo mě zvou k sobě domů na jídlo.

****Změnil se Váš pohled na židovství po 2.světové válce? Měl jste židovského partnera či partnerku? Byl jste členem Židovské obce?***

Vztah k židovství se změnil, chtěl jsem zapomenout a splynout se společností. Ani jeden z rodičů se nevrátil, jenom starší sestra. O svém židovském původu jsem po válce moc nemluvil, ani jsem nedržel židovské svátky či tradice. Nebylo pro mě důležité vzít si Židovku, ale náhodou se tak stalo. Děti jsme vychovávali naprosto sekulárně, židovský původ jsme jim však netajili. Členem Obce jsme byli oba s manželkou již před válkou, a tak to bylo automatické.

****A co Vaše sestra?***

Nejdříve se o mě po válce starala, snažila se vydělat peníze, abychom nějak přežili. Později se vdala, vzala si křesťana a nechala se pokřtít, s židovstvím nechtěla mít nic společného. Nechápe, že to nebyla vina židovského původu, ale jednoho maniaka a závisti, netolerance a předsudků okolí.

****Co pro Vás znamenal rok 1989? Vrátil jste se k židovství? Co pro Vás znamená členství v ŽOP? Začal jste opět slavit židovské svátky alespoň na ŽOP?***

Rok 1989 jsem uvítal s radostí. Lidé se konečně dozvěděli pravdu o holocaustu, kterou komunisté zamlčovali. Spousta lidí najednou začala mít zájem o židovství, judaismus a zvláště židovskou mystiku, ale většinou jim to moc dlouho nevydrželo a vrátili se ke svým v rodině zakořeněným předsudkům. To mluvím o lidech bez židovského původu. Já jsem se neměl co vracet k židovství, já jsem byl, jsem a vždy budu Židem. Jsem sice členem ŽOP, platím příspěvky, ale na Obec nechodím, nejsem věřící, svátky neslavím a přístu rabína Sidona se mi nelíbí. Nemám rád ortodoxii. Myslím, že jakákoliv ortodoxní víra nemá v moderní společnosti co dělat, vede akorát k netoleranci. Člověk má mít víru, ale nevidím důvod vytvářet nějaká dogmata, dokonce i v oblékání apod.

****Jak vnímáte své židovství? Existují podle Vás nějaké specifické židovské vlastnosti, dovednosti a hodnoty?***

Asi jako příslušnost k určité komunitě, i když ta příslušnost je spíše něco uměle utvořeného. Cítím určitou sounáležitost se svými předky a s lidmi, kteří zahynuli během holocaustu, ale jinak nevidím důvod, proč bych se měl nějak vymezovat, nebo si dokonce přičítat nějaké specifické vlastnosti.

****Jak vnímáte dnešní situaci na PŽO? Jak pohlížíte na osobu rabína Sidona?***

Jak jsem již řekl, nechodím tam, protože ortodoxní vedení není nic pro mě, přijde mi to celé naprosto praštné, ani před válkou tu snad nebyly žádné ortodoxní Obce, spíše reformní, proč se teď chtějí vracet nějakých sto let zpátky. Rabín Sidon je sice vzdělaný člověk, ale právě proto nerozumím jeho přístupu.

****Nakonec mi dovoďte, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:***

****Myslel jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?***

Židovský tradiční pohřeb nechci. Ale jinak to nechám na dětech, nejlepší bude asi kremace.

****Účastnil jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?***

Ženu jsme pohřbívali na židovském hřbitově, protože děti si to tak přáli. Byla to šaškárna. Nelíbil se mi celý ten obřad s modlitbami v hebrejštině. Manželka nebyla věřící.

****Mohli byste mi prosím podrobněji popsat, jak pohřeb probíhal? Jak jste si přál vy, aby vypadal pohřeb? Jak se Vám jednalo s PŽO? Jak proběhl pohřeb?***

Ani nevím, chtěli to děti a já jsem ani nevěděl, jak to bude vypadat. Děti jednali se Sidonem, říkali, že byl vstřícný. Byli tam nějakí ortodoxní v kloboucích, kteří podle mě ani moji ženu neznali. Rakev byla uprostřed síně a přes ní nějaká černá látka. Sidon u rakev z knížky drmolil nějaké modlitby v hebrejštině. Má dcera musela být na druhé straně síně, než jsem byl já se synem. Přišlo mi to hloupé, rodina by v takových chvílích měla být pohromadě.

****Přinesli jste květiny?***

Přinesl jsem kytičku, manželka květiny milovala, květiny se ale musely hodit na rakev do hrobu a oni je pak zasypaly.

****Kdo pronesl smuteční řeč a jak se Vám líbila? Jak byla sestavována?***

To byla další šaškárna. Sidon mluvil o mé ženě, kterou neznal. Bylo to strohé, prostě její životopis, nebyla zkrátka pro něj tak důležitá jako jeho ortodoxní ovečky.

Děti říkaly, že mu předali nějaké poznámky o životě manželky a on to podle toho sestavil.

****Nechtěl mluvit spíše někdo z rodiny?***

Nevím, ale asi by to bylo lepší. Já neměl sílu.

****Jak to vypadalo po obřadu? Kdo nesl rakev?***

Zřízenci hřbitova vezli rakev na vozíčku k hrobu. My jsem šli před ní a Sidon za ní stále něco odříkával hebrejsky z knížky. Pak dali zřízenci rakev do hrobu, Sidon stále něco drmolil a ty další ortodoxní začali zahazovat rakev hlínou. Předtím jsem ještě měli házet lopatky hlíny na rakev my, byla to údajně hlína z Izraele, jak mi řekla dcera.

****Jaký to pro Vás mělo význam?***

Žádný.

Nakonec nám všichni kondolovali, i Sidon něco zamumlal.

****Dodržoval jste někdy období smutku podle židovské náboženské tradice (jako šiva – 7 dní od pohřbu, šlošim – 30 dní od pohřbu, 1 rok za zesnulé rodiče)?***

Ne. To jsou ortodoxní tradice.

****Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?***
Prostě tam někdy zajdu.

**Rozhovor konaný v září roku 2005 v Praze
Dotazovanou byla paní M. F., narozena 19.10.1922**

****Odkud pocházíte?***

Narodila jsem se v Opavě. Moje maminka pocházela z německé židovské rodiny, babička pocházela přímo z Německa, do Opavy se vdala, moje maminka tam žila, já jsem se tam narodila a když mi bylo pět let, tak jsem se odstěhovali do Prahy.

****Co byste mi pověděla ještě více o své rodině?***

Můj tatínek byl velký Čech z Prahy a s maminkou se seznámil, tak že jeho bratr si vzal maminčinu nejlepší kamarádku a u nich se seznámila s tatínkem. Bylo to však ještě složitější, protože strýc si vzal vlastně sestřenici, takže ta kamarádka maminky byla i sestřenice mého tatínka.

****Sestřenici? To je dnes už vcelku neobvyklé?***

Tenkrát to nebylo nic zvláštního. Musím říci, že děti měli úplně normální, vlastně i dost chytré.

Do pěti let jsem mluvila německy. Přestěhovali jsme se do Prahy a v šesti letech jsem šla do české školy a neuměla jsem moc česky, musela jsem to teprve naučit. Ale všude uvádím mateřský jazyk český, protože dnes už skoro německy neumím.

****Měla jste sourozence?***

Neměla. Maminka měla hrozný porod, když jsem se narodila, vážila jsem skoro pět kilo, narodila jsem se císařským řezem a maminka už pak nemohla mít děti.

****Čím se zabývali Vaši rodiče?***

Maminka byla samozřejmě doma a tatínek byl víceméně úředník a obchodní zástupce, prodával kancelářské stroje a hlavně (to vy už asi neznáte) kontrolní pokladny.

****Jak byste popsala své dětství, jak jste trávila běžné dny?***

Úplně dětství to si nepamatuji, ale když jsem byla jako dívka, musela jsem být dopoledne doma, s maminkou v kuchyni, na to maminka hrozně dbala. Moje maminka tvrdila, co neumíš, to také neumíš poručit.

Když jsem byla starší, tak jsme ve volném chodili na procházky na Petřín, do Stromovky, to bylo velmi obvyklé, ve Stromovce bývaly také restaurace, např. U Šlechtů, kde to nechali pak, pro mně z nepochopitelných důvodů, zpustnout. Tam se chodilo na kafe a chleba s máslem. Tenkrát se prodávala bílá káva. Moje maminka kávu nepila, tak si dávala kysanou smetanu. Takové věci se dříve prodávali, to dnes neexistuje.

****A máte nějaké vzpomínky na prarodiče?***

Já mám jenom babičky, tatínkův tatínek zemřel již dávno a maminky tatínek ten zemřel, když mi bylo 14 dní. Babičky byly bezvadné, ta opavská, maminčina, byla trochu přísnější, ale měla jsem od ní první poslední, a ta pražská byla velmi hodná.

****Kdo měl ve Vaší rodině autoritu?***

Myslím, že tatínek, ale nebylo to, jak to ukazují v těch filmech, prostě co řekl tatínek, to bylo svaté. A já jsem tatínka bezmezně milovala, asi jako každá dcera.

Myslím, že i já jsem spíše po tatínkovi, ale dnes na sobě vidím i některé rysy, které jsem vytýkala mamince.

****Starala se o Vás a domácnost maminka sama, nebo měla i nějakou pomocnici?***

Měli jsem služebnou, ale to bylo tenkrát ve střední vrstvě úplně normální. Maminka nakupovala a vařila, služebná uklízela a odpoledne seděla a štufovala punčochy. V naší

rodině se také vyšívaly koberce, tenkrát se to dělalo z vlny na látkovém podkladě, to bylo v té době velmi moderní.

****Udržovali jste kontakt i se širší rodinou?***

Ano, tatínek měl pět sourozenců a v Praze jsem byla jediné vnouče, protože jeden strýc žil v Plzni a druhý v Opavě, takže jsem byla opečovávána ze všech stran. V sobotu se chodilo pravidelně po obědě k babičce. Chodila tam i paní manikérka, která dělala všem včetně pánů, nehty. Pánům se nehty leštily a dámám lakovaly. Ještě si pamatuji, že to stálo pět korun, což bylo tenkrát vcelku hodně peněz. Potom byla večeře, pak pro mě přijela služebná, já jsem jela domů a všichni ostatní šli někam společně.

****A co Vaše vlastní rodina, byla ,nebo jste vdaná?***

Bylo mi osmnáct, když přišel Hitler. Svého muže jsem potkala, když zřídili židovské kavárny, rok poté, co přišel Hitler. Konkrétně to bylo, jak je Blaník, dole byl bar a kdysi to byla právě židovská kavárna. Co tam je dnes, to nevím.

****Jak probíhal Váš vztah po seznámení?***

Chodili jsme spolu od roku 1939 a můj muž šel v roce 1941 do Terezína a my jsem tam potom jeli v únoru a tam náš vztah pokračoval, já bydlela v ženských kasárnách, on v mužských a vždycky jsem se viděli jen na propustku. Byla jsem pořád v Terezíně, protože jako švadlena jsem zde zpravovala uniformy. Můj muž byl mimochodem AK, což bylo také chráněné, to byl první transport do Terezína, tzv. Aufbau Komando. To bylo 350 mužských a ti chránili svoji rodinu a tím pádem já jsem z Terezína vůbec neodešla.

****Kolik máte dětí?***

Děti ne. Dva syny.

****Jak probíhala péče o domácnost ve Vaší vlastní rodině? A jaká byla atmosféra ve Vaší rodině?***

Já jsem samozřejmě služebnou neměla, musela jsem dělat první poslední a jelikož děti viděli, že jsem doma, tak toho trochu využívaly.

Dodnes mám však s dětmi i se snachami naprosto bezkonfliktní vztah a moje děti věděli celý život, že za námi mohou přijít s čímkoliv.

****Váš vztah se snachami byl vždy bezproblémový, měla jste nějakou představu partnerek pro své syny? Znamenal pro Vás něco židovský původ snach?***

Ne. Dokonce jsem s jednou z nich a se synem žila tři roky v garsonce, než dostali byt. A musím říct, že jsme za ty tři roky neměly spolu jedno jediné křivé slovo. Můj starší syn říká, že jelikož jsme, já i Eva, rozené císařským řezem, nejsme frustrované porodem a jsem taková klidásová. Já musím říci o sobě, že jsem hrozně tolerantní.

Ani jedna snacha není Židovka, nikdy to pro mě ani pro mé syny nebylo důležité.

****Když byste měla srovnat Vaši dobu a dobu svých dětí a vnoučat, co Vás napadá?***

Vnoučata už mají otevřený svět. Mám dvě vnučky a dva vnuky. Tři studují a jeden pracuje. Já jsem se učila vcelku dobře na obecné škole, a tak jsem šla na gymnázium, kde jsem z kvarty vyšla s odřenýma ušima, a tak jsem šla na „rodinku“ a tam jsem se vyučila švadlenou. Jeden vnuk se taky nechtěl učit, má jen střední školu, ale již pracuje a daří se mu u jedné firmy, už několikrát byl v Číně, takže škola také není všechno.

****Jak jste trávila volný čas, než jste se vdala a založila vlastní rodinu?***

Chodila jsem s kamarádkami hlavně do biografu za tři koruny. Pamatuji si, že jsem měla kapesné pět korun na týden, ale vždy jsem něco ještě dostala od tety či babičky.

Od šesti do sedmi jsme také chodili na Trafalgar, to bylo na Václavském náměstí od Vodičkovy ulice dolů na Příkopy, tam jak je kino Alfa. Koukali jsme po klucích.

****Chodila jste do nějakých spolků či zájmových skupin?***

Já ne, ale moji rodiče chodili dvakrát týdně, ve středu a v sobotu, do spolku, dříve se to jmenovalo lóže Hort. Byl to zcela normální spolek, ale nevím, co se tam přesně dělo. Vzpomínám si akorát, že vydávali časopis, tatínek byl funkcionář spolku a psal do toho časopisu, ale měl tam určité spory s editorem, který mu opravoval v člancích termín „žid“, protože tatínek byl z těch, co psali v tomto slově malé ž. Tatínek tvrdil, že se jedná o náboženství, nikoliv o národ.

****Co třeba Sokol?***

Já jsem na cvičení moc nebyla. Ale holky hodně chodily do Sokola.

****A nějaké sionistické organizace?***

To byl ten Blauweiss, ale v ničem takovém jsem nebyla. Akorát v tom Hortu (to byl židovský spolek) chtěli, aby tam chodila i mládež, ale většinou jsem dělali doma takový kravál, že tam nechceme, takže se to neujalo.

****A co taneční?***

Do tanečních jsem nikdy bohužel nechodila, protože, když jsem měla jít do tanečních, zrovna umřela moje babička, takže jsem nešla ten rok a pak už to začalo s tím Hitlerem.

****Četla jste tehdy?***

Jak říkám, spíše ty dívčí romány a časopisy. Tatínek se nad tím rozčiloval, a tak jsem pak díky němu začala číst i pořádné knihy.

****Četla jste v němčině?***

Já jelikož jsem chodila jen do české školy, tak jsem německy uměla spíše jen mluvit, s opavskou babičkou jsem musela mluvit německy a také mě nutila psát diktáty o prázdninách a německá psaní. Byl kolem toho vždycky kravál.

****Slavili jste v rodině nějaké židovské svátky?***

U nás nebyl nikdo pobožný. Na velké svátky se sice chodilo do „kostela“ a na Nový rok a Dlouhý den jsem nemusela do školy, ale to bylo jediné, co se u nás dělalo, normálně se jedlo vepřové a všechno.

Já nevím po kom to ta Tereza (vnučka) chytla, ona je šíleně pobožná, konvertovala. Ona je úplně praštěná, ani s námi nejí. Dokud ještě nekonvertovala, tak ještě jedla kuřata, ale teď už ani nejí normální kuřata. Tereza má židovského tatínka, není tudíž považovaná za Židovku, takže musela konvertovat.

****Jaká byla politická orientace ve Vaší rodině za první republiky?***

Tatínek byl sociální demokrat, jako skoro každý, a samozřejmě velký Masarykovec. Když jsem byla ve čtvrté třídě, tatínek mě nutil napsat prezidentovi gratulaci, a představte si, že mi ředitel školy jednoho dne oznámil, že mi prezident zaslal poděkování, ale dopis mi ředitel nepředal. Tatínek mi doma vynadal, že jsem si to psaní nevzala.

****Setkala jste se s nějakými ženskými organizacemi za první republiky, nebo Vaše maminka?***

Maminka se scházela společně s dalšími ženami v Hortu. Háčkovaly a dělaly různé ruční práce.

****Ovlivnilo Vás nějak židovství, kdy jste si to nějak uvědomila?***

Až když přišel Hitler, do té doby jsme se cítili jako Češi. Ve škole jsem neměla nikdy žádné potíže, až v té rodince se našla jedna dívka antisemitka, ale ti druzí na to moc nereagovali. Náš styl života se od nežidovských vrstevníků nijak nelišil.

****Změnil se Váš pohled na židovství po druhé světové válce?***

Ano změnil. Najednou jsem zjistila, že jsem něco jiného.

****Váš manžel je také židovského původu? Byl jeho původ pro Vás nebo Vaše rodiče důležitý?***

Ano. Pro otce bylo důležité, zda-li pochází ze slušné rodiny. Myslím si, že židovský původ nehrál roli.

***Jste členkou ŽOP?**

Ano. Chodím do WIZO.

***To je ale sionistická organizace.**

Ano? No vidíte.

***Jak se změnil Váš pohled na židovství po roce 1989?**

Byla jsem dvakrát v Izraeli s cestovkou. Jednou okružní zájezd a podruhé v Eilatu u moře, bylo to nádherné.

Ale obrat v židovství nenastal, to jenom Tereza mě nutí k slavení svátků, když přijede v pátek zapálí svíčky, pomodlí se, já řeknu Amen a je to.

***Existují podle Vás nějaké specifické židovské rysy, vlastnosti atd.?**

Nezdá se mi.

***Zúčastnila jste se někdy nějakého tradičního židovského pohřbu?**

Když zemřela moje tchýně. Manžel měl pohřeb bez obřadu.

***Uvažujete i vy sama o tradičním židovském pohřbu nebo nikoliv? Co pro Vás židovský pohřeb znamená?**

Určitě ne. S manželem jsem vždy chtěli bez pohřbu a rozptýlení. Židovský pohřeb mi nic neříká, nejsem pohřební typ, jsem zastáncem prostého odchodu bez jakýchkoliv obřadů.

***Zařizovala jste někdy židovský pohřeb pro někoho z blízkých?**

Ne.

***Dodržovala jste někdy sedm dní období smutku?**

Ne.

***Chodíte na hřbitov na Jahrzeit, na výročí úmrtí, nebo na „dušičky“?**

Ne. Manžel zemřel shodou okolností 2.listopadu, a tak mu dávám vždy kytičku k fotografii tady a rozsvítím svíčku. Já nejsem takový ten hřbitovní člověk.

Rozhovor konaný v červnu 2005
Dotazovaným byl pan J. V., narozený roku 1958

Rodina: maminka – Židovka, původem z Polska, zubní laborantka,
otec - nežidovského původu ,elektrotechnik

Studium: SŠ průmyslová, na VŠ nemohl kvůli komunistickému režimu, pracuje v počítačové firmě jako technik, žije s manželkou na Slovensku

***Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.**

O svém původu z maminy strany jsem věděl. Povídala mi o svátcích a tradicích a náboženství. Ale moc mi to neříkalo. Prarodiče z matčiny strany zahynuli v koncentračním táboře. Přežil jen nějaký prastrýc, ale ten už dnes také nežije, a její sestra – moje teta, vím, že se často modlila a zapalovala svíčky, ale jinak slavili se strýcem s námi vánoce. Otec byl z české masarykovské rodiny, nikdy se nesmířil s příchodem komunistů.

***Jaké židovské svátky jste slavili či slavíte?**

Slavili jsme vždy vánoce, Nový rok a velikonoce jako ostatní Češi. Maminku jsem občas po roce 1989 vozil na Obec. Chtěla se pomodlit.

***Dodržovali nějaké židovské tradice Vaši rodiče po válce?**

Rodiče byli Češi, tedy maminka původem Polka, ale mám dojem, že se cítila více jako Češka, žila českou kulturou a společností. Za komunistů jsme to měli vcelku těžké. Maminka dostávala jen podřadné práce, a tak spíše doma šila. Já jsem nemohl jít studovat. Židovské tradice si žádné v naší rodině nepamatují, možná, že maminka vařila nějaké speciální jídlo v některé dny v roce, ale jako svátek jsme to neslavili.

***Měl jste nebo máte partnerku židovského původu? Byl nebo jste členem Židovské obce?**

Vzal jsem si Slovenku nežidovského původu. Ani já se necítím být Židem. Samozřejmě po matce jsem a na ŽOP jsem zapsán, ale žádné židovské svátky ani tradice nedržíme. I když můj syn se o židovství hodně zajímá, vystudoval historii v Praze, kde žil u babičky, a chodí na Obec na židovské svátky?

***Uvažuje syn o konverzi k judaismu?**

Nevím o tom a ani bych mu to nedoporučoval. Myslím, že ortodoxní směr dnešní ŽOP mu také není blízký.

***Co pro Vás znamenal rok 1989? Vrátil jste se k židovství?**

Rok 1989 znamenal pro mě i pro rodiče obrovskou úlevu. I když pro rodiče to přišlo trochu pozdě, zasloužili by si to dříve. Otec zemřel v roce 1991. Matka po revoluci začala častěji chodit na ŽOP, jezdila na různé výlety a pravidelně docházela do denního centra, jak mi sdělili její přátelé. Nakonec když už se o sebe nedokázala postarat, Obec ji našla místo v domově Charlese Jordana. Já žiji s manželkou na Slovensku, nabízeli jsme jí, aby šla k nám, ale ona na Slovensko nechtěla.

***Jak vnímáte své židovství?**

Pro mě to nic neznamená. Nemám rád projevy antisemitismu, ale jinak se cítím spíše Čechem.

***A Vaše maminka?**

Myslím si, že tradici i víru nikdy neopustila, jen to schovávala uvnitř sebe. Židovství pro ni byla její rodina, která umřela v koncentračním táboře. Na Obec chodila asi hlavně proto, že chtěla být mezi lidmi s podobnou zkušeností.

***Jak vnímáte dnešní situaci na PŽO? Co si myslíte o rabínu Sidonovi?**

O dění na ŽOP se moc nezajímám. Občas se něco doslechnu od svého syna. Rabína Sidona moc rád nemá, protože se snaží zavádět ortodoxní způsoby. V moderní době mi to připadá jako návrat ke středověku.

***Nakonec mi dovolte, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:**

***Myslel jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?**

Já budu mít asi civilní pohřeb s kremací. Nepřemýšlel jsem o tom. Nechám to na ženě nebo na dětech. Židovský pohřeb nechci. Nic to pro mě neznamená, nejsem věřící.

***Zařizoval jste někdy židovský tradiční pohřeb pro někoho blízkého?**

Ano. Zařizoval jsem pohřeb své matky, nebo spíš ŽOP to zařídila. Dali mi vědět, že zesnula a že si přála tradiční pohřeb, a tak ať rozhodnu, aby to mohli připravit. Přijel jsem hned do Prahy. Syn o tom věděl a říkal, že maminka si to opravdu přála, a tak jsem nic nenamítal. Syn pak ještě o tom mluvil s rabínem Sidonem a předal mu nějaké informace o maminčině životě.

***Proč s rabínem jednal Váš syn? Bylo to pro Vás příliš těžké?**

Spíše se mi moc nechtělo. Syn ho zná a zná, jak to na Obci chodí. Já se tam necítím dobře.

***Měli jste nějaká speciální přání, jak má pohřeb vypadat?**

Ne. Obec vše zařídila, rabín Sidon přečetl smuteční řeč, přišla řada maminčiných přátel.

***Jak se Vám pohřeb líbil?**

Trochu mi vadilo to rozdělení žen a mužů, manželka to také nechápala. Těm hebrejským zpěvům jsem taky nerozuměl, ani tomu proč jsme měli jít před rakví. Syn mi některé věci vysvětlil. Pohřby nemám rád tak či tak, tak nemůžu říci, že se mi líbil, ale bylo to přání mé matky, a tak jsem to respektoval.

***Dodržoval jste někdy období smutku podle židovské náboženské tradice (jako šiva – 7 dní od pohřbu, šlošim – 30 dní od pohřbu, 1 rok za zesnulé rodiče)?**

Ne. Nic takového nedržím, nejsem pobožný, ale na maminku samozřejmě myslím často.

***A Váš syn něco takového dodržuje?**

Myslím, že ne.

***Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?**

Chodíme na dušičky, nebo když je čas a příležitost.

***Zúčastníte se odhalení náhrobku na matčině hrobu za necelý rok?**

Něco mi o tom povídal syn a něco pan Berkovič. Určitě s manželkou přijedeme takto uctít památku mé matky.

**Rozhovor konaný v březnu 2005 v Praze
Dotazovaným byl F. R., narozený roku 1968**

Rodina: otec – židovského původu, univerzitní profesor, matka – židovského původu, v domácnosti, zesnula v 80. letech, nevlastní matka – nežidovského původu

Studium: odborné učiliště – obor truhlář, pracuje v oboru

****Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.***

O svém židovském původu jsem věděl od dětství, prarodiče zemřeli v koncentračním táboře. Otec i matka byli členy Obce, ale nebyli pobožní, matka zemřela, když jsem chodil do sedmé třídy. Otec se znovu oženil, nevlastní matka neměla židovský původ, ale na tom nezáleželo. Občas zajdu na Obec, když mě pozvou na nějakou velkou akci.

****Jaké židovské svátky jste slavili či slavíte?***

Nikdy jsme žádné židovské svátky neslavili, pokud si pamatuji. Normálně jsme slavili vánoce. Do synagogy jsem nechodil.

****Dodržujete nějaké židovské tradice? Dodržují či dodržovali nějaké tradice Vaši rodiče a děti? Měl jste židovskou partnerku?***

Ani na žádné židovské tradice si nepamatuji. Mám malou dceru, partnerka nemá židovský původ, vůbec mi na tom nezáleželo. Doma žádné židovské tradice nedržíme.

****Jste členem Židovské obce?***

Členem jsem asi hlavně kvůli otci. Obec nám pomohla, když otec onemocněl a musel být umístěn do domova, než zde zemřel. Byl v Sue Rideru (Domov důchodců), kde se k němu chovali velice dobře.

****Byl jste členem ŽOP i před rokem 1989? Podíval jste se po roce 1989 do Izraele? Vrátil jste se k židovství?***

Členem jsem se stal až po roce 1989, kdy jsme s otcem a sestrou znovu přišli na Obec, protože za minulého režimu by to pro nás asi znamenalo komplikace na školách, hlavně otec by zřejmě nemohl přednášet na právnické fakultě. Návrat k židovství to však nebyl, židovského původu se člověk nikdy nezbaví a po roce 1989 jsme cítili, že se k němu můžeme svobodně přihlásit. Do Izraele jsem se ještě nepodíval, ale otec tam po roce 1989 se svou druhou ženou jel.

****Vrátil se Váš otec po roce 1989 k židovské tradici?***

Ne, otec byl vzdělanec a ateista. Cítil s židovskou komunitou, chtěl obhajovat její práva, zejména restituční a ohledně odškodného za utrpení za 2. světové války, ale náboženství, to pro něj nebylo důležité.

****Jak vnímáte své židovství?***

Já ho nijak nevnímám. Necítím se být Židem, ale Čechem.

****Jak vnímáte dnešní situaci na PŽO? Jak pohlížíte na osobu rabína Sidona?***

Je to fraška. Vůbec nechápu, proč má Obec ortodoxní vedení, když většina členů není věřící, nedodržuje žádné ortodoxní předpisy a nechodí do synagogy. Podle mě se Obec svým členům vzdaluje, ale třeba se to jednou změní.

Ohledně Sidona, vadí mi, že rabíni nepodají ruku ženě, která není Židovka, údajně proto, že jim to nějaké předpisy nedovolují, pro mě je to nezdořilost, neslušnost, prostě humpoláctví. Sidon si podle mě neustále na něco hraje a kolem sebe

soustřeďuje další herce, kteří fungují pod jeho aktovkou. Kdyby nebylo mého otce, asi bych tam nikdy nevkročil.

****Nakonec mi dovolte, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:***

****Myslel jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?***

Na pohřeb jsem ještě nepomýšlel, ale asi bych chtěl zpopelnit a co bude s mým popelem to nechám na manželce či dětech. Mně je to vcelku jedno. Židovský tradiční pohřeb pro mě nic neznamená. Nejsem věřící, nechci náboženský obřad.

****Účastnil jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?***

Zúčastnil jsem se pohřbu svého otce, ale to asi nebyl pravý židovský pohřeb. Šlo jen o uložení urny na židovském hřbitově. Rozloučení a modlitbu pronesl pan Berkovič nad hrobem. Pak jsme hodili do hrobu tři lopatičky hlíny a květiny a pomalu se rozešli.

****Kdo uložení urny s popelem Vašeho otce zařizoval?***

Zařizovala to spíše sestra, než já. Jednala s rabínem Sidonem a pak s panem Berkovičem.

****Víte, o čem jednali? Váš otec si přál zpopelnit a být pohřben na židovském hřbitově?***

Otec neměl nějaké jasné přání ohledně svého pohřbu. Se sestrou jsme uvažovali o pohřbu na židovském hřbitově, ale náboženský obřad jsme nechtěli, a matka byla zpopelněna, a tak by nebyli spolu. Rabín Sidon sestru přemlouval k tradičnímu pohřbu, ale přitom řekl, že urna s popelem matky nemůže být přemístěna k němu, že by to bylo moc komplikované a proti zásadám. Tak jsem se nakonec rozhodl pro zpopelnění.

****Proč jste vybrali židovský hřbitov?***

Přišlo nám to přirozené, oba rodiče byli židovského původu, jejich rodiče zemřeli v koncentráku, a tak společně leží na židovském hřbitově mezi lidmi s podobným osudem.

****Chtěli jste, aby byl rabín přítomen při ukládání urny? Očekávali jste jeho přítomnost vzhledem k významu Vašeho otce pro ŽOP?***

Nežádali jsem o jeho přítomnost a ani on se nenabídl. Poslal sestru za panem Berkovičem na správu hřbitova, aby tam dohodla uložení urny. Památku otce přišli uctít lidé, kteří si ho vážili a to nám stačí.

****Jak se Vám jednalo s panem Berkovičem?***

Byl velmi vstřícný. Dohodli jsme s ním datum a čas uložení a on se pak toho účastnil, odříkal modlitbu v hebrejštině. Mělo to atmosféru.

****Pronesl někdo také smuteční řeč?***

Pan Berkovič měl krátkou řeč o otci, protože ho také znal.

****Kdo všechno se pohřbu účastnil?***

Jen malý okruh příbuzných a známých.

****Přinesli jste na pohřeb řezané květiny?***

Ano, dali se do hrobu.

****Kolikátý den od smrti byl Váš otec pohřben?***

Zpopelněn byl asi po týdnu a urna byla uložena asi po dalších pěti dnech.

****Dodržovali jste se sestrou období smutku podle židovské náboženské tradice (jako šiva – 7 dní od pohřbu, šlošim – 30 dní od pohřbu, 1 rok za zesnulé rodiče)?***

Ne, ani nevíme, jak se dodržují.

****Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?***

Většinou na dušičky.

Rozhovor konaný v červnu roku 2005 v Praze

Dotazovaným byl D. R., narozen roku 1982 v Praze, student FF UK v Praze, národnost i občanství české

Rodina: Otec pochází z Prahy, je úředníkem státní správy, nevěřící. Matka pochází z Děčína, pracuje jako účetní, byla pokřtěna, ale není aktivní křesťankou, do kostela nechodí. Děd z otcovy strany pocházel z Německa, byl Žid, ale nevěřící, po druhé světové válce se oženil s křesťankou, za druhé světové války byl ukrýván, jeho rodiče zahynuli v koncentračních táborech.

Studium: Základní školu i Gymnázium vystudoval v Praze, v rámci přípravy na konverzi k judaismu navštěvoval několik měsíců ortodoxní ješivu v Jeruzalémě. V roce 2003 nastoupil na UK v Praze na FF obor hebraistika.

****Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině po stránce židovství?***

Rodiče jsou nevěřící, tedy v Boha věří, ale aktivně nepatří k žádné církvi nebo náboženskému vyznání. Nechodí do kostela, ani do synagogy. Dědeček z otcovy strany byl Žid, jeho rodina dodržovala některé náboženské předpisy judaismu, ale on po druhé světové válce a smrti rodičů veškerou víru ztratil. Babička byla křesťanka, seznámili se až po válce. Táta od svého otce nikdy o židovství nic neslyšel, věděl, že prarodiče zemřeli v koncentračním táboře, ale více o tom nemluvili.

****Slaví, nebo slavili, Vaši rodiče či prarodiče nějaké židovské svátky?***

Pamatuji se, že děda ještě občas zašel do synagogy, myslím, že to bylo na Jom Kipur, ale jinak doma žádné svátky nedrželi, slavili normálně vánoce a Silvestra, stejně jako moji rodiče. Otec se za Žida nepovažuje, a tak nevidí důvod slavit židovské svátky.

****Jak vnímá rodina Vaši konverzi k judaismu? Kdy jste se k ní rozhodl a co jste musel podstoupit?***

Ke konverzi jsem se rozhodl asi kvůli dědečkovi, poslouchal jsem jeho vyprávění a přemýšlel, proč se to všechno stalo. Začal jsem vnímat asimilaci Židů do většinové společnosti jako nikam nevedoucí ústupek a rozhodl jsem se vrátit ke staré tradici, kterou děda kdysi opustil. Rodina se na to nejdříve moc netvářila, brali to spíše jako nějaký můj rozmar, ale časem se s tím smířili a nebránili mi, dokonce mi i vyhověli a přizpůsobili např. kuchyni jistým předpisům. Já jsem chodil na hodiny hebrejštiny a judaismu k rabínovi, navštívil jsem ješivu v Jeruzalémě a nakonec skládal zkoušku před rabínskou komisí.

****Konvertoval jste k ortodoxnímu směru judaismu, dodržujete tedy všechny ortodoxní předpisy a tradice?***

Snažím se. Dodržuji šabat, předpisy kašrutu, chodím do synagogy na modlitby, slavím svátky, držím půsty apod. Moje přítelkyně se také připravuje na konverzi, abychom mohli mít židovskou svatbu.

****Jste členem ŽOP? Vykonáváte nějakou činnost v rámci ŽOP?***

Ano, jsem. Jsem v častém kontaktu s druhými členy. Nedávno jsem dostal za úkol od vrchního rabína vést bohoslužby na obci v Karlových Varech, když bude potřeba.

****Cítíte se být jako konvertita plnoprávným členem ŽOP?***

Ano, naprosto. Najdou se lidé, kteří mají jiný názor, ale myslím si, že to je jejich problém, nikoliv můj, protože já se cítím být, a také hlavně díky rabínu Sidonovi a dalším členům ŽOP, plnoprávným členem.

****Jak vnímáte své židovství? Je to pro Vás otázka víry a tradice nebo původu?***

Židovství je pro mě určitě víra a tradice, kterou nám předali předci. Je to způsob života podle boží smlouvy.

*** Jak vnímáte dnešní situaci na ŽOP? Např. vztahy mezi ortodoxními členy a ostatními?**

Jak každý ví, vztahy na Obci se v poslední době trochu vyhrotily, ale situace se pomalu uklidňuje. Neřekl bych však, že se jedná o spory mezi ortodoxními a ostatními členy. Rozpory jsou spíše osobního rázu.

*** Myslíte si, že ortodoxní vedení má být v ŽOP zachováno, přestože ortodoxních členů je menšina?**

Ortodoxní vedení neznamena ortodoxní podobu celé Obce. Myslím si, že pan rabín Sidon je sice ortodoxní, ale velmi dobře umí vnímat i potřeby neortodoxních členů. Na druhou bez ortodoxní Obce by se tradiční židovská víra a předpisy postupně vytratili a pak podle mě by pomalu nemusela existovat ani židovská obec. Ortodoxní vedení ostatní členy k ničemu nezavazuje, jen jim ukazuje další možnost, jak přijmout své židovství, podle mě tu správnou možnost.

*** Nakonec mi dovoluete několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu: Myslel jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?**

Pro mě je to automatická volba. Jsem věřící Žid, a proto také věřím v židovský pohřeb a jeho smysl. Je to pro mě úcta k zesnulému, návrat k Bohu a jediná cesta ke vzkříšení.

*** Chtěl byste třeba takový pohřeb i pro své rodiče, nebo prarodiče?**

Chtěl z hlediska smyslu tohoto pohřbu, ale rodiče nejsou Židé a ani se za Židy nepovažují a židovský pohřeb pro ně tento smysl nemá. Já budu respektovat jejich přání. Dědeček si přál zpopelnit, a tak jsme respektovali jeho přání. V té době jsem se teprve připravoval na konverzi, čemuž děda také příliš nerozuměl, snažil se mě pochopit, ale pro něj židovství nebylo spojeno s vírou a tradicí, pro něj to znamenalo něco, co přineslo smrt jeho rodičům.

*** Účastnil jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?**

Ano, když zemřel některý člen ŽOP, kterého jsem osobně znal. Pohřeb probíhá vždy podle stejného scénáře: tahara, smuteční obřad, průvod, uložení rakve do hrobu. Podle ortodoxního scénáře, není povolena pitva, kremace nebo balzamace. V Izraeli se pohřbívá jen v plátěném pytli, ale u nás v dřevěné prosté rakvi. Pohřeb je smutnou událostí, ale také příležitostí rozloučit se, vnímat své emoce, vyjádřit svůj smutek.

*** Zařizoval jste někdy židovský tradiční pohřeb pro někoho blízkého?**

Ne.

*** Dodržoval jste někdy období smutku podle židovské náboženské tradice?**

Když zemřel dědeček držel jsem šivu a šlošim, neměl jsem sice ještě po konverzi, ale vnitřně jsem to tak cítil.

*** Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?**

Na Jahrzeit, i když rodiče chodí na dušičky.

Rozhovor konaný v květnu roku 2005 v Praze

Dotazovaným byl T. G., narozen roku 1978, student FF UK v Praze, národnost i občanství české

Rodina: Otec inženýr, židovského původu, narozen v Praze, člen ŽOP. Matka překladatelka, nežidovského původu, narozena v Plzni.

Studium: Základní škola a gymnázium v Praze, od roku 2002 studium FF UK.

***Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.**

Otec je Žid, je členem ŽOP, ale není věřící, její rodiče byli Židé, ale víceméně asimilovaní, členové reformní obce. Pocházeli původně z Německa, ale přestěhovali se do Plzně. Matka není Židovka.

***Jaké židovské svátky jste slavili či slavíte?**

Rodiče žádné židovské svátky neslaví. Prarodiče zachovávali spíše reformní podobu svátků. Na vysoké svátky chodili do synagogy, ale jinak slavili i vánoce. Na šabat se dělal velký společný oběd a pravidla kašrutu nedodržovali.

***Dodržujete nějaké židovské tradice a svátky?**

Já jsem se starším bratrem k židovské tradici a svátkům vrátil, docházíme na Obec a slavíme svátky společně s ostatními členy, chodíme pravidelně do synagogy. Doma se snažíme dodržovat šabat a pravidla kašrutu. Před nedávnem jsem se oženil se členkou ŽOP a měli jsme tradiční židovskou svatbu.

***Konvertovali jste s bratrem oba?**

Ne, pouze já. Bratr ortodoxní konverzi nechce.

***Byl pro Vás židovský původ partnerky důležitý?**

Ano, byl.

***Kdy a proč jste se s bratrem rozhodli vrátit k židovské tradici a jak na to pohlížela Vaše rodina?**

Již na základní škole jsme cítili potřebu dozvědět se o židovském původu něco více, bratr začal navštěvovat Obec. Také jsem se snažili neustále vyzvědět něco více z našich prarodičů. O druhé světové válce se jim moc vyprávět nechtělo, zejména dědovi ne, ale od babičky jsem se postupně i něco dověděl. Začali jsem také průzkum našeho rodového stromu. Matka s otcem si mysleli, že je to jen nějaké pubertální nadšení, které nás zase přejde, ale nepřešlo, a tak se s tím smířili. Nebrání nám v našich aktivitách, dokonce s námi někdy některé svátky slaví. Dnes už žijeme každý sám, rodiče, bratr, já se svojí ženou, a tak jeden druhého neomezujeme v jeho zájmech a přesvědčení.

***Jak vnímáte své židovství? Je to pro Vás otázka víry nebo i původu, či něco dalšího? Existují podle Vás nějaké specifické židovské vlastnosti, dovednosti a hodnoty?**

Pro mě to vždy byla i je jak otázka víry, tak původu. Myslím, že pokud v sobě nemáte něco z předešlých generací, které prošly během několika tisíciletí vším tím utrpením, nemůžete jen tak přijmout víru těchto předků a přihlásit se k jejich národu. Zároveň, jak to vidím i u svého otce, většina Židů bez víry se cítí jako Židi pouze z toho důvodu, že tak byli označeni oni nebo jejich rodiče Hitlerem, a to podle mě není ta forma židovství, která by je mohla spojit s předky, tradicí a zároveň i se Svatou zemí. Specifické židovské vlastnosti a dovednosti, to si nemyslím, ale hodnoty jsou dány tradicí a vírou a tou největší židovskou hodnotou je lidský život.

***Jak chcete vychovávat své budoucí potomstvo?**

Samozřejmě v židovské tradici, v tom se s manželkou naprosto shodneme.

***Jak vnímáte dnešní situaci na PŽO? Jak pohlížíte na členy, kteří jsou spíše pro reformní vedení ŽOP?**

Situace na Obci není příliš ideální, ale nemyslím si, že výměna ortodoxního vedení za reformní by to nějak změnila, jde spíše o osobní a majetkové neshody. Spíše by pomohlo trochu nové mladší síly k oživení celé Obce.

Nakonec mi dovoluete, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:

***Myslel jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?**

Samozřejmě, že až zemřu, tak bych chtěl mít židovský tradiční pohřeb, protože je to pro mě součástí mé víry, součástí životního cyklu podle židovské tradice.

***Účastnil jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?**

Ano, účastnil. Měl klasický ortodoxní scénář s hespedem v češtině. Myslím, že nejdůležitější je smysl tradičního židovského pohřbu – rovnost všech lidí při narození a ve smrti před Bohem a tomu odpovídající skromný obřad bez zdobené rakve a věnců. Také příchod a odchod na tento svět přirozenou cestou, rozklad je pro mě určitě přirozenější než kremace.

***Zařizoval jste někdy židovský tradiční pohřeb pro někoho blízkého?**

Ne. Děda si přál kremaci a rodiče respektovali jeho přání.

***A co Vaše babička a matka, víte, jaké je jejich přání v tomto případě?**

Myslím, že babička chce také kremaci a otec též. Na babiččině názoru už nic nezměním, ale otce se chci pokusit ještě přesvědčit, že tradiční židovský pohřeb má větší smysl.

***Proč má větší smysl?**

Návrat zpět do země, tak jak jsme na zem přišli. Tělo je také posvátné jako duše, nemůžete ho jednoduše spálit a myslet si, že je to jedno. Není to přirozené.

***Dodržoval jste někdy období smutku podle židovské náboženské tradice (jako šiva – 7 dní od pohřbu, šlošim – 30 dní od pohřbu, 1 rok za zesnulé rodiče)?**

Když zemřel děda, drželi jsme s bratrem šivu a šlošim. Nevím, jestli jsme dodržovali všechny předpisy, ale snažili jsme se.

***Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?**

Dědova urna je na normálním hřbitově a tam moc nechodím. Rodiče tam chodí, myslím, na dušičky.

Příloha č.6: Záznamy pozorování z návštěv pohřbů a tahary

Návštěva židovského pohřbu

V. F.

(26.8.1918-12.3.2003)

V neděli 16.3.2003 v 11.hod. jsem navštívila na předešlé pozvání vrchního rabína Karola Sidona pohřeb pana vrchního kantora Viktora Feuerlichta na pražském židovském hřbitově na Želivského.

Na hřbitov dorazilo kolem stovky lidí různých generací převážně oblečení v černém. Po chvíli se všichni přemístili do velké obřadní síně, muži si sedali a stoupali na jednu stranu (nalevo od rakve), všichni měli na hlavě jarmulku (kippu) nebo klobouk, a ženy na druhou (napravo od rakve), pouze některé vdané ženy měly pokrývku hlavy. Vdova seděla v popředí. Uprostřed, naproti rakvi, stál vrchní rabín Karol Sidon a rabín Yehuda Yesharim. Před rakví byly položeny květiny.

Obřad začal mladý rabín Jehuda Ješarim zpíváním žalmu v hebrejštině. Poté vystoupil na stupínek nad rakví mladý muž (Karol Sidon mu dal znamení, aby přistoupil.) a začal číst v češtině hesped – řeč o zesnulém, až později jsem se dozvěděla, že zmíněný řečník byl Jakub Šváb. Hesped byl o celém životě Viktora Feuerlichta, narodil se v Mukačevu na Podkarpatské Rusi v létě roku 1918 do přísně zbožné a chudé židovské rodiny se sedmi dětmi, studoval v ješivě ve východoslovenských Hanušovicích nad Toplou a poté v rumunském Satu Mare, v roce 1937 opustil Rumunsko a za války byl přiřazen k pracovnímu praporu maďarské armády, sběhl na druhou stranu a byl deportován na Sibiř, odkud roku 1945 přišel s československou armádou do Prahy, jeho rodiče stejně jako všichni zbývající zakarpatští Židé byli zplynováni v Osvětimi. Oženil se s mukačevskou rodačkou paní Serenou, narodili se jim dva synové, kteří však emigrovali do Austrálie. Sám Viktor Feuerlicht žádal několikrát o povolení vystěhování do Izraele, ale neúspěšně. V roce 1964 nezůstal v Praze nikdo, kdo by měl znalosti, schopnosti a ochotu se starat o místní náboženský život, v té době přijal pan Feuerlicht post vrchního kantora Staronové synagogy a tento post zastával po téměř čtyřicet let. Dále se řečník zmínil něco o osobnosti Viktora Feuerlichta a svůj vztah k němu. Vídal ho jako zástupce mladé židovské generace ve Staronové synagoze a obdivoval jeho noblesu, humor, hlubokou znalost Tóry, halachických předpisů, schopnost rozumět lidem a vycházet s nimi. Řeč uzavřel konstatováním, že smrtí pana Feuerlichta se uzavírá jedna kapitola v dějinách pražské židovské obce – epocha moudrých lidí, vychovaných v předválečných ješivách Východu – a připomenutím nutnosti žít jako Židé – pokračovat v tradici.

Po Jakobovi Švábovi přistoupil na stupínek starší americký ortodoxní rabín (jméno neznám) v klobouku a s dlouhými šedivými vousy a začal řeč o Viktoru Feuerlichtovi v angličtině. Řeč neměl předepsanou na papíře, pronášel ji z patra a velmi jadrně, zdůrazňoval především dodržování tradice a halachických příkázání. Mluvil skoro půl hodiny a přítomní začínali být z jeho výbušných slov unaveni, mnozí mu zřejmě také nerozuměli.

Po tomto řečníkovi vystoupil vrchní rabín Karol Sidon se slovy, že Viktor Feuerlicht nebyl příznivcem silných slov a dlouhých projevů, a přečetl dopis, který zaslal jako rozloučení přítel Viktora Feuerlichta, který se nemohl dostavit kvůli svému zdravotnímu stavu. Karol Sidon na závěr připomenul přání Viktora Feuerlichta „být pohřben ve Svaté zemi“ a vyjádřil přesvědčení, že toto přání bude jistě splněno mimo tento svět.

Poté přistoupili pracovníci hřbitova s pojízdným vozíkem na rakev a odvezli ji ven. Za rakví vycházela jako první vdova, poté rabíni a nakonec všichni ostatní. Rakev byla vložena do předem vykopaného nového hrobu kousek od obřadní síně. Poté rabíni začali nad rakví odříkávat Kadiš v hebrejštině. Po dokončení Kadiše vhodili každý na rakev tři malé lopatky hlíny z nádoby položené vedle. To samé potom udělala vdova a další návštěvníci pohřbu, kteří předtím popřáli vdově upřímnou soustrast. Mezitím se muži střídali u tří lopat, kterými zahazovali hlínou otevřený hrob. Byli to zřejmě členové Chevry Kadiši.

Postupně návštěvníci pohřbu začali odcházet. Obřad ještě pokračoval v malé obřadní síni zřejmě modlitbou za zemřelého, kam jsem však již nešla, protože to byla záležitost pro užší okruh účastníků.

**Návštěva židovského pohřbu
E. M.
(1928 - 2005)**

Ve středu 9.3.2005 ve 13.hod. jsem navštívila pohřeb paní E. M. na Nových židovských hřbitovech v Praze. Na konání pohřbu mě v pondělí 7.3. upozornila telefonicky kontaktní osoba na správě hřbitova.

Na hřbitov dorazilo postupně kolem 60 lidí různých generací převážně oblečení v černém. Do obřadní síně se vcházelo levým bočním vchodem. Muži zůstali na straně u vstupu (nalevo od rakve) a ženy přešly na protější stranu. Všichni muži museli mít uvnitř síně pokrývku hlavy, většinou měli čepici, klobouk, nebo jarmulku, kterou si mohli vypůjčit i u správce hřbitova. Některé ženy měly také klobouk či čepici, nedalo se však určit, jestli z důvodu, že jsou vdané, nebo kvůli tomu, že bylo chladné počasí. Syn a vnuk zesnulé seděli v popředí na straně mužů. Naproti rakvi stál vrchní rabín Karol Sidon a v pozadí za ním, u hlavního vchodu, který byl uzavřen, ještě jeden muž v klobouku, jeho identitu se mi však nepodařilo odhalit, přestože jsem ho neviděla poprvé. Rakev byla pokryta černým sametovým přehozem, na kterém bylo několik hebrejských písmen, které však kvůli ohybům látky nešlo přečíst. Ve všech čtyřech rozích rakve stály umělé (svítící na elektřinu) svíce a těsněji u čela rakve byly zapáleny dvě obyčejné svíčky.

Obřad začal vrchní rabín Karol Sidon přesně ve 13:00 zpěvem žalmu v hebrejštině. Poté přistoupila na stupínek nad čelem rakve starší žena a začala číst hesped – řeč o zesnulé. Z kontextu řeči bylo znát, že přednášející žena byla přítelkyní zesnulé. V hespedu byl stručně popsány životní osudy zesnulé Eriky, která prošla koncentračním táborem, později emigrovala do Austrálie a po návratu se věnovala zejména charitativní činnosti, pracovala také v uprchlických táborech. Dále se přítelkyně Eriky zmínila o osobnosti zesnulé, kterou obklopovalo vždy hodně přátel, jelikož přes všechny prožité hrůzy kolem sebe šířila pozitivní energii a snažila se vždy pomáhat druhým. O jejím náboženském smýšlení nepadla zmínka, jelikož to zřejmě z pohledu přátel nebylo důležité.

Po přečtení hespedu přistoupili pracovníci hřbitova s pojízdným vozíkem, na který rakev naložili. Ještě předtím byl z rakve sundán černý přehoz a pan rabín ho složil a dal stranou. Za vozíkem s rakví vycházeli postupně bočním vchodem všichni návštěvníci, nejdříve šel rabín a neznámý muž v klobouku, poté syn a vnuk zesnulé, pak většina mužů a ženy nakonec, protože měly k východu nejdále. Rakev vezli až do zadní části hřbitova, kde bylo místo na nové hroby, přibližně 300 m od obřadní síně. Poté byla rakev vložena do předem vykopaného hrobu. Rabín začal nad rakví odříkávat Kadiš – modlitba za zemřelé – v hebrejštině. Po odříkání Kadiše vhodil na rakev tři malé lopatky hlíny z nádoby vedle položené, stejný akt opakovali příbuzní a nejbližší přátelé zesnulé. Poté začali mužští účastníci pohřbu zahazovat rakev hlínou z vykopané jámy na hrob. U lopat se postupně střídali. Byli to zřejmě členové Chevry Kadiši – pohřebního bratrstva.

Během zahazování rakve účastníci pohřbu kondolovali pozůstalým a nakonec některé ženy položily na rakev řezané květiny, které přinesly s sebou. Účastníci pohřbu se začali pomalu rozcházet.

**Návštěva židovského pohřbu
P. B.
(1930 – 17.4. 2005)**

Ve čtvrtek 21.4. 2005 ve 14:00 jsem navštívila pohřeb pana P. B. na Nových židovských hřbitovech v Praze na Želivského. O konání pohřbu jsem se dozvěděla ve středu, poté, co jsem zavolala na správu hřbitova.

Při vstupu na hřbitov jsem se zeptala vrátného, jestli se mohu pohřbu zúčastnit, povolení mi dal i ředitel hřbitova pan Berkovič.

Na pohřeb se sešlo několik desítek lidí (asi tak 60) různých generací, přibližně stejný počet mužů i žen, převážně v černém oblečení a muži museli mít pokrývku hlavy, klobouk nebo jarmulku. Asi deset mužů mělo zvláštní červené jarmulky, jejichž materiál připomínal šustřákovinu. Do obřadní síně se vcházelo předním vchodem, u vchodu stál rabín Sidon a pan Berkovi, kteří dbali na to, aby ženy stály napravo a muži nalevo v síni. Někteří příchozí toto rozdělení na ženskou a mužskou část zřejmě zažili poprvé. Pár žen také položilo květiny na rakev, která stála uprostřed pokryta černým přehozem a obklopena dvěma svícemi u hlavy zesnulého a další čtyři umělé (elektrické) svíce stojí na stálo podél čtyř rohů rakve.

Rabín Karol Sidon začal zpěvem žalmu v hebrejštině, poté vystoupil na stupínek v záhlaví rakve a pronesl hesped, pohřební řeč o zesnulém. Připomenul jeho životní osudy, rodinu, koncentrační tábory, univerzitní vzdělání (obor historie) a zejména neotřesitelnou víru Boha, kterou si zesnulý uchoval, a tak podle pana rabína Sidona věděl, že smrtí nic nekončí, že je to další cesta. Řeč nebyla příliš dlouhá a kvůli špatné akustice v síni nebylo rabínovi často rozumět.

Po dočtení hespedu, přišli zřízenci a naložili rakev na vozík, již bez černého přehozu, ale květiny byly navrchu ponechány. Pan Berkovič zavelel, že nejdříve vychází příbuzní zesnulého, pak rakev a pak ostatní. Procesí vyšlo ze síně a pokračovalo asi 200 m hlavní uličkou hřbitova. Po cestě jsem zaslechla od účastníků i udivené poznámky o rozdělení mužů a žen při obřadu. Nakonec zřízenci zvedli rakev z vozíku a donesli ji úzkou uličkou mezi hroby až do otevřeného hrobu a ustoupili stranou, Procesí se rozdělilo, část lidí šla za rakví a část po hlavní uličce, všichni se rozestoupili kolem místa určení a rabín Sidon začal odříkávat modlitbu v hebrejštině. Stála jsem na místě, z kterého bylo špatně vidět, ale všimla jsem si, že hrob patřil zřejmě celé rodině B. a pamětní deska byla sundána. Rabín dokončil modlitbu a hodil na rakev tři lopatky hlíny ze zvláštního kbelíku, zřejmě hlína z Izraele. Poté stejný akt prováděli všichni příbuzní a nakonec rakev zasypali členové chevry kadiši, pohřební bratrstvo, hlínou vyházenou z hrobu. Během toho účastníci pohřbu kondolovali pozůstalým.

Návštěva židovského pohřbu

Z. J.

(1950 – 2.5.2005)

V pondělí 9.5. 2005 v 15:00 jsem navštívila pohřeb paní Z. J. na Nových židovských hřbitovech v Praze na Želivského. O konání pohřbu jsem se dozvěděla v pondělí dopoledne, kdy mi volala paní ze správy hřbitova.

Při vstupu na hřbitov jsem zeptala paní ze správy, jestli nevádí, že jsem civilně oblečená v džínách, bylo mi odpovězeno, že při židovském pohřbu to nevádí. Pak jsem se ještě domluvila s panem Berkovičem na rozhovor.

Na pohřeb se sešlo přibližně 15 lidí, kteří čekali před obřadní síní na příchod rabína Manise Barashe. Rabín Barash přišel asi o čtvrt hodiny později a po jeho příchodu se všichni pomalu přesunuli do obřadní síně předním vchodem. Muži šli nalevo a ženy napravo. Mužů bylo asi 10, většina v černém, mezi nimi byl také asi desetiletý chlapec v „kšiltovce“. Většina mužů byla členy Chevry Kadiši, pohřebního bratrstva, a zbytek příbuzní či známí zesnulé. Žen přišlo pět, z toho dvě dívky asi ve věku 13 let, 1 starší žena asi jejich matka, 1 stará žena asi také příbuzná a 1 žena středního věku nepatřící k rodině zesnulé. Několik příchozích položilo na rakev, stojící uprostřed na stole mezi svícemi, zakrytá černou látkou s výšivkou, řezané květiny.

Před obřadem se mezi sebou radili v hebrejštině 3 muži společně s rabínem, poté mluvili s ženou, matkou dvou dívek, která poté překládala starší ženě do češtiny, že jelikož je svátek Roš chodeš, nemůže být recitován Kadiš a pronesena smuteční řeč, že rabín a členové Chevry budou zpívat pouze úryvky ze Žalmů. Tuto informaci ještě sdělili panu Berkovičovi, který ji předal všem přítomným v češtině, protože rabín Barash nemluví česky.

Poté začal rabín Barash recitovat, či zpívat, žalmy v hebrejštině a střídal se ve zpěvu s dalšími dvěma členy chevry, Vyměňovali si také místa kolem rakve při recitování, dva stáli po bocích rakve a jeden na stupínku nad ní. Žalmy a modlitby recitovali buď z modlitebních knížek, nebo ze speciálních držáků, v kterých byly Žalmy zarámovány a které byly k dispozici v obřadní síni. Při zpěvu všichni přítomní stáli. Asi po deseti minutách byla naložena rakev na vozík, zatímco jeden ze členů Chevry stále (krásně) zpíval žalmy. Pan Berkovič požádal příbuzné zesnulé, aby vyšly společně s ním před rakví a ostatní až za ní. Rakev vezli členové Chevry a střídali se s rabínem ve zpěvu žalmů z modlitebních knih. Po cestě k hrobu se také celé procesí sedmkrát zastavilo.

U hrobu z rakve sundal rabín černý přehoz a společnými silami mužští účastníci pohřbu uložili rakev do hrobu a začali jí zahazovat zeminou. Zřízenci správy hřbitova stáli opodál. Žádná modlitba již nebyla odříkávána. Přítomní také přihazovali tři malé lopatky hlíny z kbelíku postaveném vedle, zřejmě země izraelská.

**Návštěva židovského pohřbu
I. W.
(1906 – 5.6.2005)**

V úterý 7.6. 2005 ve 14:00 jsem navštívila pohřeb paní I. W. na Nových židovských hřbitovech na Želivského. O pohřbu mě den předem informovala terapeutka z Domova důchodců Charlese Jordana, kde paní I. trávila poslední roky života a kde jsem měla možnost se s ní před pár týdny seznámit.

Na pohřeb se dostavilo kolem dvaceti lidí, většina žen, včetně sociální pracovnice, terapeutky a dalších pracovníků z domova důchodců. Nejbližší příbuznou zde byla sestřenice zesnulé, bližší příbuzní žijící v zahraničí nedorazili, jak jsem se dozvěděla od terapeutky.

Smuteční obřad vedl rabín Karol Sidon, zazpíval úvodní modlitbu v hebrejštině a poté přednesl hesped o zesnulé, který byl však podle názoru přítomných poněkud strohý. Na začátku zmínil, že lituje, že paní Irma neznal osobně, poté připomněl rodinný život paní Irmy, její práci, pobyt v koncentračním táboře a pomoc druhým.

Po smuteční řeči za zesnulou, vyšli nejbližší příbuzní vedeni panem Berkovičem ven, za nimi vezli na vozíku rakev zřízení a následoval rabín Sidon, odříkávaje modlitby v hebrejštině, a za ním ostatní účastníci pohřbu.

Rakev se zesnulou paní Irmou uložili pracovníci hřbitova společně s mužskými účastníky pohřbu do rodinného hrobu a rabín Sidon zazpíval závěrečnou modlitbu v hebrejštině. Poté vhodila sestřenice paní Irmy na rakev tři lopatky půdy z Izraele a stejně učinili ostatní účastníci pohřbu. Všichni sestřenici paní Irmy kondolovali a někteří přihodili na rakev i řezané květiny.

Nakonec se většina účastníků rozešla a pracovníci hřbitova za přítomnosti nejbližších příbuzných zesnulé, rabína Sidona a pana Berkoviče zahazovali rakev.

DALŠÍ NÁVŠTĚVY ŽIDOVSKÝCH POHŘBŮ A JEDNOHO UKLÁDÁNÍ URNY

V období od prosince 2004 do června 2005 jsem navštívila ještě čtyři židovské pohřby a jedno ukládání urny.

V prosinci 2004 to byl pohřeb pana O. H., který zemřel v 82 letech, obřad vedl rabín Sidon, který se se zesnulým i rozloučil smuteční řečí. Pohřeb měl klasický scénář jako ostatní pohřby, které vedl rabín Sidon. Sešlo se asi okolo 50 lidí a rakev byla uložena do rodinného hrobu.

Velice podobně probíhaly i pohřby tří dalších členek ŽOP: E. Ř., A. K. a Ch. V., které také vedl rabín Sidon a pronesl i smuteční řeč.

V květnu jsem se zúčastnila uložení urny s popelem S. G. v urnovém háji židovského hřbitova. Ukládání urny se rabín neúčastnil, přišlo kolem 15 lidí, většinou příbuzní a známí, a pan Berkovič pronesl modlitbu a krátkou řeč o zesnulém.

NÁVŠTĚVA RITUÁLNÍHO OMÝVÁNÍ TĚLA ZESNULÉHO – TAHARY

Dne 3. června 2004 jsem se zúčastnila jako pozorovatel rituální očisty těla zesnulé ženy na Pražských židovských hřbitovech na Želivského. Tahara byla prováděna ve speciální místnosti k tomu určené a vykonávali ji tři ženy, členky Chevry Kadiši. Vedoucí osobou byla paní Tomášková.

Nejdříve si přítomné oblékly bílé pláště, hygienické rukavice a roušky, přemístily tělo zesnulé na speciální stůl určený k tahaře a pronesly modlitbu v hebrejštině. Poté tělo omyly vodou a potřely rozšlehaným vejcem. Při omývání i potírání postupovaly vždy od levé poloviny těla od shora dolů a poté stejně tak u pravé poloviny těla. Když bylo toto dokončeno, přistoupilo se k samotné tahaře. Opět byla odrecitována modlitba v hebrejštině a tělo bylo bez přerušení opláchnuto čtyřiceti litry vody, poté osušeno a obléknuto do bílého rubáše a čepečku. Poté ho členky Chevra Kadiši přenesly do holé dřevěné rakve, na ústa a oči přiložily hliněné střepy a do rakve přidaly tři hrsti půdy ze Svaté země – Izraele. Poté pronesly další modlitbu a rakev uzavřely. Tělo zesnulé bylo tak připraveno na tradiční židovský pohřeb.

Celý rituál byl prováděn značně mechanicky, čehož zjevnou příčinou byl nízký počet členek Chevry Kadiši. Při mužské tahaře musí být přítomen alespoň minjan, neboli deset dospělých mužů. Jelikož se však Chevra Kadiša dnes potýká s problémem nedostatku členů a členek, pro ženskou taharu byl stanoven minimální počet členek na tři. Při tomto počtu je však velmi obtížné dodržovat jednotlivé kroky rituálu a zároveň uchovávat posvátnou atmosféru recitováním modliteb. Mužské tahary, kde možná tato atmosféra vzniká, se však jako žena zúčastnit nemohu.

Příloha č. 5: *Baterie otázek*

OTÁZKY K ROZHOVORŮM S FUNKCIONÁŘI ŽOP

2. Jak byste zhodnotil dnešní situaci ohledně přístupu členů židovské komunity k tradicím a v rámci toho i k tradičnímu ritu židovského pohřbu?
3. Kolik pohřbů se v průměru během jednoho roku uskuteční? Kolik z nich je tradičních i se smutečním obřadem a při kolika se pouze rozloučíte se zesnulým – smuteční řeč?
4. V kolika případech tradičních obřadů jde o pohřby členů ŽO a v kolika ne? – Pokud nejde o člena ŽO, ale příbuzní si přejí tradiční židovský pohřeb, je jim to umožněno? Za jakých podmínek?
5. Kde v ČR se koná tradičních židovských pohřbů nejvíce?
6. V jakém roce jste poprvé provedl smuteční obřad?
7. Jaké znalosti, zkušenosti či povolení musí člověk získat, aby mohl takový tradiční obřad provést?
8. Jak probíhá takový tradiční židovský pohřeb? Mají všechny pohřby scénáře? Jsou mezi nimi nějaké rozdíly?
9. Jak reagujete na žádosti pozůstalých, když nechtějí celý tradiční obřad, ale pouze rozloučení? Přemlouváte pozůstalé k tradičnímu pohřbu?
10. Kdo z rodiny zesnulého Vás obvykle osloví pro tradiční židovský pohřeb? Co je obvykle k tomuto rozhodnutí vede?
11. Mají pozůstalí nějaká speciální přání jako např. kdo má obřad provést? Je těmto přáním vyhověno?
12. Jak je pohlíženo na členy ŽO, pokud si tradiční obřad nezvolí? Jsou nějak sankcionováni?
13. Proč je tradiční židovský pohřeb pro Židy tak důležitý? Jaký je ortodoxně tradiční výklad židovského pohřbu? Vnímají pozůstalí tento význam ještě dnes?
14. Nastala nějaká změna v přístupu k tradičnímu židovskému pohřbu po události holocaustu?
15. Jak důležité jsou židovské slavnosti a jaké místo v nich zaujímá pohřeb?
16. Dověděla jsem se, že při tryznách za holocaust se na ceremoniálu účastní celé komunity – jaké jsou to dny, jak vypadají takovéto tryzny, mají nějaké scénáře?
17. Je zde nějaká charita v rámci pohřbů? Jaký typ? Jaké dary se vybírají?
18. Jak nákladný je tradiční židovský pohřeb?
19. Konají se i pohřební hostiny – jak vypadají, kdo na nich nesmí chybět, kdo přichází?
20. Jsou tu nějaké rozdíly v okázalosti pohřbů? Jaké?
21. Jaké modlitby jsou pronášeny během pohřbu? V jakém jazyce?
22. Jak je sestavována pochvalná řeč za zemřelého – hesped? Lze získat nějaké vzory hespedu? Archivujete hespedy?

Otázky k Chevře Kadiše

23. Jak vypadal vývoj Chevry Kadiši v ČSR a ČR, byl kontinuální nebo musela po roce 1989 nastat znovuobnova?
24. Kolik má pražská Chevra Kadiša členů a kdo jsou tito členové – profese, vzdělání, věk postavení a funkce v rámci PŽO?
25. Má pražská Chevra Kadiša nějaké ženské osazenstvo?
26. Kdo si sám volí být členem a komu je to nabídnuto?
27. Probíhá tu nějaký výběr členů? Co musí členi znát či umět?
28. Jak funguje Chevra Kadiša, jak často se schází, jsou tu nějaké stanovy spolku?
29. Stalo se, že by byl někdo z Chevry Kadiši vyloučen, nebo sám odešel? Pokud ano, proč? Za co by mohl být někdo vyloučen?

OTÁZKY PRO ŘADOVÉ ČLENY ŽOP

U informátora je potřeba zaznamenat věk, pohlaví, dosažené vzdělání, zaměstnání, náboženskou orientaci, východiska rodiny, z níž pochází (sociální, národnostní, náboženská).

1. Jaká byla či je atmosféra ve Vaší rodině? Myslím po stránce židovství.
2. Jaké židovské svátky jste slavili či slavíte?
3. Dodržujete nějaké židovské tradice? Dodržují či dodržovali nějaké tradice Vaši rodiče a děti?
4. Změnil se Váš pohled na židovství po 2.světové válce? Dodržujete ještě nějaké židovské svátky a tradice? Měl(a) jste židovského partnera či partnerku? Byl(a) jste členem/členkou Židovské obce?
5. Co pro Vás znamenal rok 1989? Vrátil(a) jste se k židovství? Stal(a) jste se opět členem/členkou ŽO? Začal(a) jste opět slavit židovské svátky?
6. Jak vnímáte své židovství? Existují podle Vás nějaké specifické židovské vlastnosti, dovednosti a hodnoty?
7. Jak vnímáte dnešní situaci na PŽO?
8. Nakonec mi dovolu, prosím, několik osobních otázek týkajících se židovského pohřbu:
Myslel(a) jste někdy na židovský tradiční pohřeb? Co pro Vás tradiční židovský pohřeb znamená?
Účastnil(a) jste se někdy nějakého židovského pohřbu? Jak probíhal? Jak se Vám líbil?
Zařizoval(a) jste někdy židovský tradiční pohřeb pro někoho blízkého?
Dodržoval(a) jste někdy období smutku podle židovské náboženské tradice (jako šiva – 7 dní od pohřbu, šlošim – 30 dní od pohřbu, 1 rok za zesnulé rodiče)?
Chodíte na hřbitov při výročí smrti blízké osoby nebo spíše na „dušičky“?